

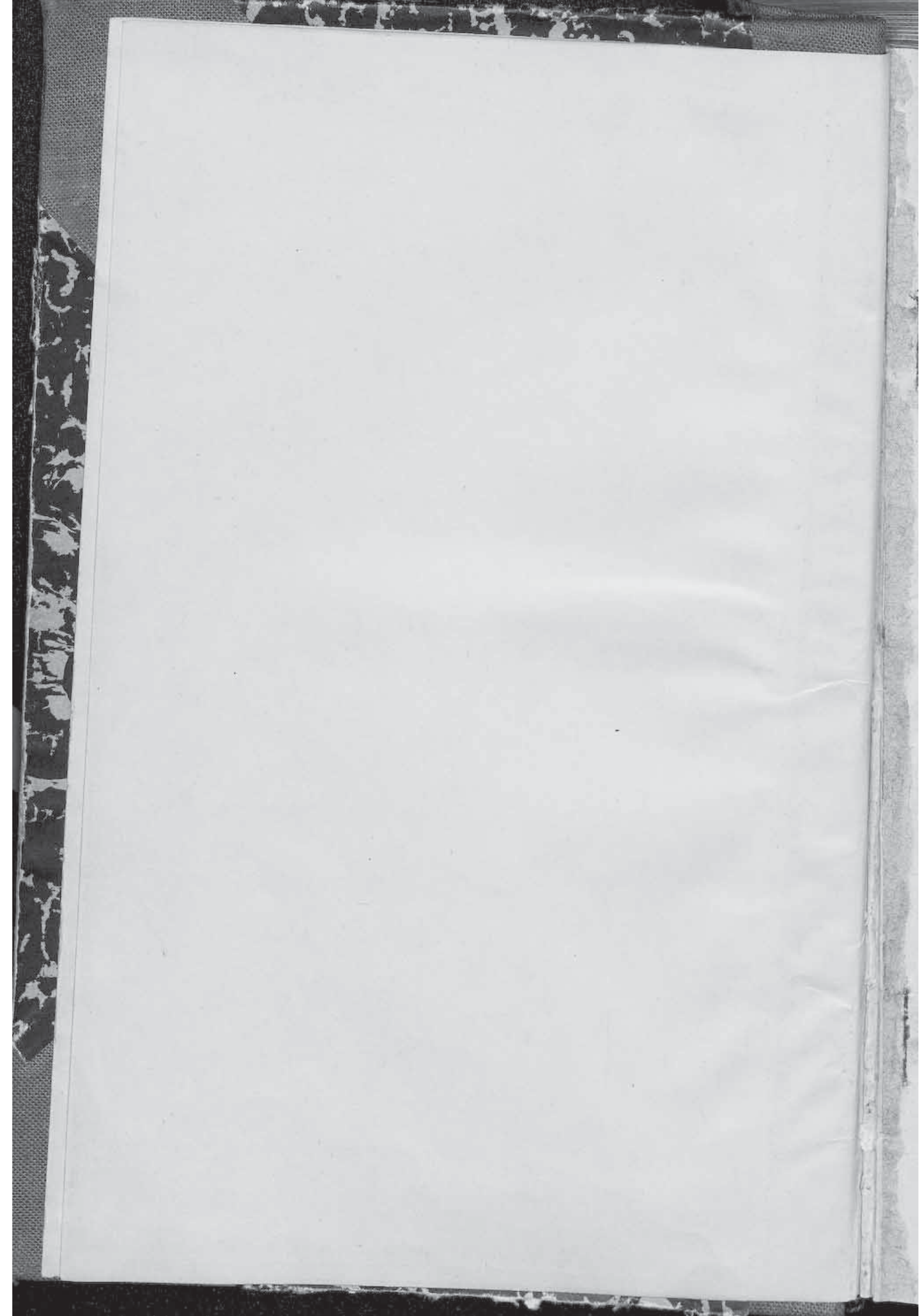
Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1924/1925

11942000683

COBISS.O

Год. I.

Юлий 1924

Кн. I.

PC II 102 / 1924 / 1925

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ.

— 683/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

БИБЛИОТЕКА — Скопие

Инв. № 683/1942

ДАРЪ

Македон. Науч.
& Историјски

Съдържание.

1 Проф. В. Н. Златарски. — Де се е намирала епископията на Св. Климентъ Охридски	стр. 1
2 Н. А. Мушмовъ. — Кои сж най-старитѣ монети отъ Александра Велики	15
3 Проф. Д-ръ Гавр. Кацаровъ. — Нови изследвания върху археологията на Македония	21
4 Проф. А. Иширковъ. — Струмишко. Стопански чъртици	26
5 Проф. М. Арnaudовъ. — Къмъ легендата за Крали-Марко	38
6 Хр. Шалдевъ. — Гр. Прилѣпъ за своитѣ училища	46
7 А. П. Стоиловъ. — Насте Стояновъ	56
8 К. Стояновъ-Вълкановъ. — Славянофилството на Луи Леже и Македония	62
9 Хр. П. Стояновъ. — Изъ миналото на мѣнастира Св. Иванъ Предтеча въ Сѣрско	70
10 В. Пасковъ. — Вжтрешната Македонска организация — начало и развой	74
11 Хр. Коцевъ. — Страници изъ споменитѣ ми	87

Рецензии.

12. André Mazon, Contes slaves de la Macedoine sudoccidentale. — Проф. Д-ръ Ст. Младеновъ	101
13. Панчо Михайловъ. — Български народни пѣсни отъ Македония. — Проф. Ал. Балабановъ	123
14. Никола Джеровъ. — Охридска пролѣтъ. Др. Зографовъ	129
15. S. P. Phocas-Cosmetatos. — La Macedoine son passé et son présent. — Г. Баждаровъ	135
Les articles de la Revue en résumés en français	140
Бележка по основаването на Македонския Наученъ Институтъ. Уставъ на Института. — Списъкъ на действителнитѣ членове-основатели на Македонския Наученъ Институтъ	156

Table des matières.

1. Prof. V. N. Zlatarsky. — Où se trouvait le siège de l'évêché de St. Clément	page 1
2. N. A. Mouchmoff. — Quelles sont les plus anciennes monnaies d'Alexandre le Grand	15
3. Prof. G. Katzaroff. — Nouveaux témoignages sur l'archéologie de la Macédoine	21
4. Prof. H. Ischirkoff. — La region de la Stroumitza. Données économiques	26
5. Prof. M. Arnaoudoff. — Contribution à la légende de Krali-Marko	38
6. Chr. Chaldeff. — La ville de Prilep et son école	46
7. H. P. Stoïloff. — Nasté Stoyanoff	56
8. K. Stoyanoff-Valkanoff. — La slavophilie de Louis Leger et la Macédoine	62
9. Chr. p. Stoyanoff. — Un document pour le passé du couvent „Saint-Jean le Précurseur“ près de Sérès	70
10. V. Paskoff. — L'Organisation Revolutionnaire Intérieure de Macédoine — son début et son développement	74
11. Chr. Kotzeff. — Memoires	87

Compte-rendus.

12. André Mazon, professeur à la Faculté des lettres de l'Université de Strasbonrg. — Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale. — Prof. St. Mladenoff	101
13. Pantcho Mihailoff. — Chants nationaux bulgares de Macédoine. — Prof. Al. Balabanoff	123
14. N. Djeroff. — Le printemps d'Ochrida (Ohridska prolet). Dr. Zograff	129
15. S. P. Phocas-Cosmetatos. — La Macédoine etc. G. Bajdaroff	155
Les articles de la Revue en résumés en français	140
Statuts de l'Institut Scientifique Macédonien	161
Membres effectifs, fondateurs de l'institut scientifique macédonien	163

Проф. В. Н. Златарски.

ДЕ СЕ Е НАМИРАЛА ЕПИСКОПИЯТА НА СВ. КЛИМЕНТА ОХРИДСКИ.

Пространното житие на св. Климента разказва, че „на-
станала бѣ вече осмата година отъ учителствуването му“¹
въ Кутмичевица, когато Борисовиятъ приемникъ князь Вла-
димиръ, „следъ като проживѣлъ четири години въ управле-
нието (*ἐπιβιούς τῇ ἀρχῇ*), си отишълъ отъ тоя свѣтъ (*ἐξ
ἀνδράσιν ἐγένετο*), и наследникъ на всичко станалъ братъ му
Симеонъ“. Следъ това новиятъ князь „повикалъ при себе си
светителя“, който тогава се намиралъ въ Преславъ по случай
народния съборъ, „и влѣзълъ въ разговоръ съ него“. „Като
получилъ освещение дори отъ самата му външность, защото
на видъ блажениятъ билъ твърде уважаванъ дори и отъ
враговетъ“, Симеонъ много хвалилъ българската страна и
считалъ царуването си за блажено, задето то е получило
отъ Бога такова благо“. „Следъ това, както обмислилъ съ
по-благоразумнитъ отъ приближенитъ си, които всички ува-
жавали Климента като отецъ, вѣрвайки, че само това, за
което го почитатъ, е угодно Богу“, Симеонъ „го предложилъ
за епископъ на Дремвица или Велица, и по тоя начинъ

¹ Простран. житие по изданието на Н. Туницки, Матеріали
для исторіи жизни и дѣятельности учениковъ Кирилла и Меѳодія, Вып.
I. Сергіевъ Посадъ 1819, гл. XIX, § 60, стр. 120. — Въ охридския ржко-
пись се чете: *ἡδὴ δὲ ὀγδοὸν τι* (въ друг. изд. *τε*) *ἢ αὐτῷ τῆς διδασκαλίας
ἔτος*. Н. Туницки превежда това изречение така: „Приблизительно
восьмой годъ его учительства былъ уже“. При числ. имена коли ч е-
ст в е н и *τι* наистина значи „приблизително „около“, но при числит.
р е д н и, както и при сщцествителни и прилагателни, то има значение
„нѣколко“, „отчасть“, „една часть“, „немного“, тъй че тукъ *τι* следъ
ὀγδοὸν означава, че се изминали една малка часть или немного отъ
осмата година, съ други думи, осмата година наскоро настѣпила, ко-
гато станали описанитъ по-нататъкъ събития, както това показва и
наречието *ἡδὴ* — „вече“.

занитъ досега мнения сж крайно разноречиви и се намиратъ въ зависимостъ отъ тълкуванието и сближението на тия две географски имена съ съществуващитъ днесъ близки по форма названия. Така, едни считатъ, че епископията на Климента била струмишката¹, други възъ основа на израза въ българския Синодикъ: *епископ великѣ Морави*, приематъ, че Климентъ билъ епископъ още въ Моравия и че въ България титлата му била съкратена чрезъ изпусчане на думата „*Морави*“;² трети я търсятъ между Валона, Аргирокастро и Бератъ;³ четвърти я намиратъ на с.-из. отъ Охридъ и посочватъ, че тя обхващала мѣстността на Дебърца, Кичево и Пологъ, въ областта на р. Треска, десенъ притокъ на р. Вардаръ, която въ горното си течение се нарича Велика,⁴ а напоследъкъ е изказано мнение, че тая епископия се намирала на западъ отъ Пловдивъ въ съседнитъ северни Родопи, като при това *Δρεμβίτζα* се идентифицира съ *Δράμιτζа*, а *Βελίτζа* — съ *Βελικία* — епископско седалище, които, споредъ близкия по време списъкъ на епископийтъ отъ Льва VI, влизали въ филипуполската епархия⁵.

телни и ненадежни извори, защото Климентъ никога не е билъ тивериуполски (=струмишки) епископъ, нито е билъ епископъ при живота на св. Кирила; а пъкъ метаморфозата на „къ ликѣ“ въ „великѣ“ е колкото пресиленна, толкова и невѣроятна.

¹ П. Шафарикъ, Разцвѣтъ славян. письменности въ Булгаріи. Москва 1848, стр. 9. — Е. Голубинскій, Краткій очеркъ православныхъ церквей и пр. Москва 1870, стр. 63. — Сж щиятъ, Свв. Константинъ и Меѳодій, первоучители славянскіе. Москва 1885, стр. 57.

² М. Дриновъ, Новый церковно-славян. памятникъ и пр. Съчинения, т. II, стр. 348—352.

³ Zachariae v. Lingenthal, Beiträge zur Geschichte der bulgar. Kirche. St. Petersburg 1869, стр. 13—14. — Ст. Новаковић, Први основи словенске книжевности међу Балканским словенима, Београд 1893, стр. 81—88.

⁴ Г. Баласчевъ, Климентъ Словѣнски. София 1898, стр. XXV—XXXIV. — V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Neue Ausgabe. Berlin 1913, S. 115—116.

⁵ Н. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 201—215, дето той прави разборъ на всички мнения преди него. Обаче тукъ ще отбележимъ, че всички съображения, които Н. Туницки привежда за подкрепа на своето мнение, оставатъ безпредметни, защото основното му положение се гради върху неточно географическо опредѣление. Идентификацията на *Δρεμβίτζа* съ *Δράμιτζа* и *Βελίτζа* съ *Βελικία* не може да се приеме, 1. защото епископскитъ седалища *Δράμιτζа* и *Βελικία* се

Каквото и да разбираме подъ израза *Δορυβίτζα ἡτοι Βελίτζα* и дето и да търсимъ епископията на Климента, едно е вънъ отъ всѣко съмнение, че тая епископия по никой начинъ не може да се търси далечъ отъ областъта на първоначалната учителска дѣйностъ на светителя. Колкото и да се умаловажава въ случая значението на народната мѣстна традиция, като се съпоставя съ тенденцията на охридскитѣ гръцки архиепископи, само за да се изведе, че епископското седалище *Βελικία* е дало на Климента титлата **ВЕЛИЧЬСКИ**, а следов. неговата епископия трѣбва да се търси въ севернитѣ склонове на Родопитѣ¹, все пакъ тая традиция си остава единичко необоримо доказателство, че и като епископъ Климентъ е дѣйствувалъ въ юго-западна Македония, защото мжно е да се обясни, какъ тъй споменътъ за 23-годишното му епископствуване се е запазилъ не въ севернитѣ или източнитѣ Родопи, а пакъ въ юго-западна Македония. Освенъ това отъ думитѣ на пространното житие: „Климентъ се връщалъ отъ Велица² въ Охридъ, за да нагледа жителитѣ на страната, дали тѣ по душа сж силни, дали се подпиратъ на божия страхъ като на нѣкоя тояга — отъ една страна, а отъ

намирали не въ севернитѣ склонове на Родопитѣ западно отъ Пловдивъ, а първото — на с. отъ Малкъ Мънастиръ (Каваклийско), т. е. въ севернитѣ склонове на Сакаръ-Планина (К. Иречекъ, Княжество България, II. Пловдивъ 1899, стр. 702) и второто — въ източнитѣ Родопи, дето се опредѣлятъ заедно съ него *ὁ Ἱωαννίτζων* и *ὁ Κωνσταντίας* на ю. отъ Харманли и *ὁ Βουρζούβων* близу до Хасковскитѣ бани (Иречекъ, пакъ тамъ, стр. 390) и 2. защото тия две епископии, които въ списъка отъ времето на Лъва VI, заедно съ другитѣ тукъ споменати, сж отбелезани като останали въ византийска територия отъ филипуполската епархия, по-голѣмата частъ отъ която се намирала подъ българска власть (В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. СбНУ кн. XXIV (1908), стр. 145—146), дори и слѣдъ мира отъ 896 г. не сж влизали въ българскитѣ предѣли, следов. въ 893 г. тѣ не сж могли да образуватъ епископията на Климента. Ср. К. Jireček, *Das christliche Element in der topograph. Nomenklatur der Balkanländer*. Wien 1897, S.-Ah., S. 69—70; Псп. кн. 55—56 (1898), стр. 246—247.

¹ Н. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 201—203.

² Въ старитѣ издания Мосхопл., на Памперей и Миклошича тукъ стои *ἐκ Γλαβινίτζας*, което не може да се приеме, защото като епископъ Климентъ не е живѣлъ въ Главиница. Затова ние вземаме четенето въ охрид. ржкоп. *ἐκ Βελίτζας* като по-вѣрно и напълно отговарящо на контекста.

друга — за да прекара спокойно съ Бога въ мѣнастиря, въ чиято хубостъ той билъ влюбенъ, и оставалъ недоволенъ, когато бивалъ разкарванъ нѣкъде другаде“;¹ — ясно става, че епископското седалище на Климента не е могло да се намира далечъ отъ Охридъ и главно отъ неговия мѣнастирь, за чието благосъстояние и процъвтыване той непрестанно се грижилъ до самата си смъртъ. Когато пѣкъ налегнатъ отъ старостъ, Климентъ решилъ да си подаде оставката отъ епископството предъ Симеона и последниятъ не я приелъ, светителятъ не се противопоставилъ на царското желание и останалъ въ сжщата длъжностъ, но отишълъ въ мѣнастиря си около Охридъ, дето го заварила смъртъта.² Ако Климентъ е считалъ, че ще може да управлява епископията си отъ Охридъ, то това показва, че последната не ще да се е намирала далечъ. Най-сетне въ полза на тоя изводъ твърде уместно се посочи и това, че светителятъ предъ смъртъта си едната половина отъ своя имотъ оставилъ въ наследство на мѣнастиря си, а другата — на епископията си и че той умрѣлъ и билъ погребанъ въ своя мѣнастирь въ Охридъ.³

Но, ако епископията на Климента се намирала недалечъ отъ мѣнастиря му, то въ каква посока отъ последния трѣбва да я търсимъ? Биографътъ на светителя пише: „като намѣрилъ народа на тая енория съвсемъ незапознатъ съ божественото слово и писанията и необученъ въ нищо отъ това, което украсява една църква и урежда единъ народъ въ духа на благочинието и приличието, той (Климентъ) не давалъ

¹ Вж. гл. XXIV, п. т., стр. 128, § 7). Н. Туницки отхвърля мнението, че Климентъ често отивалъ въ Охридъ (Баласчевъ, п. т., стр. XXVII) и смѣта, че презъ 23-годишното си епископствуване той ходилъ само два пѣти, при което първото отиване, т. е. това, за което тукъ се говори, „поради неясността на изразитѣ, трѣба да се отнесе къмъ епископския периодъ само предположително“ (стр. 204). Обаче, щомъ Туницки приема четенето на охрид. ржкоп. *ἐκ Βελιτζας*, то не може да има никакво съмнение, че то се отнася тъкмо къмъ епископския периодъ. Освенъ това, приведенитъ тукъ пасажъ ясно характеризира изобщо целтъ на всѣко Климентово отиване въ Охридъ и въ мѣнастиря при него, и следъ това се разказва за онова, което се случило при едно такова отиване отъ Велица въ Охридъ — излекуването на двама разслабени.

² Вж. гл. XXV—XXVI, стр. 130—134.

³ Баласчевъ, п. т., стр. XXVII.

сънъ на очитъ си, нито дрѣмка на клепачитѣ, но като храна и наслада за себе си направилъ грижата за народа; и всѣкога поучавалъ и всѣкога уреждалъ, като изправлѣ незнанието, безредието уреждалъ, като ставалъ за всички всичко споредъ нуждата на всѣкиго: клирътъ насочвалъ къмъ черковно благочиние и къмъ това, което се отнася до псалмспѣвнията и молитвитѣ, тъй че клирицитѣ отъ епископията си направилъ да не държатъ въ нищо второ мѣсто следъ никого измежду прочутитѣ въ това отношение, а напротивъ, да надминаватъ всички въ всичко похвално; въ народа пъкъ укрепявалъ мислитѣ и върху скалата на прѣвата християнска религия устроявалъ твърдостъта на вѣрата му, защото тѣ (жителитѣ на страната) били съвсемъ невежествени и, изобщо казано, скотоподобни¹. Отъ тая характеристика на дѣйността на Климента като епископъ неоспоримо става, че презъ периода на учителствуването му (886—893) неговата дѣйностъ, както и на ученицитѣ му не е засегнала областъта на епископията му, съ други думи, последната не е влизала въ Кутмичевица, т. е. областъта, която обхващала страната отъ Охридското езеро на западъ въ басейнитѣ на р. р. Деволъ и Шкумба и между долнитѣ течения на р. р. Семени и Воюса до Адриатическия брѣгъ, защото въ противенъ случай ученицитѣ му при своята многобройностъ биха намѣрили въ нея добро поле за работа. Ако съпоставимъ сега тоя изводъ съ близостъта на епископското седалище на Климента до Охридъ, то съ положителностъ може да се приеме, че и епископията му трѣба да се търси пакъ въ Котокий, т. е. въ „третята частъ на българската държава“, и то въ оная частъ на юго-западна Македония, дето е имало компактно словенско население, но дето дотогава не билъ още въведенъ словено-българскиятъ езикъ и защото светителятъ намѣрилъ тамъ „много свещеници български, които мжно разбирали гърцитѣ, чиито букви се упражнявали само да прочитатъ“, ² т. е. българи свещеници, които машинално чегѣли грѣцки, безъ да разбиратъ смисъла на прочетеното, поради което населението гнѣло въ дълбоко невежество.

¹ Простран. житие, гл. XXI, п. т. § 63, стр. 122 и 124. — Ср. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 203—204.

² Пакъ тамъ, гл. XXII, стр. 124 и 126, 123 и 125.

И тъй, Климентъ билъ назначенъ за епископъ на една областъ, несъмнено съседна на Кутмичевица, въ която се посочва като негово седалище *Δρεβίτζα ἥτοι Βελίτζα*. Съединителната частица *ἥτοι*, освенъ обикновеното си значение „или“, въ епископскитѣ титли съединявала две различни географски имена, които били подъ единъ епископъ, било затова, че две нѣкога-си самостоятелни епископии сж били съединени, било затова, че епископското седалище се е пренасяло отъ едно мѣсто на друго, било по други причини¹. Да се мисли, че въ дадения случай сж били съединени две нѣкогашни самостоятелни епископии, както приема Н. Туницки², нѣмаме никакво основание, защото епископии съ такива имена не сж известни нито преди, нито следъ Климента; очевидно, неговата епископия била учредена за пръвъ пѣтъ, и то съ чисто просвѣтителна цель за мѣстното словенско население, защото Климентъ билъ „пръвъ епископъ на български езикъ“, т. е. пръвъ епископъ, който е служилъ въ църква и поучавалъ на словено-български езикъ. Оттука ясно става, че *Δρεβίτζа* и *Βελίτζа* били две географски имена, които се намирали въ епископията на Климента.

¹ Gelzer, Byzant. Zeitschrift, II (1892), S. 49—50.—Ср. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ, стр. 74. бѣл. 1.

² Вж. Св. Климентъ, стр. 201. — Н. Туницки смѣта, че отъ дветѣ имена *Δρεβίτζа* било по-старо, а *Βελίτζа* по-ново. Но относно кой хронологически критерий едното се явява по-старо, а другото по-ново? *Δρεβίτζа* се приема отъ всички за словенско име, следов. то е могло да възникне само следъ поселението на словенитѣ на полуострова; ако допуснемъ, че християнството било разпространено между словенското население въ областта на *Δρεβίτζа*, още докато последната се намирала подъ византийска власть и била учредена за него специална епископия, то ние бихме очаквали, споредъ практиката на цариградската църква, щото тая епископия да носи нѣкое племенно словенско име, както напр., *ὁ τῶν Δρουγουβιτείων* (= *Δρουγουβιτίας*) или *ὁ τῶν Σρολαίων*, но такова нещо въ случая е нѣмало. Епископии съ чисто словенско седалище се явяватъ следъ покръщането на българитѣ, или по-право, заедно съ уредбата на българската народна църква, каквито сж Бѣлградска, Червенска, Брѣгалнишка, т. е. следъ 870 год.; оттука ясно става, че *Δρεβίτζа* като епископско седалище е могла да възникне само при или наскоро следъ кн. Бориса, и поради това тя не може да се счита за по-старо или „за преживѣлица на далечно минало“, както мисли Туницки, а е било учредено едновременно съ *Βελίτζа*, или по-точно, това сж били два центра съединени подъ единъ епископъ.

Но какво означаватъ тия имена? Пръвъ, който се опита да обясни името *Δρεμζιτζα*, бѣ Г. Баласчевъ, защото всички преди него изследвачи оставяха това име безъ внимание като такова, което не се поддава на обяснение. Като изтъква, че у византийскитѣ писатели съчетанието *μβ* се употрѣбява вмѣсто словенския звукъ *в*, както напр., Теофилактъ Охридски въ легендата за Тивериуполскитѣ мѣченици предава старобългарското *овръ* презъ *δρεμζοι*, сѣщо и звукътъ *ѣ* и *ѡ* сѣ бивали често замѣнявани съ *ι*, *υ* и *ε*, а пъкъ *ο* често било излагано на метатеза, Баласчевъ вижда въ *Δρεμζιτζα* словенското име **Дѣбърца**, **Дѣбърца**, като при това посочи на планинската мѣстность **Дебърца** — Горня и Долня, която споредъ него „се намира на западъ отъ Кичево и на северъ отъ Охридско въ областта Кутмичевица при това близо до оная страна, презъ която протича р. Велика“¹. Наистина мѣстности съ име Дебърца и днесъ има: 1). на северъ отъ г. Струга между р. Черни Дримъ при излаза му отъ Охридско езеро и неговия десенъ притокъ Сатеска (Сатейска) и 2). южно отъ Кичево между планинитѣ Пространска, Илинска, Плакенска и Турия — това сѣ Горня и Долня Дебърци. Но работата е тая, че епископиитѣ се именували не по имената на мѣстности или на реки, защото въ една епископия сѣ влизали мѣстности съ разни имена, или пъкъ тя е обхващала област много по-голѣма или по-малка отъ басейна на една река, а по името на епископското седалище, което обикновено бивало или нѣкоя крепость, или другъ важенъ военно-административенъ центъръ.² Освенъ това, още В. Ягичъ посочи, че

¹ Г. Баласчевъ, п. т., стр. XXX.

² Н. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 199—200. — Епископиитѣ Брѣгалнишка и Моравска сѣ наречени по името не на рекитѣ (вж. Баласчевъ, п. т., стр. XXIX), а на тѣхнитѣ центрове: за първата гр. Брѣгалница (вж. Migne, Patrologia, s. gr. t. 126, col. 201, стр. 37. — Видѣнието на Исайя, Споменикъ III, стр. 191 — Ср. C. Jigešek, Das christliche Element, стр. 68, 87—88), който, споредъ нѣкои, се намиралъ по горното течение на реката съ сѣщото име (Вж. Migne, ib. s. gr. t. 125, col. 442, § XXIV. — Голубинскій, Краткій очеркъ, стр. 55. — Вороновъ, Главн. источники, стр. 198), а за втората — гр. Моравъ и Морава, но по-правилно Моравскъ — **Моравскъ** (въ византийската транскрипция се явява и въ едната, и въ другата форма: *Μοράβιος* въ 1-та грамота на Василия II (H. Helzer, Byzan. Zeitsch. II, 43, 13), *Μόραβος* (Cedrenus, ed. Bon, I, 527, s: *ἀρχὴ Μο*

твърде невъроятно е да се прочете въ *Δοειβίτζα* — **Дебърца**, като изказа наклонност да го сблизимъ съ *Δοκνοвица*, но въ такъвъ случай въ гръцката транскрипция бихме очаквали *Δοειβίτζα* (*κ* въ повече случаи следъ *ρ* и *λ* се = *εα* или *α*);¹ по-въроятно се явява сближението на Ягича съ **Трекище**,² но и въ тоя случай трѣбва да забележимъ, че византийцитѣ никога не сж бъркали словен. **Т** съ **Д**, и наопаки. Не може да се сблизимъ *Δοειβίτζα* и съ *Δέβρη*, *Δεβρις*, *Δεβρη*, *Δέβραι* и *Δίβραι* — различни форми отъ името на днеш. гр. Дебъръ, защото тоя центъръ се явява като епископско седалище само къмъ края на XI. или въ нач. на XII. вѣкъ.³ И тъй, остава да приемемъ, че *Δοειβίτζα* по старобълг. е звучала **Дрѣвица**, въ която ще трѣба да търсимъ име, и то не на мѣстностъ или на река, а на нѣкой военно-административенъ или стратегиченъ центъръ.

Въ първата грамота на им-рь Василия II (976—1025) дадена на охридския архиепископъ ок. 1020 год., между градоветѣ, които били подъ управлението на битолския епископъ, наредъ съ Пелагония (Битоля), Прилепъ и Велесъ се споменува *Δευρέτην*. Х. Гелцеръ предположи, че това ще да е споменуваната отъ Ив. Кантакузина крепостъ *Δεβριτζа*, безъ да опредѣли мѣстонахождението ѝ.⁴ Напоследъкъ обаче Йор. Ивановъ твърде сполучливо опредѣли мѣстото на *Δευρέτη*, като посочи на днеш. помашко село Дебреще и Дебрище на с.-зап. отъ Прилепъ, въ началото на прохода по пѣтя отъ Прилепъ за Кичево презъ Бродъ, при което село и днесъ се намиратъ стари развалини на сръдновековна

ράβου καὶ Βελέγραδον) и *Μόροβος* (Theophylactus Bulgarus, Ep. 13, ed. Lamio. Migne, ib. t. 126, col. 525, A) на мѣстото на стария гр. Margus, бивше епископско седалище, който се е намиралъ при вливането на р. Margus, сег. Морава, на десния брѣгъ при днеш. с. Дубравица (С. Jireček, Heerstrasse, S. 14 и 77. — Голубинскій, п. т., стр. 34—35. — Н. Gelzer Byzant. Zeits. II, 52—53. — Ст. Новковић, Охридска архиепископија etc. Глас, 76 (46) (1908), стр. 37).

¹ Вж. Йор. Ивановъ, Епархиитѣ на Охридската архиепископия, Сп. Б. Ак. I, I. (1911), стр. 97—98.

² V. Jagić, Entstehungsgeschichte etc. п. т., стр. 116.

³ За пръвъ пѣтъ Дебъръ се явява като епископско седалище въ списъка на епархиитѣ въ Охридската архиепископия, известенъ подъ надсловъ: *αὶ ἐποποιεῖναι ἐπισκοπαὶ τῇ θρόνῳ τῆς Βουλγαρίας* отъ XI. или XII. вѣкъ. Вж. Н. Gelzer, Byzant. Zeitsch. I, S. 257, № 22.

⁴ Н. Gelzer, Byz. Zeits II, S. 51.

крепостъ.¹ Ив. Кантакузинъ съобщава за *Δεύριτζα* по следния поводъ. Съгласно съ условията на съюза, сключенъ въ 1329 год. между ц. Михаила III Шишманъ (1323—1330) и им-ръ Андроника III (1328—1341) противъ кралъ Стефана Дечански (1321—1331), императорътъ презъ лѣтото 1330 г., „като събралъ войска и всичко, което му било потрѣбно, и потеглилъ, презъ Пелагония нападналъ на сръбската земя и откъсналъ нѣщо отъ нея. По пѣтя той превзелъ казаната крепостъ *Βουτζοῦνιν*, (с. Бучинъ ю.-з. отъ Прилепъ), а крепоститѣ *Δεύριτζα*, *Δουβροῦνιν* (Добруня въ сръб. извори), *Καβαλλάριον* (при сег. Кавадарци) и *Σιδηροκάστρον* (сег. Демиркапия—стар. Просѣкъ) той покорилъ по договоръ“,² т. е. тия крепости доброволно му се предали. Отъ тия думи ясно става, че Дебрица, както и другитѣ преброени крепости, се намирили северно отъ Битоля по тогавашната сръбска граница, а сѣщо и северно отъ Прилепъ, който въ дадено време не влизалъ още въ сръбската държава; а пѣкъ като се вземе предъ видъ, че горнитѣ крепости се изброяватъ отъ западъ къмъ изтокъ, то ясно става, че Кантакузиновата *Δεύριτζα* и по мѣстонахождение се съвпада съ *Δευρέτην* на Василиевата грамота. Ако съпоставимъ сега *Δεύριτζα* (или *Δέβριτζα*) отъ XIV. вѣкъ съ *Δρέβιτζа* отъ IX. вѣкъ, то не може да има никакво съмнение, че това е едно и сѣщо име и че второто е измѣнено чрезъ метатеза на *q* — явление твърде често въ византийската транскрипция на чуждитѣ имена. И тъй, Климентъ билъ назначенъ за епископъ съ седалище въ сръдновековната крепостъ Дебрица, която се намирала при днеш. село Дебреще или Дебрище на сев.-зап. отъ гр. Прилепъ.

Но въ сѣщото време Климентъ, както видѣхме, билъ епископъ и на *Βελίτζа*, въ която ще трѣба да търсимъ име не на мѣстность или на река, а пакъ на нѣкой населенъ пунктъ. Това име обикновено се чете Велица, като се об-

¹ Йор. Ивановъ, п. т., стр. 109—110. — В. Кжнчевъ и Йор. Ивановъ пишатъ това име „Дебреще“, а на австрийската карта то се чете Debriste.

² Cantacuzenus, ed. Bon. I, p. 428, ¹⁵—¹⁹. — N. Gregoras, ed. Bon. p. 454, не споменува за тия крепости. За неговото противоречие вж. Т. Д. Флоринскій, Южные славяне и Византия въ второй четверти XIV вѣка. СПбургъ 1882, выпуск. 2, стр. 52, и бѣл. 5.

яснява, че *ἐπίσκοπος Βελίτζας* трѣба да се счита за буквално предадено словенското **ѣпѣкъ Бѣлицѣ**, както и изобщо грѣцкото *Βελίτζα* се явило подѣ влияние на косвен. падежѣ отѣ **Бѣлика** съ смегчение; при това се посочва, че въ календарнитѣ дати на Асемановото евангелие и въ надслова на нѣкои поучения Климентѣ носи титла **ѣпископѣ бѣличѣскѣ** и се съпоставя съ израза на Дюканжевия списѣкъ *ἐπίσκοπος. . . . Βελίτζας* и съ оня въ „Успеніе Кирилла“ — **ѣпѣкъ въ ликѣи** (=вѣликѣи=вѣкикѣи=бѣлика)¹. Отѣ споменатитѣ тукѣ книжовни паметници, както се каза, само известието на Асемановото евангелие заслужва внимание, защото другитѣ два паметника сѣ съвсемѣ ненадежни², но и това евангелие се отнася къмѣ XI. вѣкъ, ако не и по късно, т. е. къмѣ времето на византийското владичество, когато грѣцкиятѣ езикѣ билѣ официаленѣ и въ всеобщо употрѣбение особено въ юго-западна Бѣлгария подѣ силното влияние на погѣрчената вече Охридска архиепископия, и собственитѣ имена се произнасяли и писали по грѣцки; така, напр., старобѣлг. **Бѣласица** се писала *Βαλάθιστα* и *Βαλάσιτζα*³, но и *Βελάσιτζα*⁴, както и днесѣ р. Бистрица се пише на чуждитѣ карти споредѣ грѣцкото произношение *Vistrica*. Що се отнася пѣкъ до надписа въ надслова на Климентовитѣ поучения, то той е могѣлъ да се яви подѣ влияние пакѣ на византийскитѣ паметници отѣ XI. и XII. вѣкъ, когато е изчезнала всѣка представа за истинската *Βελίτζα*, защото такѣва епископия следѣ Климента не е съществувала, и бѣлгарскитѣ книжовници сѣ я писали по грѣцкото произношение; може би той да е взетѣ направо отѣ пространното житие на Климента. Следов. ние имаме пѣлно основание да твърдимѣ, че *Βελίτζα* предава по-скоро словено-бѣлгарското **Бѣлица** — селище, което ще трѣба да се търси въ цѣрковната област на Дебрица. Такова се явява днешното село Бѣлица или още Кичевска Бѣлица южно отѣ Кичево при извора на рѣкичка съ същото име, притокѣ на р. Ко-

¹ М. Дриновѣ, Новый цер.-слав. памятникѣ, п. т., стр. 348—349.
— Н. Туницкѣй, п. т., стр. 201.

² Вж. по-горе, стр. 2, бел. 2.

³ Cedrenus, ed. Bon. II, p. 458, 4.

⁴ В. Prokić, Die Zuzätze in der Handschrift des Joh. Skylitzes. München 1906, S. 30, № 20

пачка, притокъ на р. Велика (Треска). Това планинско чисто българско селище е разположено на западнитѣ склонове на Пространска планина и се намира на срѣдата на пѣтя между Охридъ и Дебрица, — пѣтъ, който отъ Охридъ върви по източната страна на Стружското поле, при с. Климендово влиза въ долината на р. Сатеска (Сатейска), при с. Сливово прехвърля вододѣла и презъ с. Бѣлица въ северна посока се спуска въ басейна на р. Велика (горното течение на р. Треска) и по нейната долина презъ с. Бродъ води право въ Дебрица¹.

Но какъ се обяснява тая двойственостъ въ епископската титла на Климента? Въ пространното житие нийде не се споменува повече Дебрица, при всичко че тя е била важенъ военно-административенъ центъръ, и изобщо тя като че ли не се свързва тъй тѣсно съ епископската дѣйностъ на светителя, когато за Бѣлица се казва, както видѣхме, че Климентъ често дохождалъ отъ нея въ Охридъ, за да наглежда, дали тамшното население е силно по духъ и живѣе ли въ страхъ Божий, че той оставалъ недоволенъ, когато го разкарвали другаде нѣкъде. Тия данни сж достатъчни да ни убедятъ че, макаръ Дебрица и да била, така да се каже, официалното седалище на епископията и поради това тя е поставена въ титлата му, Климентъ си е избралъ Бѣлица, — това уединено и спокойно мѣсто, — за живѣене, както презъ периода на учителствуването си въ Кутмичевица той бѣ избралъ мѣнастиритѣ при Охридъ и Главиница. Отъ Бѣлица тъкмо той е могълъ както да управлява и да урежда своята епископия, тъй и да се предава тамъ спокойно на своитѣ книжовни занятия, а главно да се намира по-близу до Охридъ и да следи и се грижи непосредно за процвѣтяването на своя мѣнастирь — главния центъръ на неговата духовно-просветна дѣйностъ. Поради това тъкмо, когато Симеонъ отказалъ да приеме оставката му отъ епископството, Климентъ не се противопоставилъ на тоя отказъ; поради това и по-сетне той билъ нареченъ бѣлички, а по гръцкото произношение велички епископъ, а не по името на официалното му седалище; поради това най-сетне и въ титлата му Дебрица и

¹ Вж. австрийската карта на Балканския полуостровъ листове 38° 41', 39° 41' и 39° 42'.

Бѣлица били съединени съ съюза *ἡτοι*, който ясно показва, че тъкмо въ горния смисълъ трѣба да се разбира съчетанието на тия две географски имена за една съвършено нова епископия, каквато дотогава, па и отпосле не е съществувала.

Докжде сж се простирали границитѣ на Климентовата епископия, мжчно може да се опредѣли. Но, като се вземе подъ внимание мѣстонахождението на дветѣ ѝ седалища, едно остава вѣнъ отъ всѣко съмнение, че тя се е намирала между епархиитѣ Скопска, Битолска и Охридска, т. е. тя била образувана отъ части, взети отъ тритѣ тия епархии: отъ първата — южната частъ, отъ втората — северната и отъ третата — сезеро-източната, и населени съ компактно чисто словено-българско население, което поради планинския характеръ на областта било съвсемъ изолирано отъ главнитѣ църковни центрове и тънѣло въ невежество. Цѣлата пастирска и книжовна дѣйностъ на Климента като епископъ ясно сведочи, че неговата задача била да просвѣти духовно и да издигне културно това незаразено още отъ гърцизма население, а съ въвеждането на словено-българското богослужение, проповѣдь и книга да пробуди въ него националния духъ и съзнание, като по тоя начинъ се подготви здрава основа за отпоръ на грѣцкото културно влияние, което е било силно въ голѣмитѣ центрове и тѣхнитѣ близки околности, безъ да влиза обаче въ откритъ конфликтъ съ висшето грѣцко духовенство, което все още е продължавало да заема старитѣ отъ вѣкове установени епископски катедри, които тогава влизали въ предѣлитѣ на българската държава.

Опредѣлението областта на Климентовата епископия и характерътъ на неговата дѣйностъ въ нея ни дава известна възможностъ да приемемъ, че реформата отъ 894 г. — официалното и повсемѣстно въвеждане на словенския езикъ, служба и книга въ българската държава — въ църковно-административно отношение не е била приложена изведнажъ, а се е въвеждала постепенно въ духа на църковнитѣ канони и правила. По всичко изглежда, че грѣцкитѣ епископи на първо време не били отстранени, а е било предоставено право на ония, които сж признали реформата, да останатъ въ управляванитѣ отъ тѣхъ дотогава епархии и само следъ упразненieto на нѣкоя епископска катедра се назначавали вече

българи за епископи. Съ назначението на Климента за „пръв епископъ на словено-български езикъ“ на една съвсемъ нова епископия дебричко-бѣличка, която дотогава не е съществувала и отпосле пакъ изчезва, следъ като на историческитѣ епископски катедри били поставени българи-епископи, се туряло начало за национализация на духовната иерархия въ българската църква и държава.

19. II. 1924.

И. А. Мушмовъ

КОИ СЖ НАЙ-СТАРИТЪ МОНЕТИ ОТЪ АЛЕКСАНДРА ВЕЛИКИ?

При една обиколка изъ северо-западна България презъ октомври 1923 г. посетихъ и гр. Видинъ. Тамъ прегледахъ археологическата и монетната сбирка на Археологическото дружество. Между другитѣ монети въ сбирката открихъ и две сребърни тетрадрахми на лицето съ образа на Зевса братъ, съ лавровъ вѣнецъ, косата му подгъната и прибрана въ тила, на около зрънчестъ кръгъ; на opakото е представенъ Зевсъ полуголъ, седналъ на престолъ, въ дѣсната ръка протегната държи орелъ, а съ лѣвата се подпира на скиптеръ. Въ дѣсно подписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡ(ΟΥ)*; наоколо изтритъ зрънчестъ кръгъ. Интересното въ тѣзи две монети е това, че върху лицето не е представена главата на Александра, по подобие на Херакла, покрита съ лъвска кожа, каквито сж неговитѣ сребърни монети, а главата на Зевса, както тя е представена върху сребърнитѣ монети на баща му Филипъ II Македонски. И дветѣ монети сж отъ единъ и сжщъ печатъ. Едната, върху лицето, презъ лавровия вѣнецъ и косата, носи разрѣзъ отъ ударъ, за да се изпита метала, дали е сребро или е бронзъ, увитъ въ сребърна тенекия, каквито монети, при финансово затруднение на държавата сж сѣкли въ старо време и които французитѣ наричатъ „monnaies fougées“. Отъ този опитенъ нарѣзъ се вижда, че и тази монета, както и другата, сж отъ чисто сребро. Монетата съ нарѣза има диам. 27 мм, 16 гр. 52. табл. I. 1. Другата монета има диам. 30 мм., 16 гр. 09. Табл. I. 2. Разликата въ диаметра се състои въ това, че монетното ядро на втората монета при отпечатването повече се разтегнало отъ второто, а размѣритѣ на изображения и на дветѣ монети сж еднакви, което доказва, че тѣ сж отпечатани съ единъ и сжщъ печатъ.

Отъ направената справка въ нѣколкото стотинъ сребърни монети Филипови и Александрови, които се съхраня-

ватъ въ монетната сбирка при Народния Музей, както и отъ литературата по монетитѣ на тѣзи царе се доказва, че тѣзи две монети сж единственитѣ до сега екземпляри съ подобни типове.

Както е известно, Филиповитѣ сребърни монети на лицето си иматъ главата на Зевса брадатъ, съ лавровъ вѣнецъ и наоколо зрънчестъ кръгъ. На опакото е представенъ конникъ въ ходъ на дѣсно, въ дѣсната си ржка държи юздитѣ на коня, а въ лѣвата — лаврово клонче. Надъ конника подписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*, въ полето разни символи, които означаватъ града, дѣто сж били сечени монетитѣ. Дdiam. 23 мм., 14 гр. 05. Табл. I. 3.

Известно е сжщо, че Александровитѣ сребърни монети на лицето си иматъ главата на Александра, подъ образа на Херакла, покрита съ лъвска кожа (атрибутъ на Херакла), наоколо зрънчестъ кръгъ. На опакото е представенъ Зевсъ полуголъ, седналъ на престолъ, въ дѣсната си ржка протегнатъ държи орелъ, а съ лѣвата се подпира на скиптъръ. Въ полето въ дѣсно надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*, подъ престола буква *Θ*, наоколо зрънчестъ кръгъ. Дdiam. 30 мм. 17 гр. 04. Табл. I. 4. По теглото и размѣритѣ се вижда, че въпроснитѣ две монети повече се приближаватъ къмъ Александровитѣ, отколкото къмъ Филиповитѣ. Отъ надписа на сжщитѣ монети сжщо се вижда, че тѣ сж сѣчени въ времето на Александра.

Сега се явява въпросъ, какъ да се обясни типътъ на Филиповитѣ монети на лицето върху Александровитѣ? На това питане подхождатъ споредъ мене три предположения, а именно:

1) На 336 г. пр. Хр. е умрѣлъ Филипъ II Македонски и въ сжщото време се е възцарилъ синъ му Александъръ. Следъ идването на престола на Александра, почнали да сѣкатѣ сребърни монети отъ описания вече неговъ типъ. Обаче при отпечатването на опредѣлената емисия, въ края, поврежда се печата за лицевата страна на монетата, който всѣкога е стоялъ забитъ въ единъ тѣпъ или наковалня и вследствие на тази повреда не е могло да се изкара цѣлата емисия. Да предположимъ, че въ монетарницата е имало, останала отъ Филипово време, наковалня съ печатъ за монети отъ този царъ. За да се довърши емисията, може-би само за нѣколко екземпляра, решаватъ тѣзи екземпляри да ги

отпечатътъ върху Филиповия печатъ. По такъвъ начинъ монетитѣ сж получили върху лицето типа на Филиповитѣ монети, а върху opakoto — този на Александровитѣ.

2) Новъ монеторѣзачъ, вмѣсто да отиде съ монетния печатъ за opakoto, който всѣкога се държалъ въ ржка, на наковалнята съ лицевата страна за монетитѣ на Александра, попадналъ на оная за Филиповитѣ монети и тамъ осѣкълъ 2—3 екземпляра, слѣдъ което забѣлѣзалъ грѣшката си. Обаче за да се предаде емисията точно въ брой, минаватъ и тѣзи монети, които иматъ сжщитѣ размѣри и тегло на Александровитѣ монети, следователно нищо не губятъ отъ стойността си.

3) Третото предположение, което ми се вижда най-правдоподобно, е това: Въпроснитѣ две монети сж частъ отъ една серия, която Александъръ е сѣкълъ при възцаряването си и за която до днесъ нищо не се знаеше. Това мое предположение се основава на следнитѣ факти: 1) До сега нѣма примѣри въ нумизматиката да сж сѣчали монети отъ една серия съ типовеѣ на двама различни владѣтели, каквито сж въпроснитѣ монети, защото това би било аномалия въ монеторѣзането, каквато никога не се допускала; 2) отъ високиятъ релйефъ и отъ стилътъ на Зевсовата глава на лицето на тѣзи две монети се вижда, че тѣ сж отъ първитѣ емисии на Александровитѣ монети, защото, колкото релйефътъ на монетитѣ е по-високъ, толкова тѣ сж по-стари и обратно, най-последнитѣ монети отъ Александровитѣ сж съ низкъ релйефъ; 3) че тѣзи монети сж отъ най-старитѣ Александрови, служи и обстоятелството, че Александъръ въ началото не се нарича *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* върху монетитѣ, както не се наричалъ баща му Филипъ, затова върху въпроснитѣ монети личи само името на Александра въ родителенъ падежъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* както и върху Филиповитѣ монети.

Александровитѣ монети съ подписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* сж отъ по-късна епоха и сж сѣчени отъ неговитѣ наследници и отъ разни автономни градове, както е случая съ монетата, представена на таб. I. 6., която е сѣчена въ Месемврия, както това показва буквата *Μ* подъ престола и шлемътъ въ полето въ лѣво.

Появата на Зевсовата глава върху Александровитѣ монети азъ си я обяснявамъ тѣй: както видѣхме по-горе, този

типъ върху лицето на монетитѣ е билъ на Филипа II. Навѣрно следъ смъртта на този царъ и синътъ му Александъръ, за лицето на своитѣ сребърни монети е приелъ сжщия образъ, за опакото е избралъ образа на Зевса седналъ, съ орелъ и скиптеръ, както е представенъ върху неговитѣ монети.

Споредъ изследванията на ученитѣ нумизмати¹ конникътъ върху Филиповитѣ монети представя самия царъ. До Филипа образитѣ върху македонскитѣ монети представятъ само божества; пръвъ той, подъ влиянието на своитѣ приближени, които го ласкаели, че приличалъ на Зевса и билъ дивинизиранъ, Филипъ се решилъ да представи, въ ущърбъ на божествата, своя ликъ върху опакото на своитѣ сребърни монети. По мое мнение, ликътъ на Филипа трѣбва да се вижда само върху оная серия отъ сребърни монети, върху които конникътъ е представенъ облеченъ въ мантия, която понѣкога се развѣва задъ гърба му, на главата съ македонска шапка, въ ходъ на лѣво, дѣсната му ръка вдигната за поздравление (табл. I. 5), а не на дѣсно, както е представенъ върху другата серия (табл. I. 3.)

Следъ Филипа и синъ му Александъръ, който сжщо билъ дивинизиранъ, пакъ подъ влияние на своитѣ приближени, се е решилъ да замѣни образа на божеството върху своитѣ сребърни монети съ своя, но той тая промѣна е извършилъ върху лицето на монетитѣ, а не както баща си върху опакото, и е представилъ своя образъ, подъ образа на Херакла и е приелъ неговия атрибутъ — лъвската кожа.

Следъ Александра решаватъ се на тази смѣлостъ и неговитѣ наследници и този обичай, да се представятъ образитѣ на владѣтелитѣ върху монети, е останалъ до днешенъ.

Именно при тази реформа, замѣнка на божескитѣ образи съ царскитѣ, Александъръ е изхвърлилъ отъ лицето на своитѣ сребърни монети образа на Зевса, за да го замѣсти съ своя и навѣрно тогава е прекратилъ емисията, може би единствена, отъ монети съ главата на Зевса на лицето и е почналъ да сѣче известнитѣ негови монети съ неговата глава подъ образа на Херакла.

¹ Сравн. Babebon, Les monnaies grecques 1921 стр. 100 и след.

Има и друго едно обстоятелство, което иде да подкрепи моето предположение. То е: немският нумизматъ, специалистъ по келтийскитѣ монети, или тѣй известнитѣ въ нумизматиката „варварски имитации“ Фореръ¹, като описва имитациитѣ на Филиповитѣ, Александровитѣ и на неговитѣ наследници монети, както и имитациитѣ на монетитѣ на Пеонскитѣ царе, на ония отъ островъ Тасосъ, на градъ Маронея, Лизимаховитѣ и др. монети, между най-къснитѣ Александрови имитации описва и дава фотографическа снимка на една имитация отъ типа на нашитѣ две, за които е предметъ на стоящата статия. Обаче тази монета на Фореръ е истинска варварска имитация, съ груби контури, образитѣ деформирани до неузнаваемостъ, работа съвсемъ първобитна.

Маджарскиятъ специалистъ по варварскитѣ имитации, Графъ Десефи Миклошъ, който дава въ своя трудъ върху 54 таблици 1315 фотографически снимки на варварски монети, не представя нито единъ екземпляръ отъ типа на нашитѣ монети.³

Понеже знаемъ, че келтитѣ, които сж имитирали въ продължение на повече отъ единъ и половина вѣкъ поменатитѣ по-горе монети, никога не сж сѣкли отъ този видъ монети съ специални свои типове, а само сж имитирали чуждитѣ, които били прочути по доброкачествения си металъ и по голѣмото реноме на царетѣ, които ги сѣкли, както е случаятъ съ Александровитѣ тетрадрахми — не следва ли логически, че тѣ, за да могатъ да имитиратъ монетитѣ отъ въпросния типъ, сж имали на рѣка оригинали отъ сжщитѣ монети? Това доказва още, че въпроснитѣ монети даже следъ единъ и половина вѣкъ подиръ смъртъта на Александра не сж били рѣдкостъ, но въ последствие сж намалѣли и до тия дни сж станали голѣма рѣдкостъ.

Какъ сж попаднали въ Видинъ тѣзи монети не можахъ да науча. Обаче, като се знае, че келтитѣ сж населявали и Дунавската област и тѣхнитѣ имитации сж продължавали да се сѣкътъ въ средни и горни Дунавъ, отъ дето проник-

¹ Forer, Keltische numismatik, Strassburg 1908, стр. 179 fig. 341, табл. XXXIV, 341.

² Справ. Gróf Dessewffy Miklós, Barbar pénzai, Budapest, 1910.

нали дори до Галия¹, лесно може да се предположи, че тѣ сж останали отъ келтитѣ, на които навѣрно сж имъ служили за образци при иматациитѣ, каквито сж ония, които издава Фореръ и за които съобщихъ по горе.

За автентичността на нашитѣ две монети не може да става никакъвъ споръ. Това се вижда и отъ размѣритѣ и отъ теглото имъ, както и отъ дългото имъ употребление, вследствие на което надписътъ и изображенията сж доста изтрити. Освенъ това, Александровитѣ монети никога не сж били твърде ценни, за да се рѣши нѣкой да ги подправя.

Отъ друга страна, подправени монети съ комбинирани изображения на двама владѣтели до днесъ не сж известни. Фалшификацията обикновено е ставала на рѣдки монети и то само на известни владѣтели, държави и градове, но само отъ известенъ типъ, който лесно може да се фалшифицира, като се направи отливка отъ монетата. Отливки отъ две различни монети никога не могатъ да се комбиниратъ, за да се изкалъпи една монета.

Дже знаменитиятъ нумизматъ и подправачъ на монети Бекеръ, не е направилъ комбинирани монети, а е измислювалъ само монети на римски императори и императрици, отъ които не сж били известни монети.

Разбира се, че въпроснитѣ две монети не сж единственитѣ отсѣчени на времето. Трѣбва да е била цѣла емисия, може би малка, която съ течение на времето до наши дни е изчезнала или отъ нея сж останали само малки остатъци, каквито сж нашитѣ монети. Нека се надѣваме, че единъ день нови открития ще освѣтлятъ напълно този въпросъ. На всѣки случай обнародването на тѣзи две монети ще занимае умоветѣ на свѣтовнитѣ нумизмати върху нумизматиката на Александра Македонски.

¹ Babelon, цит. съч. стр. 158.

Проф. Д-ръ Гавр. И. Кацаровъ

НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ АРХЕОЛОГИЯТА НА МАКЕДОНИЯ

Въ началото на съглашенската военна намѣса въ Македония, при френската армия е била създадена специална археологическа служба, на която било възложена задачата да запазва археологическитѣ паметници, да събира случайнитѣ находки и да предприема и системни проучвания и разкопки. Френската археологическа мисия е обърнала особено внимание на праисторията на Македония, която до войната бѣше много малко известна. Резултатъ на това проучване е съчинението на *Léon Rey, Observations sur les premiers habitants de la Macédoine*, 2 части, Парижъ 1921—22, стр. 308 съ 51 таблици.

Първата часть на съчинението си авторътъ посвещава на географското и топографското изучване на предисторическитѣ селища, снабдено съ нужнитѣ обяснителни скици, топографски снимки, фотографии. Въ начало авторътъ дава и географски прегледъ на Македония, придруженъ съ хубава карта на физическата структура на тая областъ. Въ втората глава се разглежда положението и видътъ на селищата, които авторътъ подраздѣля на тумби и тераси (tables). Тумбитѣ сж били обитавани отъ епохата на новокаменния периодъ чакъ до края на микенската епоха. Обаче къмъ XII в. пр. Хр., когато въ Македония се явява следмисенската геометрическа керамика, поселищата се измѣстватъ: заематъ се нови селища (tables), които лежатъ въ най-близко съседство до старитѣ тумби или пъкъ на малка далечина отъ последнитѣ.

Естествено, повдига се въпросъ, дали тая промѣна се дължи на появата на нови племена въ Македония или на мирно развитие на социалния животъ. Споредъ Rey тоя въпросъ сега не може да се разреши. Обаче, ако се вземе предъ видъ, че XII в. пр. Хр. е епоха на голѣмо движение

на народи въ Балканския полуостровъ, може да се допусне, че и Македония тогава е получила нови поселенци.

Въ гл. III—IX авторътъ описва самитѣ селища: въ долината на Вардаръ, на Бистрица, на Галикъ, въ Солунската равнина, въ басейна на Лжгадинското езеро, въ долината на Василика и въ Халкидика. Въ една прибавка се говори и за селищата въ Битолската равнина.

Въ втората частъ на съчинението си L. Rey ни дава сравнително изучване на предисторическата керамика на Македония; описанието е придружено съ много рисунки и 51 таблици, които илюстриратъ събрания материалъ. Отъ сравнителното проучване на материала излиза на яве, че културата на Македония въ предисторическо време стои въ тѣсна връзка съ тая на Тесалия; освенъ това тя показва близки успорежди съ културата на Балканскитѣ области и предмикенската култура на Троя.

Най-старитѣ поселищни пластове на македонскитѣ тумби датиратъ отъ времето на новокаменния периодъ (угладени каменни орждия); въ това време керамиката е доста напреднала; особено внимание заслужватъ сждоветѣ съ червени рисунки върху бѣла глазура. Може, значи, да се предполага, че още първитѣ обитатели на Македония сж донесли съ себе си една индустрия, която имала задъ себе си дълго развитие. На тая македонска керамика съответствува въ Тесалия първия и втория периодъ на новокаменния вѣкъ, които гръцкиятъ археологъ Цунтасъ датува въ IV-то хилядогодие преди Христа. Въ всѣки случай може да се приеме, че носителитѣ на тая култура въ Тесалия и Македония сж дошли откъмъ северъ, защото тя не представя никакви успорежди съ културата на изтокъ и югъ; напротивъ най-близкитѣ ѝ аналогии се намиратъ въ Балканската областъ и особено въ Тракия. Тия поселенци сж слѣзли по течението на рѣкитѣ, които свързватъ Тесалия и Македония съ средна Европа и Дунавската равнина, и се установили близу до морето, продуктитѣ на което тѣ използвали, както ни учатъ находкитѣ; освенъ това тѣ се занимавали съ скотовъдство, ловъ и земледѣлие.

Втория новокамененъ периодъ въ Тесалия се характеризира съ сждове, които показватъ черно-кестеняви или кестеняви рисунки върху червената основа на сжда. Такива сждове се срещатъ и въ Македония (напр. при Дикили-

ташъ, Драмско) и въ Тракия (долина на Тунджа), а по орнаментитъ си ни напомнятъ и вазитъ отъ Петрени (Бесарабия). Сжщо и глинени статуйки, намѣрени въ Македония, могатъ да се сравнятъ съ подобни статуйки отъ Тракия и Тесалия.

По-добре известна въ Македония е медната (енеолитична) и бронзовата епоха. Въ медната епоха ярко изпъква сродството на Македония—Тесалия съ балканскитъ области отъ една страна, и съ М. Азия (Троада) и Кипъръ отъ друга.

Така голѣми делви, украсени съ релйефни ивици (разчленени съ натискане на пръсти или врѣзване) се срещатъ въ Тесалия, Критъ, Кипъръ, Троя, Кападокия, Кавказъ, Русия, Ромжния, България, Босна, Херцеговина и пр. Релйефни спирали — въ Тесалия, Троя, Кария, Босна; гърбички — въ М. Азия, Русия, Босна, източна Европа.

Сждове съ врѣзани орнаменти въ Македония се намиратъ твърде много; подобни орнаменти срещаме и въ Тесалия, М. Азия, Кипъръ, Кикладскитъ острови и въ Гърция; но главната зона на разпространението на тия сждове е Балканската област и средна Европа (Бутмифъ, Сърбия, Унгария).

Рисуваната македонска керамика, именно сждове съ бѣли рисунки върху черна основа се срещатъ въ Тесалия, Троя, Йортанъ (Мизия); сждове съ кестеняво-виолетови рисунки върху ясна основа ни напомнятъ много тесалийската керамика.

Сжщитъ аналогии срещаме и при другитъ глинени предмети и при каменнитъ орждия.

Тепърва въ микенската епоха Македония влиза въ свръзка съ юга; почва се вносъ на микенски вази, под чието влияние въ Македония произлиза мѣстенъ керамиченъ стилъ. Въ това време, както въ Тесалия, тъй и въ Македония, старитъ тумби били напуснати и били заселени тераситъ (tables).

Македонската следмикенска керамика съ геометрична орнаментика съставя частъ отъ следмикенската керамика на цѣлата Егейска област. Само че въ Македония и Тесалия геометричниятъ стилъ изключва всѣкакви изображения на човѣци, животни или растения. Тая керамика сжществува въ Македония до ок. VI. в. пр. Хр.

Въ края на книгата си авторътъ дава подробенъ показалецъ, сжщо и библиография; той е използвалъ и нашата

литература по предисторията на България, обаче не познава моя отчетъ върху разкопкитѣ на моилата въ Св. Кирилово (Старозагорско), обнародванъ въ *Praechistorische Zeitschrift* VI (1914) стр. 67—88, дето се даватъ интересни паралели къмъ македонскитѣ находки.

Авторътъ на това ценно въ всѣко отношение съчинение се е ограничилъ само съ проучване на открития материалъ, безъ да прави нѣкакви заключения за старата етнография на Македония. За такива заключения е още рано; необходимо е предварително да се събере по-изобиленъ материалъ, като се изследватъ и други македонски покрайнини. Но и сега вече е ясно, че старото население на Македония нѣма нищо общо съ елинитѣ; то навѣрно образува частъ отъ голѣмата група на тракийскитѣ племена, както се потвърждава и отъ исторически данни. Въ нашата история на Македония¹ ние изказахме предположение, че старитѣ македонци, т. е. тия племена, които по-късно образували македонската държава, сж проникнали въ Македония къмъ XII в. пр. Хр. Това намира известна подкрепа и въ археологическитѣ данни (ср. по-горе).

До като френската археологическа мисия е изследвала окупираната отъ французкитѣ войски зона, друга английска мисия е предприела разкопки и изучвания въ английската зона. Резултатитѣ сж обнародвани въ списанието *Annual of the British School at Athens* № XXIII (1918—1919) и въ отдѣлно издание подъ надсловъ „Macedonia“. Въ първата статия Ch. Picard дава краткъ стчетъ за френскитѣ археологически издирвания. E. Gardiner описва и проучва подробно всичкитѣ старини, намѣрени въ английската военна зона. F. Welch описва предисторически керамични находки въ Драмско. S. Casson говори за могили и други стари поселища въ Солунско. Въ втора статия Welch ни запознава съ стари поселища въ Струмската долина. M. Tod издава надписитѣ. A. M. Woodward описва византийската крепостъ Авретъ-Хисаръ.

И това издание, снабдено съ карта и 13 таблици, дава твърде ценно градиво за археологията на Македония.

¹ Царъ Филипъ II Македонски. История на Македония до 336 г. пр. Хр. (София 1922), стр. 24 и сл.

Презъ Августъ 1918 г. и азъ имахъ възможность, съ подкрепата на Българската академия на наукитѣ и нашитѣ военни власти, да предприема една кратка обиколка въ Мариовско и Прилепско. Благодарение на любезността на директора на френската археологическа школа въ Атина, г-нъ Ch. Picard, една часть отъ събрания отъ мене материалъ се обнародва въ *Bulletin de Correspondence Hellénique* XLVII (1923); единъ релйефъ на персийския богъ Митра, откритъ при „Маркови кули“ обнародвахъ въ *Archiv für Religionswissenschaft* т. XX стр. 236, а предисторически находки отъ с. Витолица (Мариовско) — въ Сборника издаденъ въ честъ на проф. Буличъ (Bulicév Zbornic, Strena Buliciana.)

До колкото ни е известно, презъ време на войната и Българската главна квартира бѣше възложила на нѣкои наши учени да обхождатъ Македония. Повечето доклади върху тия изследвания още не сж обнародвани; желателно е, обаче, това да стане часъ по-скоро, за да се види, че и България е полагала грижи за запазването и проучването на старинитѣ въ Македония.

Проф. А. Иширковъ.

СТРУМИШКО.

Стопански чъртици.

Долината на р. Струмица, дѣсенъ притокъ на р. Струма, е една отъ най-благодатнитѣ покрайнини на Македония. Тя има плодородна земя, благъ климатъ, добре се напоява и въ нея могатъ да вирѣятъ най-различни южноевропейски културни растения.

Струмишката долина е заградена на северъ отъ планинитѣ Плачковица и Огражденъ, а на югъ отъ Бѣласица. Понизки вододѣлни планини съ най-различни имена, тѣсно свързани съ висока Бѣласица, я отдѣлятъ на западъ отъ Вардарската рѣчна областъ. На изтокъ Струмишката долина е доста стѣснена отъ издънки на Бѣласица и при нейния свършекъ, дето се изтича Струмица въ Струма, се протакатъ отъ северъ къмъ югъ стрѣмно-скалиститѣ ридове Малкъ-Кожухъ.

Струмишката долина е доста дълга, но въ повечето свои части тя е доста тѣсна, затова нѣма пространство повече отъ 250 кв. км. Тя е висока средно 240 м., но въ долнитѣ си части се снишава по-долу отъ 100 м., а при смѣсата на Струмица съ Струма височината е само 78 м. надъ морското равнище.

Подъ името Струмишко, което ще бжде предметъ на моя стопански прегледъ, ще разбирамъ отстѣпената споредъ договора отъ Ньойи Струмишка областъ на Кралството на сърби, хървати и словенци. Тя има пространство 1021 кв. км. и не съвпада напълно съ Струмишката каза отъ турско време, която имаше 65 села¹, нито съ Струмската околия подъ българска власть, която имаше пространство 770 кв. км.

Когато се изработваше въ Букурещъ мирния договоръ въ 1913 година и сърбитѣ по натискъ отъ миротворители трѣбваше да дадатъ на България малкъ дѣлъ отъ Маке-

¹ Сегашно Струмишко има 85 села.

дония на западъ отъ р. Струма, тѣ предложиха на българската делегация да избира между Малешевско безъ Царево село и долината на Струмица безъ Радовишко. Българската делегация предпочете Струмишката долина заради нейното плодородие и географско положение. Членоветѣ на българската делегация при избора на Струмишката долина не мислѣха за нейнитѣ стратегически предимства, защото сърбитѣ можеха въ всѣко време да слезатъ отъ Малешево въ долината на Струма и прекъснатъ нейната свръзка съ останала България. Четническата случка съ Валандово въ 1915 година послужи на сърбитѣ като претекстъ да отнематъ на България въ Ньойи Струмишко, което тѣй великодушно ѝ отстъпиха въ 1913 година и съ това оцетиха териториялно, стопански и народностно българския народъ, огорчиха го и му нанесоха рана, която мъчно ще заздравя.

Въ следнитѣ бележки ще изтъкна само ония факти, които иматъ значение за стопанското състояние на Струмишко.

Най-ценната въ стопанско отношение частъ отъ Струмишко съставя малката равнина на р. Струмица, — Струмишкото поле. То е доста равно, покрито е съ наносенъ материалъ, който донесла самата Струмица, а най-вече нейнитѣ буйни притоци, които ѝ пращатъ планинитѣ, що ограждатъ полето. Рѣка Струмица, която тепърва въ Петричко носи това име, а въ Радовишко и Струмишко се именува Стара-Рѣка, тече бавно между низки брѣгове, образува мочури, а при селата Моноспитово, Банско и Габрово образувала въ последнитѣ 40—50 години значително блато. Земята на Струмишкото поле е много плодородна, обработена е и е пригодна за най-доходни културни растения.

За плодородието на Струмишкото поле доприниса много и благоприятния за това климатъ. Малкогодишнитѣ температурни наблюдения въ Петричъ (227 м. надъ морското равнище) можемъ да ги приемемъ като приблизително вѣрни и за Струмишкото поле, което е сжщо толкозъ високо (гр. Струмица 262 м). Средната годишна температура въ Петричъ е 14.2° , най-низка наблюдавана температура е -13 , най-висока 38.8° . Най-низка зимна месечна температура въ февруари е 3.5° , най-висока средна месечна температура въ августъ 25.4° . Дни съ температура само подъ 0° —8, а само надъ

20°—65. Валежа въ Петричъ е средногодишно 706 литри на кв. метъръ. Наблюдения на валежа за кжсо време имаме и отъ Струмица. Тамъ той е по-малкъ — 646.₄ литри на кв. м. Въ Струмица вали по на често отколкото въ Петричъ. Въ първия градъ има 91, а въ втория 83 дни съ валежъ. Разпредѣлението на валежа по годишни времена и месеци е много разнообразно. Най-много вали презъ пролѣтъта — 32% и то най-вече презъ м. май — 91.₈ л. на кв. м., тогазъ и числото на дъждовнитъ дни е най-голѣмо. Най-малко валежъ пада въ есеньта — 22.₈%. Въ това годишно време спадатъ и месечнитъ максимумъ и минимумъ презъ годината: въ октомври 99.₂ л. на кв. м., а въ септември само 16.₆ л. на кв. м. Най-малко дъждовни дни има августъ — само три.

Високата температура и значителния валежъ позволяватъ да успѣватъ въ Струмишкото поле две жетви: подиръ жетва на ечемикъ или ржжъ могатъ да засѣятъ царевица, тютюнъ или сусамъ.

Струмишкото поле се загражда отъ югъ съ Бѣласица планина. Тази лична планина се издига най-високо въ своята източна частъ, надъ Петричко, дето върха Калабакъ достига височината 2050 м.; на западъ, къмъ областта на Струмица, тя се постепенно снишава, но сѣ пакъ и тамъ се издигатъ височини до 1400 м. Бѣласица планина се състои главно отъ кристалинни шисти, но въ западната ѝ частъ, надъ с. Габрово, заема значителенъ дѣлъ и гранита. Еднообразния петрографски съставъ на планината докаралъ еднообразие и въ растителността. Планината е много гориста, но нейнитъ гори сж еднообразни, букови и не достигатъ голѣма височина (1700 м.). Най-високитъ части на планината сж заети отъ алпийски ливади и хвойна. Иглолистни гори сж голѣма рѣдрѣдкость, срещатъ се по-често отдѣлни иглолистни дървета. Въ севернитъ поли на Бѣласица, въ така нареченото Подгорие, иде подъ долната граница на буковетъ единъ доста широкъ поясъ отъ благородни кестени.

Бѣласица планина е водна планина. Тя изпраща на северъ многобройни кжси буйни потоци, които поятъ села, равнини съ оризища и предлагатъ сжщевременно водна сила, която е добре използвана. Тъкмо голѣмата влага на Бѣласица е докарала особенитъ свойства на планинската растителность.

Съ своята голѣма височина и посока отъ западъ къмъ изтокъ Бѣласица лишила Струмишката долина отъ благоприятнитѣ въздействия на Бѣло море и вѣчнозелената растителностъ, която се разтила по южнитѣ поли на тая планина, липсува на северъ, освенъ въ запазената отъ северни вѣтрове околностъ на градъ Струмица. Сжщото се забелезва и при нѣкои плодове: калинкитѣ и смокинитѣ не могатъ тъй хубаво да зрѣятъ въ Струмишко, както на югъ отъ Бѣласица.

Преди сесветската война презъ Бѣласица почти нѣмаше пѣтища и пѣтеки, но въ продължителната позиционна война се прекараха много добри шосета и конски пѣтеки, които ще улеснятъ много правилната експлоатация на девственитѣ бѣласички букови гори.

Западната ограда на Струмишко състои отъ низки планини, които чрезъ Костуринското плато се свързватъ съ Бѣласица. Самото Костуринско плато, високо около 400—450 м. е покрито съ ниви, ливади и храсталаци. Нѣкогашнитѣ гори изчезнали подъ удара на секирата.

На северъ отъ Костуринското плато се разтила планина Еленица, която покрай храститѣ има още гори, сгодни за горивъ материялъ.

Северна ограда на Струмишкото поле образуватъ южнитѣ стрѣмни спускове на издѣнки отъ Плачковица планина, отъ които най-лична е Гарванъ, и отъ Огражденъ. Тѣ състоятъ отъ стари кристалинни скали, а оная частъ отъ Огражденъ, която засѣга полето, е гранитна. Южнитѣ склонове и на дветѣ планини сж доста гористи и понеже сж присойни, то по тѣхъ растатъ добре джбови гори, които предлагатъ добъръ строителенъ материялъ и жѣладъ за отхранване на много свини.

Въ южна топла Македония вѣятъ отъ северъ силни студени вѣтрове, които много пакостятъ на растителността. Плачковица и Огражденъ служатъ като якъ щитъ за запазване на полето отъ тия вѣтрове. Планина Еленица, която опасва отъ северо-западъ като джга града Струмица, е за щита отъ студения „Радовишки вѣтъръ“ и сигурно на тая защита се дължатъ средиземноморскитѣ вѣчнозелени пърнарни храсталаци на градъ Струмица.

Пролѣтъ, кога се топятъ бързо снѣговетѣ по южнитѣ присойни склонове на Плачковица и Огражденъ, или кога

валятъ поройни дъждове, рѣкитѣ, що изпращатъ въ полето, носятъ много наносъ и го затлачватъ. Презъ лѣтото водата на лѣвитѣ притоци, които сж по-дълги отъ дѣснитѣ, бѣла-сичнитѣ, доста намалява.

Презъ времето, когато Струмишко съставяше частъ отъ Българската държава, се водиха грижливо статистически бележки за земеделското производство въ тоя край и въ двата тома „Земеделска Статистика“ (посѣви и реколти) за годинитѣ 1913—1918 намираме интересни данни за стопанския животъ на Струмишко.

Струмишката околия подъ българско управление имаше пространство 770 кв. км. или 77,060 хектара. Отъ тѣхъ само около 10,000 хектара сж биле обработена земя. Най-голѣма площъ отъ засетата земя се пада на зърненитѣ храни; за годинитѣ 1914—1918 тя представя срѣдно 7,108 хект. Отъ зърненитѣ храни се сѣе най-вече царевича, нейното срѣдно производство за петѣтъ години е кржгло 2,000,000 кгр.; на второ мѣсто иде пшеницата срѣдно кржгло 1,242,000 кгр., на трето — ечемикъ 1,024,000 кгр., на четвърто — ржжъ 622,000 кгр., на пето — орисъ 290,100 кгр. Овесъ, просо и лемецъ се сѣе твърде малко.

Въ Струмишко се сѣе много царевича, защото доброто напояване и значителната влага способствуватъ за нейното добро вирѣне. Прави впечатление, че производството на орисъ е малко. И въ години, когато неговото производство е било най-голѣмо, напр. въ 1917 г. — 565,600 кгр., пакъ е малко въ сравнение съ производството на орисъ въ низината на срѣдна Марица. Миловой Савичъ въ своята книга „Наша индустрия и занаяти, т. I (1922 г.) пише, че въ гр. Струмица се донасятъ за проданъ 75 вагона орисъ. Струмишкиятъ орисъ не е тѣй добъръ както кочанския, продава се 5¹/₂ динара килограма. Най-добъръ орисъ се произвежда въ с. Кулешено въ „Подгорията“. Динки за чистене на орисъ има най-много въ с. Банско, Габрово, Кулешено, край градъ Струмица и другаде.

Подиръ зърненитѣ храни второ мѣсто по площъ отъ обработената земя въ Струмишко заематъ маслодайнитѣ и индустриални растения: срѣдно за петѣтъ години 718 хектара.

Отъ маслодайнитѣ растения най-ценно е макътъ. Отъ него се произвежда опиумъ и семе. Въ времето 1914—1918 години срѣдно годишно производство на опиума било 3,618 кгр. По години производството било различно и се колебало между 894 (1918 г.) и 5446 (1914 г.) кгр. Савичъ пише, че въ 1920 година били донесени въ Струмица 10,000 кгр. опиумъ. Менъ ми се вижда това количество преувеличено, но възможно е много опиумъ да е донесенъ въ Струмица отъ Радовишко. Маково семе е произведено средно годишно 162,424 кгр., най-малко 88,708 (1918 г.), а най-много 197,636 кгр (1915 г.). Споредъ Савича въ 1920 година въ Струмица били донесени на пазаря 100 вагона или 1,000,000 кгр. маково семе, което се явява твърде много и при производство на 10,000 кгр. опиумъ.

Сусамътъ играе голѣма роль въ стопанството на по-топлиѣ страни въ Балканския полуостровъ. Отъ него се добива вкусно масло и таханъ. Срѣдното производство на сусамъ въ Струмишко достигало до 2,925 кгр., но по години производството било много неравномѣрно: въ 1916 г. само 146 кгр., въ 1914 — 4,800 кгр. Споредъ Савича въ Струмица били донесени 3 вагона сусамъ!

Отъ маковото и сусамовото семе вадятъ въ Струмишко „шарланъ“. Въ гр. Струмица има 4 обикновени и една бензинна съ два камѣка мелници или яхани за шарланъ; има една и въ с. Иловица за истискване на маково семе.

Анасонъ се сѣе рѣдко и въ малко количество. Не се сѣе резене (феникълъ) и ряпица.

Отъ идустріялнитѣ растения се сѣятъ въ Струмишко само тютюнъ и памукъ. Не се сѣятъ ленъ, конопъ, хмелъ и захарно цвекло. Тютюнъ се сѣе малко; срѣдно годишно 79,800 кгр., но въ 1918 г. 167,821 кгр.. Споредъ Савича били донесени въ Струмица 180,000 кгр.. Най-хубавъ тютюнъ се произвежда въ с. Сушица. Памукъ билъ добитъ срѣдно 19,113 кгр., но по години производството му било много различно; до като въ годинитѣ 1914—1917 варирирало между 7,429 и 9,006 кгр., въ 1918 г. било 63,466 кгр.. Споредъ Савича въ Струмица се донася 30—40,000 кгр. памукъ и отъ тамъ се изнася за Солунъ.

Лозя има малко и тѣхното количество намалява. Въ 1914 год. имало насѣто съ лозя пространство 478 хектара, а

въ 1918 год. били намалѣли на 287; срѣдно годишно се падатъ 360 хектара. Лозята се намиратъ по присойнитѣ склонове на Огражденъ и въ Подгорията и сж повече на високи лози, често пжти увити по високи дървета. Производството на гроздето отъ 1,352,400 кгр. въ 1914 г., спаднало на 357,732 кгр. въ 1918. Най-хубаво грозде зрѣе въ с. Велюса. Прочути сж бѣлитѣ струмишки вина.

Отъ варивата се сѣе най-много фасулъ. Неговото срѣдно годишно производство било 147,363 кгр.; леща и бакла се сѣятъ много малко. Срѣдното годишно производство на картофитѣ е 57,774 кгр.. По години вариира между 24,605 (1917 г.) и 95,457 (1914 г.).

Въ Струмишко има много бостани и засѣтата съ тѣхъ земя се бързо увеличава: въ 1914 година имало 114 хектара, а въ 1918 г. ставатъ на 257 х., като е вървѣло увеличението непрекжснато. Въ бостанитѣ се сѣятъ най-вече дини и пъпешии.

Зеленчуковитѣ градини заематъ сжщо доста голѣмо пространство (срѣдно годишно 274 хектара). Най-много се сѣятъ зеле и лукъ, по-малко пиперки и домати. Въ село Банско, дето градинитѣ се поливатъ съ топла вода, зеленчуцитѣ стигатъ по-рано и иматъ по-голѣма цена. Село Свидовица е прочуто съ производството на зеле и лукъ. Отъ гр. Струмица се изнася много бѣлъ и червенъ лукъ. Производството на лука достигналъ въ 1916 г. 105,600 кгр., а на зелето въ 1918 г. 250,145 кгр.

Много се засилило обработването на фуражни растения (фий, урвъ и борчакъ). Въ 1918 г. достигнало производството до 78,145 кгр.

Овощия нѣма много въ Струмишко. Въ по-голѣмъ брой има само сливи, чието производство срѣдно годишно достига 55,104 кгр., въ 1916 г. достигнало дори до 107,520 кгр., но пъкъ въ 1918 г. спаднало на 25,920 кгр. Другитѣ овощни дървета заедно съ намалението на лозята бързо намаляватъ. Ябълки има много малко. Прочуто е съ своитѣ скорозрѣйки черешии с. Куклишъ. Разнасятъ ги за Солунъ, Велесъ, Кукушъ и другаде. Хубави бадеми ставатъ въ с. Велюса. Голѣмо пространство заематъ благороднитѣ кестени въ подгорията, особено около селата Габрово, Кулешено, Мокрино и други. Тамъ се намиратъ и много орѣхи. Въ под-

горията растителността е тъй богата, че селата се скриватъ лѣте въ зеленина. Струмишко се слави и съ хубави дюли.

Черницитѣ намаляватъ. Въ 1914 г. имало засѣти съ черници 365 х., а въ 1818 г. следъ последователно намаление достигнали до 253 х. Съ намалението на черницитѣ намалявало и копринарството.

Поради многото мочури, а особено Моноспитския гьолъ въ Струмишко има много трѣстика, отъ която се произвеждатъ много хасъри въ Струмица и околността. Съ тоя занаятъ се прехранватъ най-малко 100 фамилии, произвеждатъ до 20,000 кжса, които се продаватъ срѣдно по 10 динара. Изнасятъ ги за Скопје, Гевгелии и въ България.

Земледѣлието, съ което се занимава главно полненското население, е още примитивно. Числото на плуговетѣ къмъ ралата се отнасятъ още както 1:5. Земледѣлчески машини има съвсемъ малко. Въ това отношение не може да се прави никакво сравнение съ околитѣ въ Царство България¹ И работната земя не е достатъчна, затова угаръ и орница оставятъ малко. Ако имаше въ Струмишко добре наредени опитни земеделски станции, то биха можле да се въведатъ въ тая благодатна земя и други доходни земеделски култури.

Заниманието и прехраната на населението въ Струмишко е свързано съ мѣстоположението и характера на неговитѣ селища. Въ равнището селенитѣ се занимаватъ най-вече съ земедѣлие и отчасти съ скотовѣдство; въ политѣ на планинитѣ се прибавя и дърводѣлство, а въ самата планина Бѣласица и кираджийство. Изобилната водна сила въ политѣ на планинитѣ помогнала да се построятъ много мелници яхани за добиване на „шарланъ“ отъ сусамово и маково семе и динки за чистене на орисъ. Въ гр. Струмица населението докарва своята прехрана чрезъ земедѣлие, занаяти, търговия и съобщение.

Официални данни за скотовѣдството въ Струмишко нѣмаме. Голѣма частъ отъ едрия добитѣкъ се отглежда и държи въ свръзка съ земедѣлието. Земеделскитѣ стопанства отглеждатъ за своитѣ нужди и дребенъ добитѣкъ. Малко семейства се прехранватъ само отъ скотовѣдство.

¹ Въ 1918 г. въ Струмишка околия имало само 4 вѣячки и 5 косачки.

Овци се отглеждатъ въ полето и планинитѣ; кози най-вече въ политѣ на планинитѣ, особено много въ с. Барбарево. Прави силно впечатление, че въпрѣки голѣмия брой на турско население въ тоя край (преди войнитѣ) се отглеждатъ много свини. Между работния добитѣкъ най-много има волове, срѣдно за годинитѣ 1914—1918, — 7,605 глави; голѣмъ е броя и на биволитѣ, които сж важенъ етнографски белегъ защото въ чисто сръбскитѣ земи тѣ липсватъ; въ Струмишка околия тѣхния брой билъ срѣдно 930, въ 1916 година билъ дори 1031.

Характерно е, че въ Струмишко услужватъ преноса и съобщението два камилски кervани съ по 30 камили. Броятъ на камитѣ въ южна Македония бѣше преди последнитѣ войни много по-голѣмъ, но въ войнитѣ загинаха много камили.

Пчелни кошери се наброяватъ средно до 1,132, но тѣхния брой варира много: въ 1917 г. — 1,398 стари и 93 модерни, въ 1914 само 646. Числото на модернитѣ пчелни кошери е много малѣкъ.

Струмишката каза се числѣше въ турско време къмъ Солунския вилаетъ. Градъ Струмица бѣше седалище на каймакаминъ и на Струмския метрополитъ. Въ предвечерието на балканската война въ Струмица имаше грѣцки и бѣлгарски владика (отъ 1897 г.) Струмишката епархия отиваше далеко на западъ, отвѣдъ Вардаръ, въ Мариово (12 села). Тя обхващаше казитѣ Струмишка, Радовишка, Тиквешка, Малешевска и части отъ Дойранска, Гевгелийска, и Прилепска. Въ турско време (1905 г.) се смѣташе числото на бѣлгари и турци въ Струмишка каза 36,833 души, отъ които 18,830 бѣлгари и 18,002 турци; къмъ тѣхъ трѣбва да прибавимъ около 700 евреи въ Струмица, около 1,500 цигани и малко власи. Споредъ В. Кжнчовъ казата е имала 40,882 ж., отъ които бѣлгари 23,602, турци 14,930, евреи 700, цигани 1650. Бѣлгарската административна статистика отъ 1913—1915 г. дава за Струмишка сколия 31,691 ж., отъ които бѣлгари 26,572, турци 5,594 и разни 470. Числото на турцитѣ се намалило чрезъ бѣгство, избиване и измиране отъ несгоди, числото на бѣлгаритѣ се увеличило чрезъ прииждане на бѣжанци изъ останалитѣ въ 1913 г. части на Македония подъ сръбска и грѣцка власть. Сега Струмишко има споредъ Савича около 30,000 жители.

Въ Струмишко се кръстосватъ двата главни пѣтища на сръдна Македония: пѣтътъ отъ северъ за Македония и отъ Вардаръ за Струма. Въ Струмишко се събиратъ и други второстепенни пѣтища.

Въ югозападната частъ на Струмишкото поле близо до възвишенията на Костуринското плато лежи гр. Струмица, главниятъ селищенъ центъръ на Струмишко и на земи вънъ отъ него. Тоя градъ е старъ, неговото старо име е Тивериополисъ. По височината надъ града се издигатъ още зидове отъ стари кули и огради. Въ днешния гр. Струмица се събиратъ много пѣтища и го правятъ важенъ търговски и съобщителенъ центъръ: пѣтътъ Радовишъ—Струмица (22 км.), Струмица—Петричъ (до българската граница 32 км.), Струмица—Дойранъ (32 км.), Струмица—Удово, на вардарската желѣзна линия (42 км.). Пѣтищата, които въ надвечерието на балканската война бѣха добри, сега сж много развалени — съобщението и преноса става най-вече съ каруци, биволски кола, коне и камили, правятъ се опити и съ камиони. Биволските кола сж най-вече въ употребление. Въ 1918 г. въ Струмишката околия имаше само 50 кола впрегнати съ коне, а 1,735 съ волове и биволе.

Въ турско време Струмица бѣше богатъ цвѣтуещъ градъ съ 10,160 ж., отъ които около 6,200 българи, 3,100 турци, 700 евреи и 160 цигани (споредъ В. Кжнчовъ). Българитѣ се дѣляха на екзархисти и патриаршисти. Гръцката пропаганда бѣше силна въ Струмишко и тамъ имаше добри патриаршески черкови и училища не само въ града, но и въ нѣкои села. Най-богатитѣ българи бѣха обикновено патриаршисти.

Рѣдко сж градоветѣ, които претърпяха такива голѣми промѣни въ времето отъ 1912 до 1918 г., както това стана съ гр. Струмица.

Въ 1912 година влѣзохъ заедно съ щаба на 7 рилска дивизия въ Струмица. Градътъ се предаде и ний бѣхме добре посрещнати отъ цѣлото население безъ разлика на народностъ и вѣра. Добихъ впечатление, че Струмица е богатъ градъ, въ него имаше много богати турци-чифликчи и българи търговци, най-вече гръкомани; имаше сжщо богати евреи. Дивизията замина бързо на югъ, презъ Валандово-Дойранъ-Кукушъ за Солунъ, а за гарнизонъ въ града бѣше оставенъ сръбски полкъ, който бѣше предаденъ къмъ 7 ди-

визия. Подиръ нѣколко месеца посетихъ Струмица. Турцитѣ, които тѣй довѣрчиво ни посрещнаха, много пострадали. Сръбскиятъ комендантъ и наши хора устроили сждъ, чрезъ който избили и ограбили много турци. Посочиха ми подъ града голѣма прѣсна могила, дето били погребани избититѣ турци. Разправятъ, че сръбскиятъ комендантъ напусналъ после града съ много хиляди турски лири.

Дойде съюзнишката война, гръцки войски заеха гр. Струмица и българитѣ екзархисти много пострадаха. А когато подиръ Букурещкия договоръ въ 1913 г. Струмица се отстѣпи на България, патриаршиститѣ българи, подобно на Мелнишкитѣ гърци, изгориха кжшитѣ си, изкорениха лозята и черницитѣ и забѣгнаха на югъ въ гръцка територия. Много пострада Струмица и въ сесветската война. Договорътъ отъ Ньойи даде Струмица на Сърби-Хървати-Словенци и голѣма часть отъ българското население, събрано тука отъ Македония подъ сърби и гърци, се наново изсели и премина въ България.

Ще минатъ дълги години, до като градъ Струмица се подигне економически наново и стигне състоянието отъ годинитѣ преди 1912 година, до като събере богатствата на околната земя, като естественъ пазаръ между полене и планинци.

Въ гр. Струмица ставаше голѣмъ пазаръ въ поне-дѣлникъ. За него се събираше много народъ отъ Малешевско, Радовишко, Щипъ, Дойранъ, Тиквешъ, Богданци и др. Околното население докарва на пазаръ зърнени храни, едъръ и дребенъ добитъкъ, строителенъ материялъ и други. Отъ Тиквешъ и Богданци се донасяше вино и ракия, отъ Дойранъ — риба, отъ Щипъ сръбски вжжа, спиртъ и шарланъ, отъ Радовишко дърва за горене, въглища и варъ. Отъ Струмица се изнася жито, орисъ, солъ и други.

Въ Струмишкия пазаръ постѣпваха до 50,000 кжса кожи отъ дребенъ добитъкъ. Донасятъ се на пазаръ и кожи отъ дивечъ : зайци, лесици, диви котки, видри, дори мечешки.

Въ Струмица се такатъ доста килими, а селенкитѣ носятъ на пазаръ чорапи.

Въ Струмишко ставаше значителенъ пазаръ и въ Новосело, голѣмо село между Струмица и Петричъ, въ политѣ на Огражденъ. Въ това село става пазаръ въ четвър-

тъкъ; търгува се съ зърнени храни, едъръ добитъкъ, кестени, орисъ, фасулъ и др. Отъ Петричъ се донасяха ябълки. Струмски търговци донасяха всѣки пазаръ манифактурни и колониялни стоки за проданъ. Какво е положението сега на пазаря, следъ като се подѣли долината на две и границата минава близо до Ново-село, не зная.

Географското устройство на Македония, значението на Вардарския пжтъ и особено на Солунъ сж създали за Струмица отдавна по-силни връзки съ Македония подъ сърби и гърци, отколкото съ долината на Струма, но Петричко, което икономически бѣше ориентирано на югъ, къмъ Съръ, сега откъснато отъ тоя градъ и отдѣлено отъ Струмишко, съ което съставяше едно цѣло, се намира днесъ въ много изолирано и трудно економическо положение. Когато въ Ньойи по стратегически съображения сж отстѣпили на Югославия Струмица, не сж помислили за економическата сждба на Петричко.

Литература

П. Янковић, Плауш и Струмица. Въ съчинението на професоръ И. Цвијић: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. I Београд 1906, с. 250—256.

Н. Стояновъ, Флористични материяли отъ Бѣласица. (Годишникъ на Софийския Университетъ, II, физикоматематически факултетъ, XV—XVI (1918—1920). София 1921).

Проф. Д-ръ Г. Бончевъ, Петрографско-манерални изучвания въ Македония (Сборникъ на Бѣлг. Акад. на Наукитѣ, кн. XIII, клонъ природоматематиченъ 5. София 1920).

*** Материяли за изучване географията на Македония. III Струмишка каза. София 1908. Издание на Военното Министерство.

Миливой М. Савић, Наша индустрие и занати. I. део. Сараево 1922, с. 310—312.

Василь Кжнчовъ, Пжтни съобщения въ Македония. София 1898 год.

Проф. А. Иширковъ, Културни растения въ Македония (Сп. Македония. Макъ, год. I, кн. II, стр. 30—36; Сусамъ, год. I, кн. IV с. 19—22).

Проф. М. Арnaudовъ

КЪМЪ ЛЕГЕНДАТА ЗА КРАЛИ МАРКО

На 2 августъ 1916 г., деньтъ на Св. Илия, азъ се намирахъ въ село Раотинце, не далечъ отъ гр. Тетово, въ просторното поле на Долни Пологъ. Тукъ срещнахъ единъ народенъ пѣвецъ отъ съседното село Прелюбища, прочутия въ цѣлия този край Спасо Милошовъ, прекосванъ Рикала. За него бѣхъ чувалъ вече по-рано, при обиколката изъ Тетовско, и сега бѣхъ дошелъ да го видя и да запиша нѣщо отъ пѣснитѣ му. Спасо се оказа наистина отличенъ пѣвецъ — единъ отъ рѣдкитѣ майстори на народната пѣсенъ, каквито се срещатъ все по-малко у насъ. Възвисокъ и сухъ, на 47 години, неграмотенъ, той проявяваше забележителна интелигентностъ и духовитостъ, говорѣше твърде приятно и разказваше безъ всѣко стѣснение приказки, или пѣеше и диктуваше пѣсни. За щастие, Спасо не бѣ ходилъ като другитѣ си съселани нигде по гурбетъ, и говорътъ му отразяваше по такъвъ начинъ чистия типъ на езика въ родното му село, Прелюбища, гдето живѣяха само малко на брой българи и турци. Още бащата на Спасо се отличавалъ като бележитъ пѣснопоецъ, и синътъ наследява добритѣ му качества, за да предава сполучливо народната прозаическа и ритмична речъ. Прѣкорътъ му Рикала е даденъ тъкмо за силния му гласъ, тъй като тукъ, както и въ други наши краища, особено на западъ, „рика“ значи резе, вика („магарето рика“, казва се въ Прелюбища).

Между другитѣ фолклорни материяли, които записахъ отъ Спасъ Милошовъ — и които ще бждатъ издадени въ сборника ми отъ Тетовско, се намиратъ нѣколко пѣсни и предания за Крали Марко. Азъ ги печатамъ тукъ като интересенъ приносъ къмъ народнопоетическата легенда за прочутия герой, славата на когото не замира въ Македония и все още остава ядро на западнобългарския епосъ. Въ № 1.

Марко е представенъ като затворенъ въ занданъ, гдето разчеква една ламя: този епизодъ се спосреща съ преданието за Крали Марко отъ Орѣхово, СбНУ. VI, 133, гдето обаче вмѣсто ламя (змей) се вестява гущеръ, и съ пѣсенъта отъ Копривщица, СбНУ. VIII, 110, гдето следъ освобождението си Марко води борба съ Муса Кеседжия. Отначало Спасо Милошовъ ми разказваше приключението като приказка; отпосле той внезапно премина къмъ мѣрена речъ и довърши разказа си като пѣсень. Дали преданието представя вторично превръщане на пѣсенъта въ проза, не може да се реши сигурно: устната традиция знае отъ край време множество паралелни версии на епоса въ стихове и въ проза, при което упадъка въ едни случаи води къмъ забора на стиха, а разцвѣта въ други — къмъ версифициране на прозата. Тѣй, както дава фабулата Спасо Милошовъ, ние имама нѣкои нови черти на традицията, редомъ съ нѣкои стари, каквото напр. стисването на суха дрѣнова прѣчка, за да пусне вода — белегъ на възобновена сила (срв. Вук Караджичъ II, № 66, 3 изд. 394).

Въ № II. Крали Марко се сдобива съ сила, като бозае отъ самовила, на която избавилъ децата: срв. вар. СбНУ. VI, 133, а за края СбНУ. II, 116. — Въ № III, той е представенъ въ края на живота си като мирно починалъ отъ старостъ, и съ единъ завършекъ, който явно показва превръщането на историческата сага въ обикновена приказка. Ние даваме тукъ тия три мотива изъ цикъла за прочутия герой, безъ да се спираме за сега върху тѣхната народнопоетическа стойностъ и безъ да правимъ сравнителенъ разборъ, за който трѣбва да се притеглятъ доста домашни и чужди успоредици. Това ще сторимъ при другъ случай, и въ по-широкъ масщабъ. Както се вижда, обаче, отъ изнесения материалъ, Македония обещава още много за историка на народната пѣсень — легенда, и започнатото отъ Миладиновци и Шапкаревъ събиране съвсемъ не може да се смѣта за привършено. Важно при всѣка нова анкета е, да се държи точна смѣтка за диалектичния характеръ на езика и за неповлияната отъ публикуванитѣ пѣсни устна традиция. За съжаление, не всички събирачи обръщатъ внимание на тия нѣща, и по такъвъ начинъ се подправя естествената речъ или оригиналната нота въ преданието.

I.

Крали Марко и Муса Арбанаса

Марко бил сто године дѣте. Нѣкой дѣйчиня му викале на татка му: „Що трѣеш, чиче, що не го жѣниш веке Маркота?“ А той им вика: „Айде стѣйте се от тѣе вие, Марко ми е луд, луд ми е, сто године дѣте!“ И Марко се насмея. Татко му се наљоти. „Защо, рече, се насмея? Фѣтите го, рече, турите го у апс, нека умре тамо тоа кѹче, зашто се смее на збѣрот тѣтков!“ И фѣтиа, го пѣкнаа у зѣндан.

А у зѣнданот имало нѣкоа лѣмня. Кат ке го турѣш чѹека, та ѡдма погълтнуала чѹека. Арно, ама Марко ка влѣгол ѹнотра, и лѣмнята зѣнала, за да го гълтне. Марко га сѡбра нѡгата, колѣното, ваке... и е го дѣде. Лѣмнята, щом му го гълтна до ѡзде, до сѣпа, и он прѹжи нѡгата, и е го ѡтцепи ѹстата. Нѣкоа баба от пѣнѣер му вика: „Марко сѣнко, на ти малку лѣпче!“ Той е вика; „Бабо, не ми носи лѣпче, ти не мѡжеш да ме стѡриш идаре со лѣп, я може да лѣгам ѡвде и девет године, па не се знае царска рѣбота.“ Тая му рѣкла: „А що сѣкаш, сѣнко! Сѣѣки дѣн я ке ти нѡсим по мѣло лѣп, дури си жѣф.“ — „Не, бабо, не! Ако мѡжеш, ти пѣ носи ми, току я сѣкам да ми дѡнесеш некой двѣесе ѡка сол. Сум га ѹтепал лѣмнята, па нѣга да га ѡсолим, па ѡд неѣа ке ядем по мѣлу, кол'ку дѹша да вѣртим.“ И бабата му дѡнесе двѣесе ѡка сол. Марко га ѡсоли лѣмнята. И лѣп му носи сѣѣки дѣн по мѣлу по мѣлу.

У зѣндан лѣга дѣвет године. У дѣсѣта година ми ѣзлѣзе Муса Арбанаса, млѡгу зѹлум по рисѣѣнѣия прѣе. Дѣѣка, коѣ ке доѣде за мѹжене, дур не лѣга ѡн со нѣга, не ѡстае да се мѹжи. И бѣѣяр, дур не му зѣме пѣдесе дѹкати, не мѹ дава дѣѣка да зѣме. Изгѡвори крѣлѣот по нѣродот: „Ѥли нѣма нѣгде нѣкой ѣѡнак да се нѣѣде, да го зѣѣгине ѡва кѹче? Млѡгу дѡсади на рисѣѣнѣия!“ Бабата чула, и му рѣкла: „Чѣстѣти цѣре (крѣле), я ѣѡнак е Марко за нѣго!“ — „Ѥ-ѣ, мѡри бабо! Я Марко дѣвет године кѣде е у зѣндан, ѡд неѣо нѣма веке и нѣшан!“ Бабата му рече: „Чѣстѣти крѣле, жѣф е,“ рече. „Сѣѣки дѣн по ѣдна трѡѣ лѣп кѣде му нѡсим я, кол'ку да жѣве.“ И крѣлѣот пѹщи мѣѣара, го ѣзвади на мѣгдан. Е, що ке види? Кѡсе пѡстиѣѣл и со кѡсе се пѡѣѣирал, а нѡѣтите ка рѣлници за ѡране, а лѣѣцето — ѹмрено. Вѣкна бѣрбѣри, го

измия, го ишйшаа, го избричаа. И го праща краліот: „Ей мѡре Мѡрко, Марко Кралѣзик'е ми излегол Муса Арбанаса, по целіот свет заптисал дѣйчиня да се не мѹжа, дур не лѣгаа со него; на бѣяри, дур не им земе педесет дѹкати, не им дава да се жѣна. Али мѡжеш, рече, мѣгдан да делиш со него?“ Проговори Кралевике Марко: „Чуй ме мене, наши честит крале! Я, рече, три мѣсеци да ме рѡниш со ѡс леп и со крава ѡлова и вино тригѡдишно, па от три мѣсеци после ќе го пѡтражим, ќе се ѡбиднем.

И зеде крѡліот, го ранеше еден мѣсец. На мѣсецот Марко излезе више сѡраіот со вес бѡздуган, го фѣрли боздѹганот ѹ горе, па го чека со плѣки. Чекајки го со плеки, го шибна, многу го приболе. „Ох, рече, не сум ѹще арен.“ Уще еден мѣсец ядеше, па излезе, па го фѣрли, па го прѣчека. Рече: „А, малку па ме приболе.“ Уще месец ядеше, три мѣсеци. Па излезе, го фѣрли нагоре, го прѣчека, не го боли. Тогѡй пѡтражи Шарца. И се качи на чѣрен' (куминѹ), едно дѣрво нашьл од дрѣн, три гѡдине що се сѹшело. Ка го стисна Марко у рѹка дѣсна, три капке вѡда капна од дѣрвото. И тогѡй Марко ѡвна Шарца.

Ми јавнало Шарца пеливана,
Ајде, ајде по бели друмоіи.
Скита Марко и за Муса пита,
Ми го најде Муса Арбанаса,
Дека ми јѡва цѣрна бедевия,
Сабля ми фѣрля горе у облаци,
У бели руке ми га пречекуіе.
Проговори Марко Кралевик'е:
Слѡни ми се, Мусо Арбанасо!
Проговори Муса Арбанаса:
Ели ме чуіеш, жѣлто каніетино!
Когај те тебе майка те родила,
Свилена пепена тебе те повила,
Со врѹк'я вода тебе т-окупала;
Когај ме мене турчинка родила,
На студен камен' мене ми седнало,
Со студена вода мене ме измило,
Со коприя мене ме завиткало,

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИТ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

Со купина мене ме привързало,
 И мене майка люто ме прокъгнало:
 Ели ме чуиеш, Мусо Арбанасо!
 Од юнаци богме да не се боиеш,
 Ни да се боиеш, ни да се преклониш!
 Па рипнале двајца пеливани,
 Па рипнале обайца од коня,
 Па рипнале они да се васа.
 Мусо вика: Ти върти ме, Марко,
 Върти Марко, Мусо нема гайле!
 Върте Мусо, Марко испод него,
 А йспод него богме ми паднало.
 Проговори Яна самовила,
 Проговори она низ облаци,
 Проговори она ластоіечки:
 Али чуиеш, Марко побратиме?
 Али ти рекоф кавга не зафакяй,
 Не зафакяй кавга у света неделя,
 А на йднога дваица іе греота;¹
 А бурни си ѱ твоя десна чизма,
 А извади ноже позлак'ено,
 Распори го богме од учкура,
 Од учкура до вѣтока ребѣра.
 Па ми бурна Кралевик'е Марко,
 Па ми бурна у негова чизма,
 Ми извади ноже позлак'ено,
 Го распори Муса Арбанаса,
 Од учкура до вѣтока ребѣра.
 Па ми умре Мусо Арбанаса,
 Мусо умрен, а Марко іе живо,
 А неможе йспод него да излезе,
 Мусо има богме до три сѣрца:
 Едно сефте богме постанало,
 А фторото това й уморено,
 А трек'ото змия со три главе,
 Тогай беше оно се разбудила.
 Проговори змия со три главе:

¹ Той грѣши, че се бие въ недѣля, а тя взима грѣхъ отгоре си, като го учи.

Благо тебе, Кралевик'е Марко,
Блазе тебе, али сум заспало!
Да сум било и я разбудено,
Уще първо би те погинало.
Се расплака Кралевик'е Марко:
Фала богу за чудо големо!
Млогу лошо я сум учинало,
Страшен юнак я сум погинало,
Яли ке дойде време и година,
Вакоф юнак да ми се потражи,
А нигде неможе богме да се найде.

II

Крали Марко се сдобива съ конь и сила

Кай се родил Мårко па попòраснал мало, му напълнила майка му една църпка со вода, па го испратила там на бål-кана, свине да чува. Арно, ама тамо Марко, шетайки низ гората, нашъл на едно место девет деца самовилски къде плакале. Марко ги праша: „Защо, деца, плачете?“ Тие, децата, му казаа: „Майка ни е на лоф, а па мие за вода изгорехмо. Дур да дойде майка, не можемо да дочекамо, ке умремо.“ Извади Марко църпката, ги напи со вода. Им се олади сърце на децата, се отряя. Ето га самовилата иде, Яна самовила, иде силна, люта; сака да го погуби Мårкота. Децата ѝ викаа: „Нёмой, майко, заре той ни напи вода, ке умремо за вода.“ И самовилата седна, ги порани, и му рече на Мårкота: „Како ти е име?“ рече. — „Марко“. — „Що сакаш ти од мене сега бакшиш, що си ми ги напи децата со вода?“ Той е рече: — „Я нёзнам що да саккам от тебе.“ Тая му рече: „Ал' сакаш, да бидеш юнак млогу?“ — „Сакам.“ — „Е, ако сакаш, ела, седни у скут.“ Тя извади пазуа (сйса) го насиса Мårкота.

Имало тye една воденца. Му рече самовилата: „Влèзи под воденцана ти, али ке можеш да га помериш.“ Влезе Марко под воденцата, а̀кна со рамо, — скърцка воденцата. Му рече: „Више нёможе.“ Тая му рече: „Ела ю̀пе да сйсаш, нё си уще арен юнак.“ Зеде Марко уще еднъш, сйсаше, па отиде под воденцата. На̀гна Марко, га дигна до колена. Самовилата му рече: „Ела па, да сйсаш.“ Приде Марко ю̀пе,

сисаше, стана три пъти. Влезе под воденцата, га дигна, га прѣфърли. Яна самовила му рече: „А-а, сега си добър.“ Той е рече, Марко: „Арно, Яно, я сум добър, но сакам я и кон' юнак како мене.“ Яна му рече: „Ако сакаш и кон' юнак, и кон' ке ти нѣйдам. Да станеш нокіеска, да идеш у фѣлан плѣнина, да окастриш има един дуп, па да сѣдниш нѣ него, да чѣкаш. Ке дойде еден кон', диф, да ѣде на грѣнете. Ти пѣлека - лека да се пѣщиш ѡзгора, да го ѣвнеш. Он ке лѣтне да бѣга, ти дрѣш се, не сѣ плѣши. Он ке бега, ке бега, бел'ки трѣ дѣна и три нѣкя ке бега, ама ти не сѣ плѣши. Ке вѣди он не пагѣш, и ке ти се прѣдаде. Пѣсле, коніот има рѣне, ти ке му ги излѣкуеш рѣнете, после ке озрае коніот, и той ке бѣде юнак како тѣбе“.

Стѣна Марко, ѡтиде там у планината, го окастри той дуп, що му каза самовѣлата, па чѣкаше нок'та на дѣбот. Баш у полнок' ете го един кон', диф. Марко пѣлека — пѣлека с-ѡтпусти ѡт дубот, го ѣвна кѡніот. Кѡніот лѣтна со све нѣго да бѣга. Бѣгаше, бѣгаше, бѣгаше трѣ дѣна и трѣ нѣкя, и нѣй-после зѣстана. И Мѣрко му рече: „Защо ол'ку се плашиш, що бѣгаш? Я нѣ те ѣдем, нѣ те колем, нѣ те сѣчем. . . . Ке те рѣним, ѣзмет ке ти чѣним; що ке ѣдем я — и тѣ, що ке пием я — и тѣ.“ Коніот му рече: „Я, рече, нѣмам сра ѡт тебе току я, рече, те ѡбѣднуам, али си юнак спрѣти мѣне, али нѣ си; защо я ѣмам сила млѣгу, ѣтре ке вѣдим нѣкой зорт, ке лѣтнем да бѣгам, ти да дѣседиш на мѣне, а не да паднеш.“

И ѡт тѣе шѣта Марко сѣ него, му ги ѣзлечи рѣнете. Кѣй що бѣили рѣнете, ѣзлезе бѣла вѣлна, стана кѡніот шарен, и зѣтоа се каже Шѣрца пѣливан. После дойде време, лѣпаше Марко пѣ свет, лѣпаше, лѣпаше, ѣдеше силно со кѡніот. Глѣ-да на едно место сѣднал един старец, има едно тѣрбиче со земня. Го вѣде Мѣркѣта, го ѡстаи тѣрбичѣто нѣ земня. Кѣй дѣйде Марко прѣ него, му вѣка: „Дѣбѣр ден.“ И старец му кажуе: „Дѣбѣр ден. Синко, му вѣка, пѣдѣгни го тѣрбичѣво, дѣдо е стар чѣук, нѣ може.“ Марко му рече: „А, що има тоа!“ Прѣужи рѣка со мѣлово прѣсте, му го пѣдѣгна тѣрбичѣто. И тѣгай он му рече: „Ах, бре сѣнко, млѣгу си бил юнак. Ти ке се нѣлѣутиш, ке я прѣвѣртиш зѣмнята! Току ѡт полѣйнѣта пѣлойна нѣка ти ѡстане.“ Го прѣкѣлна.

И от полѡйната пѡлойна му ѡстана. Ако бѣше све, не се дѣксаше (търпеше). А той бил дедо Господ, го обиднуал, какво сѣрце има, каквѡ пѡмет има.

III

Смъртта на Крали Марко

Ка ѡстарел, у стѡрите гѡдине, йшол, йшол Марко на пут, го дѹпи коніот, му вика: Ди-и! Кѡніот нѣйде. Той пѡ му вика: Ди-и! Кѡніот па нѣйде. Трѣки пут му вика: Ди-и! Зѡщо Шѡрец нѣйдеш?“ Той му вика: „Кѡко дѡ идем? Жал ми е за вѣкот, си ѹмрел вѣке!“ — „Кѡко, рече, сум ѹмрел?“ Той па му вика: „Си ѹмрел.“ — „Кѡко да се вѣдим, рече, мѡето лице, али сум ѹмрел?“ Коніот му рече: „Айде мѡло пѡгоре, у плѡнина, има нѣкой две ѣле, чифт, мегю двѣте ѣле има еден бѹнар, па слѣзи, оглѣдай се.“

И нѡйстина, Марко тѣргна, ѡтиде у плѡнина при тия две ѣле, слезе от кон', вѣде лицето — лицето ѹмрено. Му вика на коніот: „Найстина, рече, я сум умрен. Но тебе, рече, ал сакаш да те ѡстаем, на тѹрци кѡле (слуга) да бѣдеш, али сакаш да те зѣмем сѡ мене?“ Коніот му рече: „Зѡщо да ме ѡстаеш на дрѹги, да се мѹчим? Я сакам сѡ тебе да ме зѣмеш.“ И зѣде Марко, го прѣсече кѡніот на две парчиня, па йскопа една дѹпка, го зѡкопа.

Го зѡкопа кѡніот, па зѣде, пѡстели дѡлама, па сѣдна на дѡлама, нѡписа една кнѣга. „Еве, рече я ке ѹмрем, току му се мѡлам, кой ке прѡйде ѡзде, да прѣгледа пѣсмово и да земе да ме зѡкопа; и ѣте, рече, два кѣмери злѡто прѣ мене, да ги земе той, що ке ме зѡкопа, пѡдарок.“ И легна на доламата, ѹмре.

Мѡл час, ѣто го ѣдин кѡлугер со едно мѡмче, иде по пут. Ка вѣгяа тѹе чѹек ѹмрен, тия не знаа али е умрен. Кѡлугерот вика на момчето: „Бѣгай, рече, да бѣгамо! Ове е Марко, ке ни ѹпази, ке ни дѡтера некая беля—я ке ни ѹбие, я нешто ке ни напрае!“ Момчето вика: „Чѣкай, бре, не бѣгай! Ете му, рече, пѣсмо, залѣпено на ѣла. Да го вѣдимо тѡа пѣсмо!“ Пѡслуша кѡлугерот, прѣдоа близу, го вѣдоа. Пѡе пѣсмото: — ѹмрен чѹек. Зѣдоа, йскопаа дѹпка, го зѡкопаа. И зѣдоа по еден кѣмер ѡбайца.

Я дѡйдоф пѡсле нѡ-амо, не вѣдоф вѣке що напраѡа.

Хр. Шалдевъ.

ГР. ПРИЛЪПЪ ЗА СВОИТЪ УЧИЛИЩА.

I.

Презъ време на възраждането ни въ реда на градоветъ, които играли голъма роль въ него, е и гр. Прилѣпъ. Тукъ възродителната идея се появила много рано, развивала се е съ голъма горещина и усиленъ темпъ и е дѣло на мѣстнитѣ условия и здравия националенъ инстинктъ на българското мѣстно население, което, съзнавайки и чувствувайки се българско, поело борбата за извоюване на самостоятелна родна църква и училище, като първъ етапъ за премахване на духовното, а после и на политическото му робство. Нѣщо повече. Презъ срѣдата на миналия вѣкъ съ грижитѣ си да уреди и издигне училищата си до възможна най-висока степенъ, които да просвѣщаватъ не само мѣстното население, но и онова въ юго-западна Македония, Прилѣпъ се издига твърде много и заема, безъ преувеличение, първенствующе мѣсто на български просвѣтителенъ центъръ.

Въ Прилѣпъ отъ край време се е учило на български, и функцията на българското училище, въпрѣки лошитѣ политически условия презъ миналитѣ вѣкове, никога не е прекъсвала. Въ това ни убеждаватъ преданието и надписитѣ по църковнитѣ и мѣнастирски стени и икони, надписитѣ по надгробнитѣ плочи и кръстове, които сж изключително български. Така, по надгробни плочи и кръстове въ прилѣпскитѣ градски гробища, които сж нови¹, четемъ: „† 1810 г. **Гюрга Иосифъ поклоникъ**“; „† 1814 г. **Кочо Найдъ**“; „† 1829 г. **Мирче Мовсей и Елена Петко**“ и пр. Преписката, която водили църковнитѣ настоятели съ градскитѣ и селскитѣ първенци отъ околията, ставала на български езикъ съ славян-

¹ До края на 18 в. черкуването и погребението на прилѣпскитѣ граждани ставало въ с. Варошъ.

ски букви, както се вижда отъ следното писмо: „Благоговѣн-
ни сѣеници, честни старци и вси дръзи благословани христіани
челатъ на Гда милни. Да имате молитва отъ Бѣа и Матеръ еѣго
Прѣиа Бѣи и ѿ насъ Благословъ и прощеніе. Разберете оти сме ги
пратили овия два чокѣка: Перви папа Андрей и втори дѣкъ да
прошетатъ по селата за помощъ на хансаната. Тако вие попове и
мирски люде да ги пречекате сосъ мнлостъ и со радостъ и да ги
дарѣвате колкү дарүвалъ Бѣъ да дарүете за хансаната. Тако имате
изимъ ѿ Бѣъ кладика, ѿ логотега х. Христета и ѿ всите чор-
каджин. Да ги дарүете тако Прѣиа Бѣа да ви дарүетъ отъ ед-
ното хилада. 1842 г. Прилѣпъ.

Епитропи църковни: Ятанасъ х. Илия

Георги х. Кочовъ

Диаманди Маджаръ.¹

Всички смѣтки, които църковнитѣ епитропи водили,
презъ първата половина на миналия вѣкъ, сж на български,
и само завѣркитѣ на Пелаганійския митрополитъ сж на грѣцки
езикъ. Когато по-късно, преди още общината да се отдѣли
отъ грѣцката патриаршия, по поржка и съдѣйствието на
грѣцкия Пелаганійски митрополитъ Венедикта билъ възоб-
новенъ варошкия мѣнастиръ „Св. Архангелъ Михаилъ“, то
възобновителитѣ поставили на главнитѣ мѣнастирски врати
каменна плоча съ следния славянобългарски надписъ: „сѣй
сѣиenny Мѣръ Бѣхъ Архаггелъ ѿ стари времена разоренный
съ помощъ Благочестивый Хрѣтіанъ 8 време дѣйствианіа Н.
Прѣосвѣтство Митрополита Пелагонійскаго г. Венедикта Попкича
Византійскаго, обновиса и осѣтиса въ 1861 г. 28 априла“.
Обстоятелството, че всичкитѣ надписи, преписки и приписки
сж написани на български или славянобългарски езикъ, как-
то и това, че майсторитѣ, селскитѣ свещеници и „честнитѣ
старци“ сж знаели и си служели само съ славяно-българ-
ската писменостъ, говори че въ Прилѣпъ учението на род-
ната писменостъ и книга никога не е прѣкъсвала и че учи-
телитѣ сж били мѣстни хора — българи. А че имало учители,
които преди още възраждането сж обучавали дѣца на сла-
вяно-българско четмо и писмо и които се занимавали още
и съ преписване на богослужебни и свещени книги, ни по-

¹ Това писмо е първъ писменъ документъ отъ общинската папка
„Входящи и Изходящи“ до 60-тѣ години на м. в.

казва не само цитираното по-горе, но и приписката върху едно старопечатно Евангелие, което се пазѣше въ архивата на прилѣпската църковна община и която приписка гласи: „*Сѣхъ Сїлїхъ Воскресныхъ ѿ страстей Гѣа нашихъ Іиса Хрѣста Духовника Кѣръ Висарїона преписа во ѿ ѿкѣ (1823), априли во градѣ Прилѣпѣ Македонскѣмъ Христѣ хаджи Константиновичъ 'оучѣнтель Прилѣпскій'*“ (к. н.)¹.

Учители били мирски и духовни лица: монаси, свещеници, дяди отъ близкитѣ на града мѣнастири, каквито сж „Трѣскавецъ“ и др. Такива учители сж известни: Христо, Наумче, Диме, Мице, х. Попо и др.

Училищата въ гр. Прилѣпъ до 1834 г. били частни и се помѣщавали въ кжщата на учителя-мирянинъ или попа-учителъ. Тѣ сжществували и функционирали, безъ да бждатъ ржководени отъ нѣкакво организирано официално обществено тѣло.

Обучението въ тѣзи училища ставало по буквената метода; то се пѣчвало съ израза „Крѣсте помагай“, както препоржчвала граматиката на патриархъ Евтимиевия ученикъ Константинъ Костенички и последователното изучаване на азбуката съ славянскитѣ ѿ наименования. Следъ усвояването на азбуката ученицитѣ почвали да сричатъ, като предъ всѣка гласна буква прибавяли съгласна по реда на азбуката: буки, азъ — ба, веи, азъ — ва, глаголъ, азъ — га и пр., а после, пакъ чрезъ такова сричане, чели сж цѣли думи: херъ, рци, ижица — хри, слово, твърдо, онъ — сто = Христо и т. н. Най-напредъ сричали имената на познати предмети: имена на човѣци, градове, села, а после текстове изъ богослужебнитѣ книги, които изучавали наизустъ. И понеже отъ всички богослужебни книги най-рано и най-добре изучавали наизустъ часослова, за това тая книга отъ старата наша „интелгенция“ и простолудието се наричала „Наустница“. Ученикътъ, който успѣвалъ да мине всички богослужебни книги: октоиха, минея, псалтиря, Апостола и Евангелието, се считалъ, че е завършилъ наукитѣ и минавалъ за най-ученъ човѣкъ.

Сричането съ славянскитѣ наименования на азбуката ученицитѣ така добре и механически усвоявали, че могли сво-

¹ Това „Евангелие“ съ приписката се пазѣше въ общинската архива.

бодно да се разговарятъ, безъ да бждатъ разбирани отъ неукитѣ. И тоя начинъ на разговоръ тѣ водили, за да парадиратъ съ своята ученостъ или да не бждатъ разбирани отъ други.

Частнитѣ училища въ Прилѣпъ сжществували до 70-тѣ години на миналия вѣкъ. По образца на българскитѣ частни училища въ града било открито и гръцко, въ което се обучавали дѣцата на заможнитѣ прилѣпски гръчеещи се куцовласи-цинцари.

Както се вижда отъ цитираното по-горе писмо, презъ първата половина на миналия вѣкъ въ Прилѣпъ имало „епитропи църковни“, които представлявали нѣщо като църковна община, която се грижила не само за благолѣпието на църквата, но подпомагаха затворницитѣ и изобщо вземала инициативи отъ общественъ характеръ: изграждане на хиенична тюрма, училище и пр. Официалното сжществуване на прилѣпската църковна община датира отъ 1838 г., когато съ царски ферманъ е било разрешено на прилѣпчани да си съградятъ църква въ града: — до тогава гражданитѣ се черкували въ съседнитѣ на града варошки църкви, въ които извършвали и всички свои религиозни треби. Една отъ главнитѣ цели на общината следъ изграждането на църквата „св. Богородица“ е била да се съгради и „народно“ училище. На взетата отъ общината инициатива се отзовало цѣлото гражданство и селяни отъ съседнитѣ на града села, като всѣки се надпредварвалъ да деде, колкото и каквото можелъ и ималъ и презъ 1843 г. въ църковния дворъ, на изтокъ отъ църквата, било издигнато гевгирно двуетажно училищно помѣщение съ по 4 стаи на етажъ, като стаитѣ отъ долния етажъ били раздѣлени съ широкъ коридоръ—салонъ. Сградата е единъ паметникъ на родолюбието и ученолюбието на прилѣпчани; тя е грамадна, четирижгълна: 28×24 м. съ дебели стени, изградени отъ квадратно-изработени пѣсъчници, тухли и варъ. Стаитѣ на долния етажъ били опредѣлени за училище, а горнитѣ — за помѣщение на общината и уютна стая на митрополита при идването му въ града.

Първитѣ учители въ „народното“ училище били нѣкои отъ частнитѣ учители, като: даскалъ Коте, п. Костадинъ, п. Смичко — „всички псалтирджии“, както ги наричалъ Василь Кюрдалевъ.

Следъ нѣколко години, не известно въ коя именно година, по силното настояване на битолския гръцки митрополитъ, общината позволила на гръцкия частенъ учитель-даскалъ да се прибере въ общинското училище, кждето да обучава ученицитѣ си. Отредена му е била южната половина отъ долния етажъ, която се именувала „елинско училище“. Въ последното гръцкиятъ владика почналъ да назначава способни учители, завършили образованието си въ Кожани, Атина. Такива сж: Жинзифовъ, баща на поета Жинзифовъ, Спиро Тончевъ, П. Орловъ, К. Шапкаревъ, Гр. Пърличевъ и др., — всички по народностъ българи, но фанатици въ преподаването на гръцкия езикъ, поради което допринесли твърде много за издигането на прилѣпското „Елинско“ училище, което почнали да посещаватъ дѣца и на нѣкои прилѣпски български чорбаджии. Всичко това не е могло да не бжде забелезано отъ членоветѣ на общината и почнали да търсятъ добре подготвенъ „пръвъ“ (главенъ) учитель за българското народно училище. Въ 1858 г. за такъвъ билъ условенъ велишанецътъ Йорданъ х. Константиновъ, именуванъ още Джиното. Щомъ още приелъ длъжността, Джиното се заелъ съ уреждането на училището: раздѣлилъ ученицитѣ на групи споредъ подготовката имъ, опредѣлилъ мѣста на всѣка група, допълнилъ учебната програма съ нови предмети, като „пространный катихизисъ съ богослужение“ и „зрънца изъ отечествовѣденіе“, една тетрадка отъ които и сега се пази отъ учителя Хр. Ачевъ, останала отъ баща му, бившъ Джиновъ ученикъ. Въ края на учебната година Джиното произвелъ годишенъ изпитъ предъ събрало се множество граждани. Съ пламенното си преподаване въ училище и речитѣ си предъ гражданитѣ, които всѣки празниченъ и недѣленъ день произнасялъ, Джиното поздигналъ патриотизма на прилѣпчани, а съ поведението си, което държалъ спрямо гръцкия владика, ги ободрилъ и одързостилъ. Той турилъ основа на кржжокъ отъ любознателна и родолюбива младежъ, която си задала за цель да се самообразова и развива и която по-късно поела борбата противъ гръцката патриаршия и гръцкия Пелагонийски митрополитъ съ жаръ и безстрашие; сжщата младежъ е ратувала после и за преуспѣването на училищата. Но Джиното неможалъ дълго да учителствува въ Прилѣпъ. Наклеветенъ отъ гръцкия владика предъ Битол-

ския валия като бунтовникъ, въ края на втората година отъ учителствуването му Джиното билъ изпратенъ на заточение, кждето изгубилъ и едното си око.

Двегодишното му учителствуване съ даскалъ Коте е епохално за прилѣпскитѣ училища. Отъ сега вече Прилѣпскиятъ учитель престава да е само учитель на четмо и писмо и сжщевременно занаятчия, а става истински народенъ учитель и общественъ дѣецъ. Дѣйността на следващитѣ до Руско-турската освободителна война „първи“ учители ни показва това. Вънъ отъ потикътъ, който Джиното далъ за издигането на прилѣпското „народно“ училище и времената сж подпомагали на просвѣтния прогресъ. Петдесетѣ, особено шейсетѣ и седемдесетѣ години на миналия вѣкъ сж години, когато цѣлокупниятъ български народъ отъ разнитѣ кжтове на своята родина издигна гласъ на протестъ противъ гръцката патриаршия и се ангажира въ борба съ нея за извоюване на „народна“ църква и училище, когато на всѣкжде по българскитѣ по-голѣми и по-малки селища се отваряха български училища, когато идеята за просвѣта на младото поколение на родния му езикъ бѣ оформена, като средство за противодействие на елинизаторскитѣ планове на гръцката патриаршия. Прилѣпчани, въ срѣдата на които имало значителна интелигенция съ високо национално самосъзнание, не сж останали по-назадъ отъ буднитѣ свои сънародници отъ другитѣ кжтове на българското отечество и водителитѣ имъ, респективно членоветѣ на църковната община, въодушевявани отъ сжщата идея, решили да намѣратъ достоенъ замѣстникъ на изпратения на заточение любимъ „пръвъ“ учитель, и за учебната 1859/860 г. билъ условенъ Василъ Кюрдалевъ, родомъ отъ с. Маврово (Тетовско), свършилъ образованието си по ланкестерската метода въ Пловдивското народно училище. Неговитѣ нововъведения били, че раздѣлилъ ученицитѣ на три класа — „разреда“, а въ програмата прибавилъ изучаването на „българска граматика“, „числителница“ за 4-тѣ дѣйствия и „землеописаніе“ за петѣтѣхъ части на свѣта“. В. Кюрдалевъ учителствувалъ заедно съ помощниците си Христо Колчаковъ, Иванъ п. Стефановъ, С. П. Дръндаровъ и Помяновъ непрекжснато отъ 1859/860—1863/864 уч. година — петъ години, презъ които Прилѣпското училище направило значителенъ напредѣкъ.

Но все пакъ прилѣпчани не били доволни отъ направеното. У тѣхъ се явило желание да се отвори и девическо училище, въ което „да се даде образование и воспитаніе на женскійо полъ“, защото „много пати дори да го фатитъ срамъ дѣтето, ке бидитъ влечкано отъ майка си и татко си, за да го носитъ на училище со кьотеци, но се имъ іе веке за пустина. . И така, дори не се поставитъ едно постоянно дѣвическо училище за воспитаніе на женскійо полъ, нематъ никогашъ нашыйотъ народъ да видитъ бѣлъ день, и никогашъ не ке имаме достойни людіе да заслужатъ на татковината ни“.¹ Случаятъ помогналъ, щото девическото училище да се отвори по-рано, отколкото предполагалъ дописникътъ — прилѣпчанинъ. Презъ лѣтото на 1865 г. въ Прилѣпъ пристигнала Недѣля Петкова съ дъщеря си и внучката си, която отивала за Битоля. На 1 юлий тя била условена за учителка, като за девическо училище била отредена кжщата на Тошеви, дѣди на революционера Пере Тошевъ. Учебната година на новооткритото девическо училище била приключена съ годишенъ изпитъ, отъ който „народътъ и градоначалниците заедно и единодушно насърдени не се забавихъ“ да условятъ „и за вторѣтъ годинѣ учителкѣтъ“.² Но „още по радостно за насъ іе що се започна да се купуватъ пригоди за зданіето“. За жалость девическото училище функционирало само две години. Слѣдъ завършването на втората учебна година Недѣля Петкова напуснала Прилѣпъ и поради липса на преподавателка училището било закрито, за да бжде отворено на ново презъ 1870 г. съ „първа“ учителка Сава Палашева и помощница Захария Манасиева. Отъ тогава девическото училище непрекъснато функционирало.

Мжжкото пѣкъ „народно“ училище, благодарение постояннитѣ грижи на общината, редовно функционирало и отъ година на година напредвало. Следъ В. Кюрдолевъ за „първъ“ учителъ билъ назначенъ Г. Икономовъ, който поради разклатеното си здравіе можелъ да учителствува само една година: поминалъ се въ Битоля отъ грѣдна болестъ. Г. Николовъ билъ замѣстенъ отъ Н. Ганчевъ. Той учителствувалъ отъ 1866/867—1867/77 г. и допринесълъ твърде много за преуспѣ-

¹ в. Турція, г. III. бр. 51.

² в. Турція, г. III бр. 41.

ването на Прилѣпското училище, което отъ година на година прибирало сѣ повече и повече учаща се младежъ и училищното помѣщение станало недостатъчно. По тая причина се явила нужда да се отвори ново училище въ подалечната отъ центъра на града Варошка махала. То било отворено презъ 1868 г. и на първо време се помѣщавало въ кжщата на Тане Димевъ Клинчевъ, а презъ м. май 1872 г. жителитѣ отъ махалата подали заявление до общината, съ което „изражаватъ нуждѣтъ за едно училище въ тамкашнѣтъ енория, по причинѣ що е тесна кукята, кждѣ що учехъ, така и всичкитѣ друзий кукый не сѣтъ згодни, сакатъ направатъ на едно таковой заведение“.¹ Общината уважила просбата, но махаленцитѣ и въ заседанието си отъ 28 май 1872 г. „чрѣзъ общо съгласіе“ решила „да ся купитъ една сгоднѣ кука на тамошнѣтъ странѣ, като оставитъ векиль за това предпріятіе г-на Конета М. Тошевъ“. Още презъ сжщата година била купена за 22,000 гроша кжщата на мохамеданина Ибишъ Трѣтката, която, преправена, била приспособена за училище. Туй училище, като първоначално подъ името „Св. Климентъ“, непрекъснато функционирало до 1912 г., — до падането на гр. Прилѣпъ подъ сръбско иго. Въ него отъ откриването му до 1910 г. учителствувалъ заедно съ други учители, като „забавичаръ“ и ржководителъ на едно отдѣление С. П. Дръндаровъ, възпитаникъ на „народното“ класно училище въ града.

Прилѣпската община не се задоволила само съ увеличаване числото на училищата въ града; тя искала да ги подобри въ качественно отношение, особено „класното“ училище, което да приготвя учители за селата отъ околията и вънъ отъ нейнитѣ граници. За тая цель тя, съ писмо отъ 5 юлий 1874 г.² се отнесла до Иосифъ Ковачевъ въ Щипъ и го молила „да земи грижата за процъвтѣването на училищата имъ, като имъ стане учитель, сжщевременно же и директоръ“, тъй като „населеніето позна вече неотложнытъ нужды отъ просвещеніето и напрѣдъка и показва горещо желаніе да ся положятъ учебнитѣ имъ заведѣния въ многу подобъръ редъ“. Иосифъ Ковачевъ отговорилъ благоприятно на писмото, пристигналъ въ Прилѣпъ и билъ условенъ за учитель

¹ Писмо до общината отъ 25 V 1872 г. Входящи отъ 1872—77 г.

² Изходящи отъ 1872—77 г.

и директоръ на училищата въ града срещу 120 т. лири годишна заплата и „кукя наемъ съ църковнѣ платж“. Като учителъ и директоръ Ковачевъ допринесълъ твърде много за повдигането на училищата въ Прилѣпъ: той въвелъ звучната метода въ първоначалнитѣ училища, като самъ държалъ пробни уроци предъ колегитѣ си, за да усвоятъ и тѣ тази метода, въздигналъ класното училище до степенъ на срѣдно учебно заведение, като въвелъ следнитѣ предмети: 1. Българска граматика и славянски преводъ 2. Ариметика и бухгалтерия 3. Чертание и практическа геометрия 4. География въ свръзка съ Естествена история 5. Популярна физика 6. Българска история съ общъ прегледъ върху всеобща история 7. Обща църковна история съ предисловие (богослужение) 8. Пространенъ катехизисъ съ въведение въ светото писание 9. Методика за първоначално обучение 10. Турски езикъ 11. Гръцки езикъ и 12. Псалтикия (пѣния). Свършилиитѣ класното училище, благодарение подготовката, която получили въ него, заемали учителски мѣста въ околията и другаде, както се вижда отъ свидетелствата на стари учители.¹

Подобриенето на училището било забелезано още презъ първата година на Ковачевото учителствуване. Въ писмото си до преосвещений Евстатий общината пише, че „ся въведе въ училищата педагогията и ся надеватъ да напреднатъ“,² а училищното настоятелство за пръвъ пжтъ дало рапортъ за състоянието и вървежа на учебното дѣло въ града. Въ тоя рапортъ, между другото, се казва: „главниятъ ни учителъ г. І. Ковачевъ извънредно ся е потрудилъ и неговжтж заплата наспоредъ трудътъ, що положи, трѣбва да е двойна отъ ланскжтж, но го молихме да склонитъ за ланскжтж“.³ Отъ сжщиятъ рапортъ се вижда, че презъ 1874/75 г. учителскиятъ персоналъ въ прилѣпскитѣ училища възлизалъ на 10 души, годишната заплата на които възлиза на 35,520 гр. златни. Трудътъ на учителя тогава билъ добре възнаграденъ; учителятъ съ више образование получавалъ месечна заплата 10 златни турски

¹ Такъво е свидетелството на Ковачевия ученикъ П. Станоевъ.

² Писмо отъ 28 ноември 1874 г. до преосвещ. Евстатий Нишко-Пиротски митрополитъ.

³ Рапортъ на училищното настоятелство до общината отъ 1875 г.

лири или 7,000 лева по сегашенъ курсъ, а учителятъ съ срѣдно образование — 5 зл. турски лири или 3.500 лева.

Ковачевъ учителствувалъ въ Прилѣпъ 3 години — отъ 1874/75 — 1876/77 г. и билъ принуденъ да напусне града отъ турскитѣ власти, които, поради обявената презъ 1877 год. Руско-турска война, почнали да преследватъ всички по-събудени българи.

Прекиятъ пъкъ надзоръ надъ училищата билъ повѣренъ на тричленно училищно настоятелство, което се грижило за доставянето на всичко необходимо за училищата, а въ края на учебната година да рапортира за състоянието и вървежа на учебното дѣло въ града. Настоятелството уведомявало общината, кой учителъ какъ вършилъ работата си, кой трѣбва да бжде замѣстенъ съ по-подготвенъ, кому каква заплата да се даде и пр.

Източници за издрѣжка на училищата били: църковния пангаръ, приходитѣ отъ недвижимитѣ църковни имоти и подаянията на гражданитѣ при разни случаи.

Начело на училищата стояла общината, която се грижила за издрѣжката имъ и назначаването на учителския персоналъ.

А. П. Стоиловъ

НАСТЕ СТОЯНОВЪ

Роденъ е въ гр. Крушово (Битолско) презъ 1840 г., и починалъ на 7 Януарий 1915 г. въ гр. Солунъ. Когато той билъ на шестгодишна възраст, баща му се поминалъ и останалъ на грижитъ на майка си заедно съ петъ сестри, отъ всички той най-малъкъ. Отъ баща му останала една кжщурка отъ плетъ и нищо друго. Майка му и по-голѣмитъ му сестри плетѣли на чужди хора чорапи, тъчели платна и изкарвали прехраната на кжщата. Насте посещавалъ гръцкото училище, но често боледувалъ и поради това не билъ редовенъ, та на втората година го напусналъ, — майка му имала нужда отъ неговата помощъ. Той изпърво станалъ слуга при единъ бакалинъ, но не стоялъ дълго време, после чиракъ при обущаръ да учи занаятъ, но и него напусналъ и най-сетне чиракъ на шивачъ. Последниятъ занаятъ му се харесалъ, изучилъ го следъ тригодишно чиракуване. Когато станалъ на 15 годишна възраст, съ свои съграждани заминалъ на печалба въ Солунъ. Тукъ той съ своя занаятъ можалъ да закрепне материялно, да помага на домашнитъ си, да изгради бащината си кжща съ камъкъ и да се сдобие съ капиталъ за занаята си съ около 200 лири турски. Презъ 1867 г. Насте се върналъ въ родния си градъ, оженилъ се и следъ две години окончателно се установилъ въ Солунъ.

Когато Насте пръвъ пжтъ дошелъ въ Солунъ, тамъ имало българи — дюлгери дебърчани и шивачи крушовчани, — но живѣли въ крайнитъ квартали. Насте жадувалъ да слуша българска речъ, но трѣбвало да търси българитъ въ далечни квартали, за да се разговаря съ тѣхъ. Славянска служба българитъ можали да слушатъ въ Солунъ еднажъ-два пжти презъ годината, презъ Великитъ пости, — когато дохаждалъ монахъ отъ Дебърския мѣнастиръ „Св. Ив. Бигоръ“ да свети вода на българитъ отъ Дебърско и да събира милостиня за мѣнастира. Българитъ въ Солунъ не само отъ Дебърско, но

и отъ други мѣста на Македония добивале разрешение отъ гръцкия владика въ града да извърши монахътъ богослужение по славянски въ една отъ градскитѣ гръцки църкви само презъ Великитѣ пости.

Въ честитѣ си срещи съ българитѣ Насте се запозналъ съ архимандритъ Хаджи Павелъ Божигробски, родомъ отъ с. Кониково (Ениджевардарско), протосингелъ на Иеросалимския патриархъ Кирилъ и предстоятель на Иеросалимскитѣ мѣнастирски имоти въ Македония¹. Той и по-късно Натанаилъ, Охридски после Пловдивски Митрополитъ, вдѣхнали силна любовъ у Насте да обича своя езикъ и народностъ. Съседътъ на Насте, Йосифъ Якововъ, българинъ отъ Дебърско, билъ често посещаванъ отъ Павла и Натанаила; често му говорили за миналото на българския народъ и неговото свѣтло близко бъдеще; време е всички българи да съзнаятъ своята народностъ и да се приготвятъ за борба съ гърцитѣ, които имъ отнели църковната самостоятелностъ преди единъ вѣкъ съ погрѣчването на българската Охридска архиепископия; единъ пжтъ, като се сдобиемъ съ църковна самостоятелностъ, лека-полека ще се сдобиемъ и съ политическа свобода. На тия разговори младиятъ Насте често е присѣтствувалъ и възпламенили неговата душа като истински българинъ. Той искалъ нѣщо повече да изучи за славното минало на българитѣ, но български книги нѣмало въ Солунъ, откъдето да почерпи сведения, па и не знаелъ да чете печатани кирилски книги. Случайно му попаднала една сръбска книга, съ мжка я прочелъ, понеже не разбиралъ съдържанието ѝ, но отъ нея се запозналъ съ печатанитѣ български книги. Въ „Българскы Книжици“ (Цариградъ, 1858—1861) прочелъ, между другитѣ работи, статията „За Юстиніановы права на Охридскж Архиепископиіж или за църковна независимостъ на Охридско-българското священноначаліе“. Тя му дала още по-голъма вѣра въ думитѣ на Хаджи Павла и Натанаила, и той съ младежка жаръ се отдалъ въ служба на народа си. При отварянето на първото българско училище въ Солунъ отъ Славка Дин-

¹ Вж. у менъ, Архимандритъ Хаджи Павелъ Божигробски, въ сп. „Общъ Подемъ“ I кн. XI и XII (София, 1917) и Български Книжовници отъ Македония I 1704—1878. София, 1922. 28 сл.

кова презъ 1866 год.¹ Насте взелъ участие и по негова инициатива българитѣ се групирани въ община, на която той билъ, така да се каже, душата. По негова инициатива въ 1870 г., по случай издаването фермана за Българската Екзархия, българитѣ направили голѣмо увеселение („донанма“), следъ което на следния день, за пръвъ пѣтъ, се явили предъ валията Акифъ паша (арнаутинъ), за да му благодарятъ отъ името на българския народъ за фермана и за дадената имъ свобода, да се веселятъ като българи.

На 11 май 1871 г., пакъ по инициатива на Насте, българитѣ за пръвъ пѣтъ успѣватъ да измолятъ разрешение отъ тогавашния грѣцки митрополитъ Неофита, бивши търновски, да имъ се служи публична славянска служба. Следъ службата имало водосветъ въ училището и речъ отъ учителя ВенIAMинъ Мачуковски.²

Насърчени отъ Неофитовата благосклонность, българитѣ се помолили да имъ се отстъпи една отъ грѣцкитѣ църкви, макаръ и подъ наемъ, за постоянна славянска служба. Наистина, митрополитътъ желалъ да удовлетвори молбата имъ, но неможалъ, защото грѣцката община по никакъвъ начинъ не се съгласявала да имъ отстъпи църква. Презъ 1873 г. на празника „Свв. Кирилъ и Методий“ грѣцитѣ позволили на българитѣ да служатъ славянска служба въ градската църква „Св. Мина“. Като се свършила службата, епитропътъ на тая църква поискалъ наемъ. Това възбудило много българитѣ, а по предложение на Насте решили да купятъ нѣкоя кжща, която да обърнатъ на молитвенъ домъ — параклисъ. Веднага събрали помежду си сумата 8740 гроша, къмъ която прибавилъ единъ монахъ отъ Зографския манастиръ, по име Аверки, 5600 гроша. Съ тия пари купили една кжща, която на първо време обърнали на параклисъ, а после обърнали на църква „Свв. Кирилъ и Методий“. Главни пожертвуватели за покупката на кжщата били: Насте Стояновъ (5100 гр.), Аверки Зографски (5600 гр.), Братя Шумкови (1799 гр.), Братя Паунчеви (1418 гр.), М. Боботиновъ (2000 гр.) и др.

¹ За това училище вж. у менъ Български книжовници 35 сл.

² За тоя труженикъ вж. у менъ, Български книжовници 88 и сл.

Първата служба въ параклиса е отслужена на 20 юний 1873 г. отъ икономъ Петъръ Димитровъ отъ село Зарово (Лжгадинско) и Насте изпълнявалъ пѣвческа длѣжностъ съ други двама българи. Тая служба, на която присѣтствували всички българи въ Солунъ, развълнувала твърде много гърцитѣ. Последнитѣ изпратили единъ архимандритъ да събере всички свещени съсѣдове и одежди отъ параклиса, та втори пътъ да не може да се служи въ него. Архимандритътъ прибралъ вещитѣ (попъ Петъръ ги билъ взелъ отъ църквата „Св. Мина“), но българитѣ отъ това не се сепнали — купили си нови съсѣдове и одежди и продължавали да служатъ въ параклиса.

Богомолцитѣ - българи отъ день на день се увеличавали, та тѣсниятъ параклисъ едвамъ ги побиралъ. Вънъ отъ това, религиознитѣ нужди неможали да се извършватъ само отъ попъ Петъръ на православнитѣ българи, та за това извикали и вторъ свещеникъ Иванъ Маджаровъ отъ Негованъ. Презъ м. августъ 1873 г. се образувала българска енория отъ 80 кжщи, на която енория свещенодействували попъ Петъръ и попъ Иванъ Маджаровъ. Въ началото на септемврий двамата свещеници рѣсили св. вода въ българскитѣ кжщи: попъ Петъръ по дукиянитѣ, а попъ Иванъ по кжщитѣ. Въ много кжщи, кждето женитѣ (домакинитѣ) били гъркини или гъркоманки, били приемани студено, а отъ нѣкои кжщи ги изпѣдили, като имъ казвали да рѣсятъ само мжжетѣ като българи, а не и тѣхъ. Една шайка отъ деца-гърчета вървѣла подиръ свещеника и го оскърбявали съ думи и съ хухукания. Това обаче ни най-малко не смущавало свещеницитѣ, напротивъ тѣ повече се озлобявали срещу грѣцкитѣ домогвания и били по-енергични въ борбата съ тѣхъ. Пъкъ и паството имъ се увеличавало, та станало нужда въ началото на октомврий да извикатъ и трети свещеникъ Иванъ отъ с. Високо (Лжгадинско).

Казахъ, че тѣсниятъ параклисъ не можалъ да побира богомолцитѣ, та за туй почнало да се мисли да се разшири параклиса и преобърне въ черква. Това желание на българитѣ не можало да се осъществи веднага, защото трѣбвало средства да отчуждятъ една-две кжщи до параклиса и да се построи черква. Почнали да събиратъ средства и едвамъ въ

края на декемврий 1884 г. преобърнали параклиса на черква. И тукъ главенъ инициаторъ е билъ Насте.

Презъ сжщата 1884 г. по инициативата на Насте се купува въ Вардарската махала здание, което преустройватъ за черква подъ име „Св. Димитрия“.

Покрай църковната си дейность Насте полагалъ голѣми грижи за закрепяване и на българското училище въ Солунъ до освобождението на България. Презъ 1877—1878 г. всичко българско се спотайвало, училището не функционирало по нѣмане на средства. Насте не се отчайвалъ — дошелъ въ България, вземалъ отъ Пловдивския митрополитъ Натанаилъ 36 лири турски и Йосифъ Ковачевъ му събралъ 30 напалеона. Съ тая сума той наново отворилъ училището въ 1879 г. Това училище на 1 августъ 1881 год. било преобърнато на мъжка гимназия отъ Св. Екзархия въ Цариградъ по силното настояване на Насте вмѣсто такъва да се отвори въ Прилѣпъ по искането на екзархийския протосингелъ архимандритъ Методия Кусевъ. Презъ сжщата година Насте успѣва да купи отъ името на Екзархията помѣщението на тая гимназия за 1885 лири, къмъ която следъ две години се отваря и пансионъ.

На Насте се дължи да се сдобиятъ българитѣ въ Солунъ съ гробища, до самитѣ гръцки.

Покойниятъ славистъ Д. Матовъ отъ Виена въ 1892 г. препоръчва до Насте Стояновъ и заслужилия книжаръ въ Солунъ К. Г. Самарджиевъ известния филологъ В. Облакъ да му окажатъ съдействие при изследването на българскитѣ говори въ Солунско. Последнитѣ му услужватъ съ препоръжки до Ставре Георгиевъ въ Ново-село (Солунско). По клевата на гръцитѣ още въ първото село, Ново-село, Облакъ билъ спрѣнъ отъ турската власть, обискиранъ и екстерниранъ, а тримата българи, чиито писма и картички били заловени у него, били затворени и изпратени на заточение въ гр. Коня (М. Азия). Следъ 11 месечно заточение Насте се завърна въ Солунъ, духомъ убитъ, оттегля се отъ обществени работи, било като общинаръ, училищенъ настоятелъ или членъ въ стопанскитѣ комисии при пансионитѣ. Наистина, отъ активни обществени работи той странѣше до края на живота си, ала съсъ своитѣ съвети бѣше много полезенъ. Общината въ Солунъ както и училищата, безъ да се допитватъ до него, нищо не

предприемаха. Последното негово дѣло е купуване зданието за девическа гимназия презъ 1894 година.

Насте Стояновъ се ползуваше съ голѣмо уважение отъ всички българи въ Солунъ. Приятно бѣше на всѣкиго да беседва съ него. Изънредно много се радваше за напредъка на българщината не само въ Солунъ, но и въ цѣла Македония. Като пиша за неговата многополезна обществена дейностъ, не мога да премълча следното: на празника Свв. Кирилъ и Методий презъ 1909 год. видѣхъ го на гимназиялната порта застаналъ и го запитахъ, защо не влѣзе въ двора на гимназията, обърна се къмъ мене и рече: „Цѣлъ часъ чакамъ да се извърви задрѣстената улица отъ народъ (народътъ и ученицитѣ на чело съ духовенството на тоя празникъ следъ службата въ църквата „Свв. Кирилъ и Методий“ образуваше шествие до мъжката гимназия, кждето се изършваше водосветъ) и пакъ се не свършва. Преди 50 години единъ часъ пжтъ трѣбваше да се извърви, докато намѣря нѣкой българинъ, свилъ се въ най-проста кжщурка“.

Приживе Насте смѣташе своитѣ трудове увѣнчани. Доживѣ въ 1912 година да види българскитѣ войски въ Солунъ, въ собствената си кжща, сияещъ отъ радостъ. Но какво е било неговото разочарование въ 1913 год !.

Приживе Насте си е блѣнувалъ да бжде тържествено погребанъ, опѣтъ въ неговата черква, почетенъ отъ учители, ученици, изпратенъ отъ всички свои съграждани, защото той бѣше искрено почитанъ отъ всички български граждани. „Той умрѣ на 7 януарий 1915 год. тѣй самичькъ българинъ, какъвто се бѣ почувствувалъ и при първото си идване тукъ“, пише зетъ му г. Мл. Панчевъ¹⁾

София, 10 мартъ 1924 год.

1) „Славянски Гласъ“ XII (1915) 78.

К. Стояновъ—Вълкановъ

СЛАВЯНОФИЛСТВОТО НА ЛУИ ЛЕЖЕ И МАКЕДОНИЯ

Руският историкъ Соловьовъ е изобразилъ Франция отъ XVII вѣкъ като юноша, който увлича и другитѣ да вършатъ онова, което самъ прави. XVIII вѣкъ здраво подържа тази умствена хегемония; сжщо и XIX презъ първата половина. Но презъ втората негова половина Франция намира вече силенъ съперникъ въ лицето на Германия. Срещу туй съперничество трѣбваше да се дирятъ съюзници другаде, и такива се намѣриха въ лицето на славянитѣ. Никой французинъ нѣма толкова заслуги въ туй отношение, колкото Луи Леже.

Роденъ на 13 януари 1843 г. въ Тулуза, Л. Леже завършилъ съ блѣстящъ успѣхъ учението си презъ 1863 г. Тази година има важно значение за френско-рускитѣ отношения. Още отъ Кримската война останали своеобразни теории, споредъ които руситѣ били монголи и че тѣхното монголско християнство стояло по-долу отъ модерното мухамеданство. Съгласно съ това и турцитѣ се изобразявали като пионери на християнската цивилизация, които защищавали върху брѣговетѣ на Дунава свободата на вселената¹). Полското въстание презъ 1863 г. още повече засилило подобни теории и предизвикало още повече съчувствие въ френската младежъ за полската кауза.

Луи Леже не останалъ чуждъ на общото увлечение. Обаче неговиятъ интелектъ му подсказалъ, че трѣбва да даде на своя ентузиазъмъ реална основа. За да може да сжди правилно за движението, той се заловилъ да изучава полски езикъ и литература. Но тъй като не е достатъчно въ единъ споръ да се изслуша само едната страна, то изуч-

¹) Моята статия: „Политическитѣ комбинации и пр.“ въ сп. „Минало“ IV.

ването на Полша неминуемо го довело и до запознаването със Русия.

Луи Леже почналъ да се носи съ мисълъ за пътуване въ славянскитѣ страни, но като не му било възможно да направи това въ широкъ масщабъ, той се задоволилъ презъ 1864 г. съ посещение на най-близката славянска страна до Франция—Чехия. Още тогава той предчувствувалъ, че противниците на Чехия сж сжщевременно и противници на Франция. Какви сж били понятията на тогавашнитѣ французи за чехитѣ, личи си отъ факта, дето тѣ си въобразявали, че отивалъ въ Прага да изучи немски езикъ, — други пъкъ за по-голъма точностъ прибавяли „австрийски“! Обаче това пътуване скоро спечелило за Луи Леже прѣкора панславистъ, название много опасно за ония времена. Когато Мидхадъ паша обѣсвалъ нѣкой нещастенъ българинъ, задето е искалъ да види освободено отечеството си, телеграмитѣ разнасяли на западъ новината, че новъ московски агентъ си получилъ заслужената награда; либералния печатъ на западъ изпускалъ въздишка отъ облекчение; обществената съвѣсть била задоволена.

Презъ 1866 и 67 г. Л. Леже обнародвалъ две съчинения едно върху историята на Чехия, и друго върху нейнитѣ народни умотворения, много добре приети въ Прага, но затова пъкъ много зле въ Виена: австрийскитѣ сждилища ги турили подъ възбрана, макаръ изказанитѣ мисли въ тѣхъ да сж станали общеприети отпосле.

Но 1867 г. е ознаменувана още и съ две изложения — Парижкото и Московското. На поканата на Наполеона III да посетятъ първото се отзовали, между други, Абдулъ-Азисъ и Александъръ II. На първия се направили необикновени почести, тогава когато втория не е могълъ да се удостои съ интимна беседа. Затова пъкъ и той, като се върналъ въ Русия, открилъ етнографско изложение въ Москва, на което дошли представители отъ славянитѣ въ Австрия и Турция. Луи Леже поискалъ научна командировка отъ Дигу, тогавашния министъръ на просвѣщението и интересенъ за балканскитѣ народи като основателъ на Цариградския Лицей, но му било отказано, подъ предлогъ, че нѣмало пари, а въ сжщностъ, задето Франция не мислѣла да се сближава съ Русия. При все това, 1868 не е пропаднала за Л. Леже безследно: презъ

нея той се запозналъ въ Парижъ съ Щросмайера и посетилъ Хърватско.

Презъ 1868 г. Л. Леже представилъ на Сорбоната две дисертации: едната за Св. Кирила и Методия, другата за руския лѣтописецъ Нестора. Мнозина били изненадани отъ тоя родъ варварски занятия. „Съ допускането на тѣзи теми факултетътъ показва чудна толерантностъ“, е писалъ знаменития елинистъ Egger. Противникъ на Луй Леже при защитата имъ се случилъ единъ алзасецъ, който му натяквалъ, че безъ нужда е изтъкналъ вѣковната немска несправедливостъ по отношение на славянитѣ, вмѣсто да посочи тѣхното безкористие. Обаче две години следъ тая дата сжщитѣ немци откъснали и неговото отечество отъ Франция! . . .

Задъ граница първото съчинение произвело много шумъ. Нѣкой отъ рускитѣ рецензенти открили въ него католишки и полски тенденции; поляцитѣ негодували, задето виждали Полша потопена въ масата отъ останалия славянски свѣтъ; единъ немски публицистъ въ списанието „Grenzboten“ напомнялъ на властитѣ, че трѣбва да следятъ тоя французинъ.

Но 1868 е важна и въ политическо отношение за френско-славянската взаимностъ. Презъ тази година дошълъ въ Парижъ Ригеръ, водителя на подирешната старо-чехска партия, и билъ приетъ тайно на ауденция отъ Наполеона III, комуто представилъ мемоаръ за политическата сждба на Чехия. Следъ излизане отъ ауденцията той размѣнявалъ мисли съ М-те Согни, Егерия на Наполеона III, предъ която доказвалъ тождествеността на интереситѣ между французи и чехи. — Жално казала г-жата, че ние нѣмаме нѣкого въ Франция, който да ни освѣтлява по тѣзи въпроси. — Какъ нѣмате! Ето Л. Леже много подхожда за това. — Л. Леже ли? Та той е руски агентъ.

Катастрофата презъ 1870—71 г. отвори очитѣ на французитѣ и направи очевидна несъстоятелността на подържанитѣ теории. Сега вече само френското правителство се обърнало къмъ Л. Леже и му предложило да заmine за Русия. Той се приготвилъ за пжтъ, когато една депеша отъ Жюль-Симона, тогавашния министъръ на просвѣщението, го извикала въ Версайль. Оказало се, че Тиеръ, председателъ на республиката, смърмрилъ Жюль-Симона, задето е пратилъ единъ полски агентъ въ Русия! . . . Л. Леже сполучилъ да се оп-

равдае, като посочилъ на 1868 и М-те Сопи. Къмъ това прибавилъ, че не е престъпление да знае нѣкой разнитѣ славянски езици, а пъкъ че не е агентъ на единъ славянски народъ спрямо други, доказва се отъ факта, че е избранъ за членъ на разни славянски учени институти. Жюль-Симонъ останалъ доволенъ отъ обясненията. Отъ тогава вече изчезнали подозренията и Леже остави задъ себе си 60 годишна учена дѣятелностъ, за която съ благодарностъ си спомнятъ въ тоя моментъ всички славянски народи.¹⁾

На следната 1873 година Луи Леже издалъ книгата „Le Monde Slave“, на която основната мисль е, че славянитѣ сж естествени съюзници на Франция. Чрезъ подкрепа на тѣхнитѣ свободололюбиви тенденции Франция най-добре ще заслужи и спечели дружбата имъ и, облеганата върху тѣхъ, ще може съ спокойствие да гледа на бждещето. Но като ратува за свободата на славянитѣ, авторътъ е свободенъ отъ пристрастие въ полза на единъ славянски народъ спрямо другъ, Той видѣлъ лъжливия пжтъ, по който тръгнали поляцитѣ, които били готови да го считатъ и гений, ако искалъ да сподѣля тѣхнитѣ безсмислени теории за смѣтка на руситѣ, но сжщевременно и действията на руситѣ въ Полша не се ползватъ съ неговата симпатия, когато наумяватъ действията на пруситѣ въ Елзасъ-Лотарингия. Ни единъ стоденъ случай не пропуска той да препоржча помириенето между двата най-велики славянски народа: „Александъръ II е великъ, задето унищожи крепостничеството, другъ господаръ ще дойде, който ще унищожи цензурата; трети, който ще увѣнчее зданието, като провъзгласи конституционенъ режимъ. Всички тѣзи императори ще бждатъ популярни, всички ще възбудятъ удивлението и симпатиитѣ на Европа, особено този, който ще има изкуство да помири Русия съ Полша, както Австрия е помирена съ Унгария“.²⁾

Но едва ли има славянски народъ, който повече да спечелилъ отъ деителността на Л. Леже, отъ колкото българитѣ. Още Цариградското българско читалище рецензира съ задоволство споменатия неговъ трудъ „Le Monde Slave“,

¹ Горнитѣ данни сж взети отъ книгата на Леже: „Souvenirs d'un Slavophile. Началото на тѣзи спомени се появиха още въ 1897 г. въ Cosmopolis“.

² Le Monde Slave, 270.

особено увода, кждето се говори, че славянитѣ ще бждатѣ единъ день съюзници на французитѣ.

Той се запозналъ съ първия българинъ В. Д. Стояновъ на 15 октомврий 1867 г. въ Прага, но преди да направи това знакомство, презъ сжщата година Рачки много му говорилъ въ Загребъ за българитѣ и за тѣхното минало. Изобщо 60-тѣ години сж епоха както на чуденъ подеймъ отъ българска страна, тѣй и на планомѣрна външна политика отъ руска страна. Даже сърбитѣ презъ тѣзи години въ преговоритѣ съ букурещкитѣ български патриоти признали границитѣ на българското национално наследство. Л. Леже, като посветилъ въ това време трудъ на Кирило-Методиевата епоха, още рано застаналъ на здрава позиция относително стойността на претенциитѣ на разнитѣ балкански народи и могълъ безпристрастно да оценява както историческитѣ, тѣй и етнографскитѣ аргументи на разнитѣ претенденти.

Българското възстание презъ 1876 г. направило да заговорятъ нѣкои отъ корифеитѣ на европейската мисль и политика. Л. Леже не останалъ по-надире отъ тѣхъ: съ редъ статии въ разни списания и вестници той защитилъ тѣхната кауза. Каквито и да били ужаситѣ, които разчленението на Турция вдѣхвало на нѣкои държавници, Л. Леже не се колебалъ ни за минута да вижда въ туй разчленение щастливо събитие отъ гледище на висшитѣ интереси на човѣчеството. Много дипломати, незапознати съ историята на славянскитѣ народи, намирали, че цивилизацията нищо не е спечелила отъ тѣхното освобождение. Луи Леже чрезъ изучаване тѣхната история и тѣхнитѣ литератури най-блѣстяще е опровергалъ това предубеждение. България, извикана на самостоятеленъ животъ отъ освободителната война, била поздравена съ радостъ отъ него като членъ въ великото семейство на цивилизованитѣ държави¹. Той си далъ ясенъ отчетъ и за несъстоятелността на Берлинския договоръ като източникъ на много бждещи усложнения. Времето напълно доказва вѣрността на неговитѣ възгледи. Той виждалъ недѣлговѣчността на неговото изкуствено създаване, наречено Източна Румелия, която била изкалъпена за угода на гърцитѣ. Заради нея той ималъ единъ пжтъ интересна разпрания.

¹ Гл. книгата му „La Bulgarie“.

Еднажъ отишълъ въ странство да държи сказки въ единъ голѣмъ градъ. Една отъ тѣхъ имала за предметъ панславизма. Той обяснилъ, какъ, вследствие на мжкитѣ, които славянитѣ търпятъ отъ страна на своитѣ неприятели, именно турци и гърци, тѣ по необходимостъ трѣбваше да обърнатъ очи къмъ тѣзи отъ своитѣ сънародници, които можеха да имъ окажатъ дѣйствително покровителство. Той изложилъ етнографията на балканскитѣ страни; говорилъ за българитѣ, които живѣятъ въ Източна Румелия и Македония.

Между посетителитѣ въ аудиторията билъ и турския представителъ въ казаната столица. Предметътъ на сказката не му билъ приятенъ. Следъ свършването ѝ той любезно направилъ на сказчика нѣкои възражения. Едно отъ тѣхъ било следното:

„Г-не професоре, вие заявихте, че има българи въ Източна Румелия. Обаче, азъ съмъ отъ Пловдивъ и не съмъ ги видѣлъ никакъ“.

— Действително, г-не министре, вие сте били много нещастенъ. Азъ бѣхъ напоследъкъ въ Ихтиманъ, Татаръ-Пазарджикъ, Пловдивъ, почти само българи видѣхъ; говорихъ само български. Не отричамъ съществуването на грѣцки колонии въ тѣзи градове, но ви заявявамъ, че тѣ съставляватъ нищожно малцинство.

Дипломатътъ не предвиждалъ тоя отговоръ. Той се увѣрилъ сега, че ималъ работа съ човѣкъ, чиято дълга кариера изминала въ изучаване славянскитѣ народи не семо въ книгитѣ, но и въ странитѣ, които тѣ обитаватъ. Той не намѣрилъ вече нищо да възрази.

Съобразно съ тѣзи възгледи, Л. Леже като борецъ за правдата не забравялъ и българитѣ въ Македония, съ рискъ да си навлѣче негодуванието на гърци и сърби. Единъ грѣкъ, неговъ приятелъ, му писалъ преди години, че не може да бжде филелинъ тоя, който не прибавя Македония къмъ Гърция; малко по-подире и единъ високообразованъ сърбинъ му се оплакалъ отъ неправдата, която извършилъ надъ Сърбия, като ѝ отказалъ една страна, безъ която нѣма пълно икономическо и политическо развитие за Сърбия.² Обаче, съ по-

¹ Russes et Slaves II, 202.

² Russes et Slaves II, 202

добни аргументи нашитѣ съседи сами доказвали безпочвеността на своитѣ претенции.

Балканския съюзъ презъ 1912 докаралъ въ възторгъ мастития ученъ, който презъ лѣтото сжщата година бѣше посетилъ за последенъ пътъ България. Колкото му бѣха очакванията по-голѣми, толкова и разочарованието по-силно, задето се тури край на съюза. Но България не бѣ въ неговитѣ очи главната причина за разтурването му, а ония, които сключиха съюза, за да я лишатъ отъ плодовтѣ на победитѣ й. Той даде изразъ на своето нагодование чрезъ единъ жестъ, който го уподобява на Карлейловъ герой: „Ако великия мжжъ е царъ, той нѣма да миряса, докато вижда, че макаръ и единъ отъ неговитѣ поданици страда; ако е философъ нѣма да миряса, докато вижда, че има макаръ и една само лъжа, която минава за истина.¹ При громкото одобрение акцията на Ромжния презъ 1912 отъ дипломатитѣ, той не се подвоуми да изкаже своето отвращение къмъ нея, като повърна ромжнския орденъ съ особено писмо. Запитанъ за мнението му относително Букурещкия договоръ, той отговорилъ: „Въ деня, когато ромжнитѣ преминаха Дунава, азъ повърнахъ на ромжнската легация знаковетѣ и диплома на орденъ „ромжнска звезда“. И това като направихъ, азъ достатъчно показахъ предварително своето мнение върху послѣдствията отъ това нашествие“.²

Даже и презъ европейската война, когато французи и българи се срещнаха по македонскитѣ полета съ оржие въ ржка, той не се усъмни въ правото на Македония да се види свободна.³

Кжде се крие причината на това? Всемирния духъ на цивилизацията не признава задължителни за себе си установенитѣ граници. Чрезъ издание на Реймското евангелие, което е най-капиталния трудъ на Л. Леже, последния най-добре разкрилъ формата на тоя духъ въ френско-българскитѣ отношения. Клетвата, която се мисли, че полагали френскитѣ крале върху туй евангелие, за да пазятъ единството на Фран-

¹ Карлейлъ, Герои и героическое въ исторіи, предисловіе.

² L'Orient, 1 août 1914

³ Гл. кн. Le Panslavisme et l'intérêt français, 1817, главата за българитѣ.

ция, е достатъчна награда отъ всемирната цивилизация за днешния българинъ, а пъкъ за учения, който се спусналъ въ бездната на миналото съ чувство и убеждение, че отъ своята екскурзия ще донесе полза на своя народъ чрезъ изваждане на яве историческата правда, тя служи като стимулъ при защитата и на българската кауза. А тъй като евангелието напомня за дѣлото на Св. Кирила и Методия, отъ тамъ и живата симпатия на автора и всегдашната му готовност за защитата на тѣхнитѣ потомци — македонскитѣ българи. Заради тѣхъ той вземайки поводъ отъ думитѣ на Montesquieu за робитѣ-негри, е писалъ следното: „Европейскитѣ сили, които правятъ помежду си толкова безполезни конвенции, не ще ли направятъ една въ полза на справедливостта и човѣколюбието?“¹

За нещастие славянския Черно-богъ не стои миренъ: той подклажда въ славянството всичкиятъ обиленъ горящъ материялъ отъ омраза и завистъ, докарвалъ разпри и войни, отъ които богато сж се възползвали славянскитѣ неприятели и още има да се ползватъ. За днешното положение на Балканитѣ и сега най-добре подхожда епиграмата, която напечатаме отъ „Histoire de l'Autriche-Hongrie“ на Леже, направена срещу Иосифъ II, чиито възвишени намѣрения сж чужди на балканскитѣ поробители:

Tollendos tolerans, tolerandos, Austria, tollis;

Sic tollens, tolerans, intoleranda facis.²

Нека заменимъ думата Austria съ Serbia и подобнитѣ ней, и ще се получи вѣрна картина.

¹ Гл. Turcs et Grecs contre Bulgares en Macédoine, V.

² Тѣзи, които трѣбва да премахнешъ, като търпишъ, тѣзи, които трѣбва да търпишъ, ти, Австрио, премахвашъ; така, чрезъ премахване, търпение, нетърпима ставашъ.

Хр. п. Стояновъ.

ИЗЪ МИНАЛОТО НА МЪНАСТИРА „СВ. ИВАНЪ ПРЕДТЕЧА“ ВЪ СЪРСКО.

Мънастиритѣ сж играли важна роль въ нашата национална, църковна и политическа история. Тамъ сж били скжтани винаги най-вишитѣ добродетели на нашия народъ, тамъ сж намирали убѣжище всички наши ратници въ полето на църковното и националното ни освобождение. Въ това отношение много мънастири сж проявявали едно чудно съревнование и надпреварване. Мънастирътъ „Св. Иванъ Предтеча“ въ Сърско, не е останалъ много назадъ на времето си въ това отношение. Тукъ нѣма да привеждаме, за доказателство на това, документи отъ по-ново време. За тѣхъ е достатъчно казано въ новоиздадената книга „Българитѣ въ Сърско“ (Пловдивъ, 1918 г.) на г. г. Йорданъ П. Георгиевъ и Ст. Н. Шишковъ. Въ тази много добре стъкмена книга, дето отлично е съчетано академичното съ популярното се излагатъ въ оригиналъ и преводъ много рапорти, писма и статистически данни на гръцки владици и консули въ гр. Съръ, отъ които ясно се вижда, какво е било състоянието на българщината въ този край. Тѣзи данни, дадени отъ противната страна, твърде много и доста подробно рисуватъ националния обликъ и народностното чувство на българина въ Сърско. Този македонски кжтъ открай време силно е съблазнявалъ панелиниститѣ, които чрезъ владици, консули, училища и др. свои агенти сж полагали свръхчовѣшки усилия и съ помощта на всички позволени и непозволени средства сж се стараели да вербуватъ свои прозелити и тамъ.

Известни сж геройскитѣ борби, които е водила българщината въ този край съ тѣзи опасни неканени гости въ ново време, и жертвитѣ, що сж дали българитѣ тамъ, за защита на националната си кауза.

Мънастирътъ „Св. Иванъ Предтеча“ се намира на повече отъ три часа разстояние северно отъ гр. Съресъ, сгу

шенъ въ единъ отъ юго-източнитѣ склонове на Бозъ-Дагъ. Макарь и да се намира доста на високо, климатътъ му е мекъ. Въ самия манастиръ и околността му вирѣе и зрѣе маслината. Населението, което живѣе около манастира, е чисто българско. За народността, езика, нравитѣ и обичаитѣ на това население е писано твърде много отъ покойнитѣ В. Кжнчевъ, Ат. Шоповъ, Ст. Божовъ и др. Тамъ се споменава мимоходомъ и за ролята и значението на манастира „Св. Иванъ Предтеча“ въ Сѣрско.

Считаме за умѣстно тукъ да дадемъ въ преводъ единъ рапортъ на сѣрския митрополитъ Неофитъ до цариградския патриархъ. Рапортътъ е написанъ въ гр. Сѣръ, носи дата 26 януарий 1873 година и е напечатанъ на стр. 483—484 въ книгата *Ἐγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος* (1852—1373). Тази книга е издадена презъ 1908 г. съ благословението и повелението на патриарха Йоакимъ III и е скрепена съ патриаршеския печатъ. Напечатана е въ патриаршеската печатница :

Това писмо гласи така :

Τὴν ὑμετέραν Θειοτάτην, σοφωτάτην καὶ προσκυνητὴν
μοι Παναγιότητα ταπεινῶς προσκυνῶν, εὐσεβάστως
τὴν ἁγίαν αὐτῆς καὶ χαριτόβρυτον δεξιὰν ἀσπάζομαι.
Μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ ἀποδεξάμενος τὴν
ἀπὸ ἐμῆς λήγοντος σεβασμίου μοι πατριαρχικῆς αὐτῆς ἐπι-
στολὴν μετὰ τῆς περικλείστου πρὸς τοὺς πατέρας τῆς ἰ.
μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἐπειδὴ εὐρέθη ἐνταῦθα ὁ
ἡγούμενος, ἐνεχείρισα αὐτὴν, ὁμιλήσας αὐτῷ καὶ προ-
φορικῶς τὰ δέοντα. Ἀλλ' οἱ πατέρες οὗτοι διὰ λόγων
μὲν ἀρνοῦνται ὅτι λαμβάνουσι μετοχὴν εἰς τὰς τῶν παν-
σλαβιστῶν ὑποκινήσεις· αἱ πράξεις των ὁμῶς δὲν συμ-
φωνοῦσι μὲ τοὺς λόγους των. Διότι, ἂν καὶ πολλάκις
παρεκάλεσα αὐτοὺς ἵνα μεταβῶσιν εἰς τινα ἀποσχιότη-
σαντα χωρία, καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς των ἐπαναφέρωσι
τοὺς ἀποπλανηθέντας ὁμογλώσσους των εἰς τὴν εὐθείαν
ὁδόν, ἀποποιοῦνται τοῦτο, προφασιζόμενοι ὅτε μὲν
ἀσθενεῖαν, ὅτε δὲ ἄλλας προφάσεις. Ξημεῖω δὲ, ὅτι τὰ
3)4 τῶν ἐν τῇ ρηθείσῃ μονῇ ἐνασκούντων πατέρων εἰσι
βουλγαρόφωνες· καὶ μόλις τὸ 1)4 εἰσιν οἱ διαμείναντες
Ἕλληνες, οὔτινες, καταπεζόμενοι, δὲν ἔοχυνσι φωνήν.

Ὁ δὲ σχισματικὸς ἑξαρχος προλαβόντως δι' ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὸν ἐνταῦθα διοικητὴν ἐσύστησε φανλόβιον τινα Θεδόσιον ἱερομόναχον, ἀνεψιὸν τοῦ ἡγουμένου τῆν μονῆς τοῦ Προδρόμου, καὶ τὸν ἐνταῦθα βουλγαροδιδάσκαλον, ὡς ἀντιπροσώπους του. Ἀλλ' ὁ νεωστὶ ἐλθὼν ἐνταῦθα διοικητὴς, ὡς φρόνιμος, οὐχὶ μόνον δὲν ἀνεγνώρισεν αὐτοὺς, ἀλλ' ἀπήντησε πρὸς αὐτοὺς καὶ τὰ δέοντα. Ὡστε διὰ τοῦ καλοῦ τούτου διοικητοῦ καὶ τῆς ἀποσταλείσης κατ' αὐτὰς ἐντόνου βεξυρι τῆς διαταγῆς ἐλπίζομεν νὰ περιορίσωμεν ἐν μέρει τὸν καθ' ἡμῶν ἐπερχόμενον χείμαρρον.

Τὴν ἐν λόγῳ δὲ διαταγὴν, ὑφ' ἀριθ. 1106, μεταφράσας ὁ δοῦλός της ἀπέστειλα οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφοὺς Δράμας καὶ Μελενίκου, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἅπαντα τὰ ἀποσκιρτήσαντα χωρία τῆς ταπεινῆς μου παροικίας.

Ἀπεκδεχόμενος δὲ ἐν τούτοις τὰς παναγίας καὶ θεοπειθεῖς αὐτῆς εὐχὰς, διατελῶ βαθυσεβάστως

τῆς ὑμ. θειοτ. καὶ προσκυνητῆς μοι Παναγιότητος

τέκνον εὐπειθέστατον

καὶ δοῦλος

† Ὁ Σεργῶν ΝΕΟΦΥΤΟΣ.

Ἐν Σέρραις τῇ 26 ἰανουαρίου 1873.

Покланяйки се смирено предъ ваше божественейше, премждрейше и многоуважаемо отъ мене Всесвѣтейшество, досточтимо цѣлувамъ светата Ви и благодатна дѣсница.

Приемайки съ надлежното уважение вашето многоуважаемо патриаршеско писмо отъ 15 того заедно съ приключеното при него за отцитѣ въ св. обителъ на „Св. Иванъ Предтеча“, вржчихъ последното на игумена, понеже се случи да бжде тукъ, като му говорихъ и устно потрѣбното. Тѣзи отци на думи отказватъ, че взиматъ участие въ подтикванията на панславиститѣ, но дѣлата не се съгласяватъ съ тѣхнитѣ думи. Макаръ на нѣколко пѣти да съмъ ги помолилъ и поканилъ да отидатъ въ нѣкои отъ селата, които се отметнаха и съ влиянието си да възвърнатъ своитѣ заблудени едноезичници въ правия пѣтъ, тѣзи отци отказватъ да сторятъ това, намирайки за претекстъ едни пѣти болестъ, други пѣти пѣкъ други претексти. Отбелезвамъ, че $\frac{3}{4}$ отъ братята,

които се подвизаватъ въ този манастиръ, сж българогласни, а едва $\frac{1}{4}$ отъ останалитѣ сж гърци, които се притискатъ отъ останалитѣ и нѣматъ гласъ.

По-рано схизматичниятъ екзархъ съ писмо до тукашния мютесарифъ препоръча единъ скитникъ на име Теодосий иеромонахъ, внукъ на игумена на манастиря „Св. Иванъ Предтеча“, както и тукашния български учител за свои представители. Новопристигналиятъ тукъ мютесарифъ, като благоразуменъ човѣкъ, не само не ги призна, но имъ отговори, както подобаваше. Така че съ помощта на този добъръ мютесарифъ, както и съ помощта на изпратената презъ тѣзи дни енергична везирска заповѣдь, ние се надѣваме да ограничимъ отчасти потока, който иде противъ насъ.

Поменатата заповѣдь, която носи номеръ 1106, рабътъ ти преведохъ и изпратихъ не само до братята во Христѣ драмския и мелнишкия, но и до всички отцепили се села на скромната ми епархия.

Възприемайки всесветитѣ ти молитви, оставамъ съ дълбоко уважение

на Ваше божественейше и уважаемо отъ мене

Всесветейшество

Покорнейше чедо

и рабъ

(п) Сърски НЕОФИТЪ.

гр. Съръ, 26 Януарий 1873 год.

Василь Пасковъ.

ВЪТРЕШНАТА МАКЕДОНСКА ОРГАНИЗАЦИЯ НАЧАЛО И РАЗВОЙ

I.

Идеята за една вътрешна самостоятелна революционна организация е идея на Даме Груевъ. Тя се заражда у него въ Бѣлградъ, дето той е схваналъ напълно значението на сръбскитѣ замисли за Македония. Докато е билъ въ Бѣлградъ, тази идея за самия него е още мъглява, неустановена. Въ София той се среща съ убедени привърженици на мнението, че за освобождаването на Македония трѣбва да се действува отъ вѣнъ и влиза съ тѣхъ въ дълги спорове. Тукъ неговата идея се прояснява, развива и закрепва.

Съ своя тънъкъ и прозорливъ умъ, Даме Груевъ скоро дохожда до убеждение, че Македония не ще може да се освободи по сѣщия начинъ, по който сж освободени малкитѣ държави на Полуострова. Тя е поставена въ по-други условия, и къмъ нея сж насочени много апетити. Да се действува отъ вѣнъ, би значило да се усложнява и заплита разрешаването на Македонския въпросъ.

Когато у него идеята за една вътрешна революционна организация се развива напълно и кристализира, София вече не може да го побере. Той се прощава съ университета и се връща въ своята родна земя като носителъ и апостолъ на тази идея.

Това е първия тайнственъ факелъ за революционно съзнание и свобода въ Македония.

II.

Даме Груевъ се спира въ Солунъ. На Солунъ, отдето изгрѣха лжчитѣ за просвѣтата на българския народъ, а чрезъ него и на цѣлия славянски миръ, се падна да стане огнище за разпръсване на революционно съзнание въ поробената страна. Тукъ Груевъ въ скоро време спечелва привърженици

на својата идеја, и образува првото револуционно гнездо. От него по-късно ще излезат най-видните дейци и ръководители на младата организација.

От Солунъ Даме Груевъ отива въ Щипъ. Тукъ той намира Гоце Дѣлчевъ. Срѣщатъ се две голѣми сили, които взаимно се допълватъ и създаватъ главната ядка на организацијата. Цѣла година тѣ работятъ заедно, съ енергија и пламенно въодушевление.

Груевъ обрѣща особено внимание на селата. Той предвижда, че организацијата ще има предимно селски характеръ. Селското население е несравнено по-угнетено отъ градското и живѣе въ мизерия. Отъ селата, следователно, ще излезатъ най-здравитѣ револуционни сили.

Први селскитѣ учители възприематъ идејата, „крѣсчаватъ се“, почватъ да вербуватъ „работници“ въ срѣдата на по-буднитѣ селяни, и ставатъ ръководители на образуванитѣ отъ тѣхъ револуционни ядра.

Семето намира благодатна почва. Въ продължение на една година не само въ Щипско, но и въ Кочанско и Кратовско поникватъ малки тайни револуционни организации; даже съ такива се прошарва и Кумановско. Тия организации се сврѣзватъ административно съ организацијата въ съответния околийски центъръ и почватъ да функциониратъ.

За Груевъ и Дѣлчевъ нѣма вече работа въ Щипъ. Доволни и окрилени отъ постигнатитѣ резултати, тѣ си намиратъ достойни замѣстници, и се раздѣлятъ. Груевъ се връща въ Солунъ, а Дѣлчевъ отива въ североизточна Македонија. Груевъ става училищенъ инспекторъ, за да има възможностъ да крѣстосва селата въ Солунския окръгъ, а Дѣлчевъ става главенъ учителъ въ Банско.

Въ продължение само на една година и Солунския окръгъ се покрива съ тайна револуционна мрежа, както и една частъ отъ Сѣрския — Разложко, Горноджумайско и Неврокопско.

Турското правителство почва да подозира „инспекторската“ дейностъ на Груевъ. Груевъ е арестуванъ въ Солунъ и следъ това интерниранъ въ Битоля. А той и безъ това бѣше взелъ решение да отиде тъкмо въ Битоля. Тука той се отдава изцѣло на една системна, енергична и непрежсната работа, която се увѣнчава съ блѣскавъ успѣхъ и резул-

татитѣ на която се раздиплиха въ голѣмото Илинденско въстание.

III.

Въ продължение на три-четири години революционната идея се разнася и прониква навсѣкждѣ въ Македония, и завладѣва всички по-съзнателни и будни българи. Въ всички градове и почти въ всички села се основаха революционни организации. Въ края на петата година Организацията има вече свое административно дѣленіе, което не съвпада съ това на държавата; има своя администрация; свой шифъръ—единъ за сношение на селскитѣ ръководители съ околийския ръководителъ, другъ на околийскитѣ съ окръжния, третъ за сношение на окръжнитѣ ръководители съ Централния комитетъ; градоветѣ и селата, както и ръководителитѣ иматъ свои псевдоними; организацията има своя куриерска пощенска служба много по-добре уредена отъ турската; има и свои сѣдебни органи, които по-късно ще измѣстятъ турскитѣ сѣдилища.

И най-обикновения наблюдателъ можеше да забележи голѣмата промѣна, настанала въ българското население. Предишната плашливостъ и раболѣпие изчезнаха. Българинътъ, когато срещнѣше турчинъ, не казваше вече: „да ми си живъ, аго!“ Предъ турчина чиновникъ той заставаше съ изправена глава. Той бѣше проникнатъ отъ съзнание за своето човѣшко достоинство; добилъ бѣше една самоувѣреностъ неприсѣща на раята.

Турцитѣ изпаднаха въ голѣмо недоумение. Тѣ за всичко и сега обвиниха българскитѣ училища.

На населението се проповѣдваше въоръжена борба. То не можеше иначе да разбере борбата. По-късно мнозина намираха, че агитационниятъ и организационниятъ периодъ е било нужно по-дълго време да продължатъ, за да заякне организацията, и следъ това да се започне въоръжаването. Но между многото причини и самитѣ работници, които почнаха мимо Организацията да се снабдяватъ съ орѣжие, скъсиха тоя периодъ. И Организацията реши да се почне постепенно въоръжаването чрезъ нея и подъ нейнъ контролъ.

Предизвиканото презъ 1895 г. въ пограничитѣ райони на Организацията четнишко движение се последва отъ два важни резултата. Идеята, че само отвѣтре трѣбва да се дей-

ствува и че Организацията трѣбва да бѣде напълно независима, още повече закрепна: всички се убедиха, че само по тоя начинъ едно възстание въ Македония можеше да не бѣде използвано за чужди интереси. Вънъ отъ това, стана явно, че едно възстанишко движение, поддържано и ръководено отвънъ, може въ всѣки моментъ подъ чуждъ натискъ да се спре. Но споменатото четнишко движение окая и другъ резултатъ. То раздвижи населението, като подчерта въроятността, че денътъ на общото възстание не е много далеченъ. Отъ тоя моментъ населението почна настоятелно да иска оржие.

Това е началото на нова фаза въ развой на Организацията.

Въоръжаването се засилва, но то създава условия за афери.

V.

Въ 1897 г. се яви първата голѣма афера—Винишката а. Съ нея се свършва революционната идилия. Тази афера изненада и смути почти всички главни ръководители на организацията. Даме Груевъ я посрещна спокойно. Той бѣше предвидѣлъ, че ще има афери, че е невъзможно да се избегнатъ, че тѣ даже сж нужни. Нѣкои отъ ръководителитѣ изказаха мнение да се обяви въ Кочанско възстанишко движение, за да се спре разширяването на аферата. Груевъ решително се противопостави. Тази афера нѣма да бѣде първа и последна. Занапредъ тѣ ще зачестятъ, ще станатъ обикновено явление. Ако при всѣка афера правимъ частично възстанишко движение, ние ще хапимъ силитѣ си и нищо съществено нѣма да постигнемъ — това ще бждатъ „кърфишеци“. И Груевъ наложи своето разбиране.

Винишката афера предизвика известна реакция; но развой на Организацията не спрѣ. Въ тази афера се явиха обезсърчителни примѣри—нѣкои работници се оказаха слаби и не издържаха; но явиха се и примѣри на неочаквана смелостъ и самопожертвуване. Това бѣше първиятъ изпитъ. Стана явно, какви борци е създала една петгодишна дейностъ—напредъ! Винишката афера даде много полезни, макаръ и скжпи уроци. На дотогавашната разпасаностъ се туря точка. Правилото: това, което е достатъчно да се знае отъ двама,

третъ да не го знае, започва напълно да се прилага. Измѣни се и начина на въоръжаването и разпредѣлянето на оръжието. Дейността се превърна въ още по-подземна.

При все това, аферитѣ зачестиха. Днесъ въ единъ районенъ центъръ, следъ месецъ — въ другъ. Започна калѣването на работници и ръководители. Всѣка афера бѣше ударъ, но ударъ, който мжчно отронва и подъ който Организацията ставаше и по-корава, и по-гъвкава. „Удари върху меко жѣлѣзо“ — така ги нарече Груевъ. Отъ друга страна, аферитѣ подчертаваха по единъ блѣскавъ начинъ, колко ненормално и тежко е положението въ Македония. Тѣ изваждаха наяве безредието, което царѣше въ турската администрация и жестокостта на турскитѣ сѣдилища. А съ това започна да се подготвя благоприятна почва за подигане на Македонския въпросъ.

VI.

Презъ 1898 г. се явява първата чета въ Гевгелийския районъ, подъ войводството на Попето. Това е начало на единъ отъ най-важнитѣ периоди въ развоя на Организацията. Появата на тази чета се наложи отъ сериозни нужди: преносътъ на оръжие трѣбваше да се охранява; необходимо стана Организацията да вземе върху си грижата за преследване на разбойнишки банди, отъ които страдаше населението; трѣбваше злосторници турци да се залавятъ и наказватъ и пр. И понеже сѣщо такива нужди съществуваха навсѣкжде, твърде скоро примѣра въ Гевгелийския районъ се последва и скоро чети се образуваха въ всички райони. Така се основа четнишкиятъ институтъ — единъ отъ най-важнитѣ институти на Организацията.

Четитѣ на Организацията твърде малко общо иматъ съ възстанишкитѣ хайдушки чети, които сж действували преди освобождението на България. Въ Македония тѣ не сж само действащата армия на Организацията. Тѣ сж същевременно и органъ за агитация и организация, и изпълнителенъ органъ. Съ течение на времето и подъ натиска на измѣняването на условията, тѣхната роля става сѣ по-голѣма и по-важна; а заедно съ това увеличаватъ се и тѣхнитѣ задачи и тѣхнитѣ права.

Съ създаването на четнишкия институт и неговото осъвършенствуване се даде новъ тласъкъ въ развоя на Организацията. Разбойнишкитѣ банди изчезнаха; злосторниците турци се намалиха и сжщо почнаха да изчезватъ. Населението видѣ въ четитѣ единъ свой силенъ покровитель и защитникъ, и почна масово да нахълтва въ Организацията. Отъ друга страна, то почна да гледа на едно възстание не като на нѣщо предполагаемо и отдалечено, а като на нѣщо действително и твърде близко.

Но четничеството даде и единъ другъ важенъ резултатъ — увеличи поводитѣ и причинитѣ за афери. Отсега нататкъ 75% отъ аферитѣ ще ставатъ изключително поради четитѣ.

VII.

Презъ 1900 г. Организацията преживѣ тежка криза. Тогава станаха голѣмитѣ афери: Битолската, Шипската, Солунската. По-голѣмата частъ отъ най-виднитѣ ржководители паднаха въ затвора; въ това число и членоветѣ на Централния комитетъ. Докато се явятъ замѣстници, създаде се бъркотия и застой. Само Битолския революционенъ окржгъ не пострада: Даме Груевъ, който биде затворенъ въ Битоля, отъ затвора ржководѣше управлението и дейността на Организацията.

Презъ това време Гоце Дѣлчевъ предприе обиколка изъ революционнитѣ окржзи, следъ която всичко отново тръгна въ предишния си пжтъ. Изгуби се само общата планомѣрность: въ нѣкои райони се действуваше много по-енергично и усилено, отколкото въ други; нѣкжде въоржжаването се заврѣшваше, а другаде едва бѣше започнало.

Следващитѣ 1901 и 1902 години сж години на усилена дейность. Презъ тия години центъра на тежестъта въ Организацията почна да се измѣства: войводитѣ на четитѣ добиха предимство предъ районнитѣ ржководители, голѣма частъ отъ които паднаха въ затворъ. Презъ 1902 г. почна постепенното прекарване на работницитѣ презъ школата на четитѣ, за да добиятъ нужното военно обучение.

VIII.

Положението почна да става твърде деликатно. Сега вече всѣка афера можеше да предизвика частично възста-

нишко движение. Всѣка афера можеше да послужи като подпалка на достатъчно набраната взривна материя. Работниците на Организацията, проникнати отъ революционно съзнание и обладани отъ борчески духъ, предпочитаха предъ изтезанията и затворническия животъ, живота въ четитѣ. Затова въ началото на всѣка афера заподозрѣнитѣ, които предвиждаха, че ще бждатъ заловени отъ турската властъ, избѣгваха въ четитѣ. Това увеличи състава на четитѣ. Докато по-рано всѣка чета се състоеше най-много отъ 10—15 д., сега се срѣщаха чети отъ 40—50 д. Отъ друга страна, това увеличи условията за афери. Аферитѣ предизвикваха уголѣмяване на четитѣ, а уголѣмяването предизвикваше нови афери.

Почнаха да се слушатъ викове за възстание. Ржководителитѣ на Организацията бѣха твърдо решени да не се бърза. Не въ всички райони населението бѣше достатъчно подготвено; а най-важното — много райони още не бѣха въоръжени. Всички се намираха подъ влиянието на страха отъ едно по мѣтане. Всѣки день се взимаха мѣрки да се наложи едно въздържане на населението. Между друго, реши се въ районитѣ, които вече бѣха достатъчно подготвени и въоръжени, временно да се отстранятъ четитѣ.

Но опасността се яви отгамъ, отдето не се очакваше.

IX.

Въ България нѣмаха върна представа за Вжтрешната организация и за нейната дейность. Тя бѣше обвинявана въ сепаратизъмъ и хулена. Противникитѣ ѝ я представяха като една мафия, която не върши нищо полезно и главатаритѣ на която живѣятъ охолно на гърба на потиснатото и измжчено българско население.

Увѣренъ, че нищо не се върши въ Македония за нейното освобождение и че нѣма защо да се чака повече, Върховниятъ македонски комитетъ, чието седалище бѣ въ София, презъ есеньта на 1902 г. предприе и организира едно четнишко движение въ пограничнитѣ райони на Организацията. Това движение можеше много лесно да предизвика едно преждевременно възстание въ Македония. Ето защо главнитѣ ржководители на Организацията се видѣха принудени да посрещнатъ като врагове на освободителното дѣло ония, които идѣха отъ България да проливатъ кръвта си за това дѣло.

И тѣ побързаха да взематъ всички необходими мѣрки, за да запазятъ вжтрешнитѣ райони, като изоставиха пограничитѣ. На последнитѣ Организацията не отдаваше голѣмо значение: всѣко възстание въ тѣхъ можеше да се припише на външно влияние и подклаждане; при това, населението въ тия райони бѣше свикнало при всѣка по-сериозна опасностъ да бѣга въ България.

Благодарение на взетитѣ мѣрки да се оградятъ по-вжтрешнитѣ райони на Организацията, и още повече благодарение на бързо настѣпващата зима, организираното отъ Върховния македонски комитетъ четнишко движение огасна. Ржководителитѣ на Организацията си отдѣхнаха — кризата мина.

Но не бѣше минала. Върховниятъ комитетъ чрезъ устата на своя председателъ направи една ненужна и пакостна декларация. Той нарече четнишкото движение „възстанишки маневри“ и заяви на всеуслишание, че истинското възстание въ Македония ще почне съ пукване на пролѣтѣта.

Турското правителство, предупредено по тоя начинъ, предприе цѣлъ редъ мѣрки, за да направи невъзможно едно възстание. Страхувайки се, да не би и Вжтрешната организация да се присъедини къмъ проектираното отъ Върховния македонски комитетъ възстание, то започна да предизвиква по изкуственъ начинъ афери и систематически да опустошава единъ следъ другъ районитѣ на Организацията. Зимата върде много олесняваше задачата му.

Х.

отъ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Въ началото на м. януарий 1903 г. свика се въ Солунъ конгресъ отъ представители на всички революционни окржзи за обсъждане настаналото тежко положение. Следъ като се дадохъ сведения за състоянието на всѣки районъ, въ свръзка съ сждбоносния въпросъ — да се обяви ли или не възстание, постави се на разрешение самия въпросъ. Мотивитѣ за и противъ се разгледаха и оцениха, съ огледъ на резултатитѣ въ единия и другия случай, и следъ това, реши се по принципъ да се обяви възстание. Но при все това, представителитѣ се разотидоха съ надежда, че все ще се намѣрятъ начини да се отложи възстанието. Можеше да се повлияе на Върховния македонски комитетъ; аферитѣ можеха да намалѣятъ и пр.

Аферитѣ обаче взимаха сѣ по-голѣмъ и по-голѣмъ размѣръ. Въ нѣкои райони населението предаде оржжието си. Но стана и нѣщо още по-неочаквано. Терористическата група въ Солунъ, страхувайки се да не се откриятъ подземнитѣ ѝ ровове, за които бѣше работила повече отъ две години, една вечеръ разтърси Солунъ съ трѣсъци, каквито той не бѣше изпиталъ въ своя многовѣковенъ животъ. Масивното здание на Отоманската банка биде хвърлено въ въздуха; единъ параходъ биде запаленъ и илуминира голѣмото пристанище, и прѣскащи се бомби завалѣха като градъ.

Последствията отъ тоя величественъ жестъ не закѣснѣха да се явятъ. Турското правителство засили преследването и почна да прибѣгва до още по-жестоки средства. Заедно съ това и виковетѣ за възстание станаха по-силни и повсемѣстни. Ржководителитѣ на Организацията се видѣха изправени предъ дилемата: да оставятъ ли набранитѣ сили да се изродятъ въ частични възстанишки движения, или да се изработи планъ и да се обяви едновременно едно общо възстание. Естествено, последното се предпочете. Вземтото въ Солунъ решение за възстание се счете за окончателно.

Свика се Смилевския*) конгресъ, който реши въпроса за датата на възстанието, ржководството и всички други въпроси свързани съ възстанието. Председателъ и душа на тоя исторически конгресъ бѣше Даме Груевъ.

XI.

На 20 юлий (ст. ст.) И л и н д е н ъ почна възстанието. Макаръ и очаквано отъ дълго време, то изненада всички и съ размѣритѣ и съ силата си. Следъ 17 дни почна и възстанието въ Одринско. По много важни причини, то не можа да почне едновременно съ Илинденското, но това излѣзе по-предпочтително. То предизвика дизерсия и даде възможность на Илинденското да продължи; придаде повсемѣстенъ характеръ на възстанието и още повече увеличи ефекта.

Възстанието даде на всички да разбератъ, какви чудеса е извършила въ десетъ години „мафията“, като е превърнала робитѣ въ съзнателни и доблестни борци и какво можеше тя

*) Нарече се така по името на с. Смилево, родното село на Даме Груевъ.

да извърши, ако бѣше оставена на спокойствие. Възстанието стана и показа, какво можеше да бжде то.

Много скжпъ аргументъ.

XII.

Съ потушаването на възстанието се спрѣ развоя на Организацията. Настана застой и реакция. То не даде очакванитѣ резултати; не оправда надеждитѣ.

Заслужва да се отбележи, че по-голѣмо бѣше разочарованието и отчаянието въ ржководнитѣ сили, отколкото въ населението, което макаръ и съсипано и убито, сѣ още се надѣваше.

По-голѣмата частъ отъ войводитѣ, останали живи, дойдоха въ България. Даме Груевъ остана между населението. За единъ такъвъ подвигъ се искаше много по-голѣма смѣлостъ, отколкото да се върви право срещу смъртта; изискваше се много по-голѣма любовъ къмъ това население. Груевъ остана между него, носейки тежката отговорностъ за всички последвали презъ и следъ възстанието нещастия, да страда заедно съ него, да му отрива сълзитѣ, да го крепи и да му вдъхва нови надежди за по-хубави дни.

Възстанието произведе навсѣкжде силно впечатление. Особено силно то бѣше въ Бѣлградъ и Атина. Тамъ сега разбраха, какво представлява отъ себе си Вжтрешната организация. Недоволни отъ резултатитѣ на своята пропаганда, тѣ решиха да почнатъ да си служатъ съ въоржжени чети. И още въ началото на 1904 г. почнаха и отъ Бѣлградъ и отъ Атина да въоржжаватъ съ държавни средства чети и да ги изпращатъ въ Македония да превзиматъ съсипанитѣ райони на Организацията и да тероризиратъ смазаното българско население. Въ София, за да не останатъ по-назадъ, направиха сжщото. И оттука заминаха чети да превзиматъ районитѣ на Вжтрешната организация!

Въ Цариградъ схванаха много добре положението и поискаха да използватъ борбитѣ, които се завързаха въ Македония между четитѣ, като не само не пречеа на сръбскитѣ и гръцкитѣ чети, но имъ и съдействиуваха.

Ржководителитѣ на Организацията се забъркаха. А намѣриха се въ София хора, особено между тогавашнитѣ тѣсни социалисти, които втълпиха нови революционни идеи въ гла-

вата на една частъ отъ районнитѣ ръководители, които бѣха дошли и продължаваха още да стоятъ въ София.

Най-недоволни отъ Илинденското въстание се оказаха ония, които бѣха взели въ него слабо или не бѣха взели никакво участие. Тѣ осждаха въстанието, за да оправдаятъ себе си, — че не бѣха взели участие въ него. Тѣ именно попаднаха подъ чуждо влияние и станаха носители на новото въ Организацията.

XIII.

Носителитѣ на новото счетоха въстанието за ненавременно и прибързано, безъ да искатъ да знаятъ, че събитията наложиха неговото обявяване. Но тѣ отидоха по-нататъкъ. Върнаха се назадъ и подложиха на критика пътя, по който бѣ тръгнала Организацията въ своето начало и който тя бѣше изминала до деня на въстанието. И нарекоха погрѣшенъ тоя пътъ. Организацията трѣбвало да се постави на „интернационални“ и „федеративни“ основи — да почне да работи съ гърци, сърбомани, цинцари, даже и турци. Тѣ не искаха дори да се спратъ на въпроса, възможно ли бѣше въ онова време Организацията да работи съ всички етнически елементи въ страната.

Занапредъ — учеха тѣ — Организацията трѣбва да тръгне по съвършено новъ пътъ. Тя трѣбва да измѣни своя националенъ характеръ; трѣбва да даде преднина на економическата борба; трѣбва отъ селска да се превърне въ градска, въ работническа. А де бѣха работниците въ Македония? Пролетарията, истинскиятъ пролетариятъ бѣше въ селата, бѣше въ чифлицитѣ, дето селянитѣ бѣха прикрепени къмъ земята. И тия селяни бѣха само българи. Не — настояваха носителитѣ на „новото“ — пролетариятъ е въ градоветѣ, въ фабрицитѣ, както това е навсѣкжде.

Така се създаде нова теория, или по-вѣрно — зае се, за да се приспособи не тя къмъ страната, а страната къмъ нея. За привърженицитѣ на тази теория се създаде една нова, несществуваща, въображаема Македония, една Македония съ всички условия, които отговарятъ на възприетата теория — една индустриална Македония; вѣтърнитѣ мелници се превърнаха въ замъци; пушекътъ на опожаряванитѣ отъ

турцитѣ и отъ грѣцкитѣ чети села бѣше пушекъ на фабрични комини...

Ето въ това се заключаваше новото. И понеже въ това се заключаваше, естествено не можа да изтика старото, което бѣше създадено съобразно съ действителнитѣ съществуващи условия, и да го замѣсти.

XIV.

А въ какво се състоеше „старото“, или „реакционното“, както носителитѣ на новото го наричаха?

Организацията бѣше трѣгнала по своя естественъ пжтъ — едничкия възможенъ, по който е могла да върви, да се развива и действува.

Възстанието бѣше прибѣрзано, но неговата прибѣрзаностъ, както обяснихме, бѣше наложена и то по никакъвъ начинъ не трѣбваше да се избѣгне. Да се осжжда или да се одобрява бѣше безполезно.

Какво трѣбва да се прави занаяпредъ — това бѣ важното.

Организацията трѣбваше да трѣгне по същия революционенъ пжтъ. Тя лежеше главно върху българското население — и днесъ лежи главно върху него — което е най-многобройно, най-много потиснато и естествено най-революционно. Дотогава то едничко бѣше водило борбата за освобождение, и занаяпредъ то ще я води. Допускането, че гърци и турци ще се присѣдинятъ къмъ българитѣ за обща борба — бѣше абсурдно. Целта на Организацията оставаше неизмѣнна — автономия за всички, които живѣятъ въ Македония. Организацията не можеше да води борбата на економическа почва — нѣмаше условия за такава борба. Но тамъ, дето бѣше възможно да се води такъва борба и то съ цель да се подобри материалното положение на работника, Организацията не се отказваше отъ нея. Организацията и занаяпредъ оставаше предимно селска; но това не значеше, че градоветѣ, които дотогава взимаха живо участие въ революционното движение, ще се държатъ на страна.

И въ тѣхъ всичко съзнателно и борчески настроено бѣше въ нейнитѣ редове.

Привѣрженицитѣ на старото не бѣха нито реакционери, нито консерватори. Реакционерътъ и консерваторътъ не става революционеръ: тѣ поддържаха, че съобразно съ из-

мѣняването на положението, съобразно съ новитѣ условия, трѣбва да се въвеждатъ реформи, както въ управлението, така и въ средствата и тактиката на Организацията, и така действуваха. Развоя, който бѣше преминала тя до възстанието, бѣ най-добро доказателство за това.

XV.

Душа на „старото“ бѣше Даме Груевъ. Всички дейци, които разбираха действителността, които не се увличаха отъ теоретически мждрувания, бѣха привърженици на „старото“. На конгреса, който се свика презъ 1906 г., предстоеше да реши окончателно въпроса — накѣде.

На пѣтъ за тоя конгресъ Даме Груевъ загина.

Но той вече знаеше резултата отъ изборитѣ. Повече отъ две трети отъ делегатитѣ на конгреса бѣха негови съмишленици. И той е издъхналъ спокоенъ, съ мисълта и вѣрата, че великото дѣло, на което той положи основния камѣкъ, за което безъ отдихъ и съ пламѣкъ въ гърдитѣ работи цѣли петнадесетъ години, за което всичко жертвува, за което страда и за което най-последно сложи коститѣ си — това дѣло нѣма да пропадне.

Ще настѣпватъ моменти, както тоя следъ възстанието, когато то ще спира, когато ще има колебание и лутане, докато се намѣри правия пѣтъ; но то пакъ ще трѣгва и ще върви до оня день, въ който най-последно ще се увѣчае съ пълненъ успехъ.

Хр. Коцевъ.

СТРАНИЦИ ИЗЪ СПОМЕНИТЪ МИ.

Затворнишки периодъ.¹

Презъ последнитѣ дни на августъ 1897 год. Центр. комитетъ се занимаваше сериозно съ задачата, отде да набави средства за посрещане нуждитѣ на Организацията и какъ да накара по-заможнитѣ българи да плащатъ сумитѣ, които би имъ се поискали въ името на Освободителното дѣло. Изпратихме една покана на единъ отъ търговцитѣ, г-нъ А., когото считаме най-страшливъ, да даде 30 лири турски за дѣлото, обаче и той не се уплаши — не благоволи да ги даде съ добро. Трѣбваше да го заплашимъ следъ това съ смъртъ, ала и това не помогна. Това показваше, че Организацията не си е създала още оня авторитетъ, за да може съ една дума да внушава нужния респектъ. Българинътъ съ добро не разбира, особено заможнитѣ, защото отъ долната ржка нѣмаше, що да искаме, и колкото членове отъ тая ржка бѣха записани, редовно си плащаха членския вносъ и всѣкой часъ бѣха готови да дадатъ всичко, що иматъ за дѣлото. Тия, които имаха, като напр. търговцитѣ, бѣха доволни: за тѣхъ нѣмаше робство, тѣ бѣха свикнали съ турскитѣ нрави и само когато се явѣше нѣкой турчинъ отъ името на властѣта да имъ иска пари, тѣ бързаха да дадатъ, защото знаеха, че ще има или бой, или затворъ. Да даватъ и на нѣкакво самозвано правителство, на Организацията имъ се виждаше не само много, а и рискувано: тѣ се страхуваха, че като дадатъ на Организацията да купува пушки, патрони и пр., ставатъ нейни съзаклетници и въ случай на разкритие или предателство, тѣ можеха да бждатъ разорени отъ турцитѣ. Отъ една страна страстьта имъ къмъ паритѣ и отъ друга страхътъ да не бждатъ компрометирани предъ турцитѣ като душмани на държавата, — тѣ стискаха паритѣ си. Трѣбваше, значи, Организа-

¹ Вижъ списание „Македония“, год. I (1922), кн. кн. VII, VIII, IX, X.

цията въ Солунъ да покаже силата си, за да внуши у търговската класа уважение къмъ своитѣ решения. „Само когато видятъ, че тя може да убива непослушнитѣ, ще се стреснатъ и ще почнатъ да даватъ“, си казвахме ние и решихме да прибѣгнемъ до тероръ, но кого именно да убиемъ? — Ние не желяехме да пролѣемъ кръвта на нѣкой скжперникъ-богаташъ или отъ средна ржка търговецъ, какъвто бѣше г-нъ А.: ние се надѣхме и тѣхъ да възпитае и приучимъ да помагатъ безъ страхъ на Организацията. Ето защо предпочетохме да убиемъ продадения на сърбитѣ Пейчиновски, който бѣ освенъ това виновенъ и за убийството на учителя Хр. Гановъ. Жертвата опредѣлена, оставаше да се намѣрятъ касипитѣ. Съ тая задача се нагърби Д. Груевъ, той бѣше отъ по-рано избралъ нѣколко момчета, като по-буйни и по-решителни. Даде имъ револвери, ками и ятагани, посочи имъ, де се навърта надвечеръ Пейчиновски и имъ поржча да гледатъ, ако могатъ, отблизо съ ками и ятагани да го съсѣкатъ безъ шумъ, за да могатъ по-лесно да избѣгатъ. Така Халю бѣше съсѣкълъ Стамбулова въ срѣдъ София и още по видело. Първата стжпка е всѣкога най-мжчната: хора не вадили другъ пжтъ ножъ и не убивали, колкото смѣли и да сж, все ще почнатъ да се колебаютъ. Две вечери наредъ имъ бѣ поржчалъ Груевъ да извършатъ убийството и тѣ му давали дума, че непременно ще свършатъ, ала на самото мѣсто и въ последния часъ тѣ се стжписвали и връщали омърлушени. Страхътъ и срамътъ, какъ ще отговарятъ предъ Даме, отстжпваха на страха предъ неизвестността. На другия день тѣ му казваха, че дочакали Пейчиновски да излѣзе отъ кръчмата, ала въ тъмното имъ се изгубилъ. Другата вечеръ пжкъ го видѣли, но съ него имало и други двама, които го придружавали до дома му. Даме ни съобщаваше за това малко сконфузенъ и за туй най-последно реши самъ да отиде съ тѣхъ. Бѣше 6 септемврий, сжбота, деньтъ, въ който се празнува Съединението на княжество България съ автономната Румелия. Даме ни каза, че вечерята на тоя день той ще отиде заедно съ терориститѣ и до като не види съ очитѣ си, че нападатъ на жертвата, нѣма да ги остави. Неговата амбиция на организаторъ бѣ уязвена, та не желяеше да се остави да го лъжатъ неговитѣ възпитаници. „Ако тѣ нѣматъ куражъ да извършатъ едно убийство, какъ утре ще станатъ да се биятъ

съ турцитѣ?“ — си казвахме ние въ ума. Тогава разбрахме значението на личния опитъ и заразителността на чуждия примѣръ. „Не е достатъчно само да застане човѣкъ предъ евангелието, да вземе револверъ или кама въ ржката си и да даде клетва, че се отказва отъ всичко мило и драго, че е готовъ да даде и живота си за свободата на отечеството: на думи и най-страшливия може да се хвали и заканва, че ще бие и убива, но дадешъ ли му въ ржката ножъ или пушка, и най-сърцатъ да е, ще му потрепери ржката и ако най-после се реши, непременно ще сбърка. Ние, самитѣ, сме юнаци на думи и кръщаваме хората съ празни приказки. Трѣбва ние първо да дадемъ примѣръ на храбростъ, та да имаме право да искаме и другитѣ да бждатъ храбри. Личниятъ примѣръ и дѣлата много повече възпитаватъ, отколкото най-красноречивитѣ думи и съвети“. Тия мисли минаха презъ ума на всѣкиго отъ насъ, но никой не се осмѣли да ги изкаже гласно въ присѣтствието на Даме, въ самоотвержеността на когото не бѣхме увѣрени още съ дѣла отъ негова страна, но и не се съмнявахме. Първиятъ нашъ другаръ се подлагаше на изпитъ тая вечеръ и ние съ трепетъ очаквахме да видимъ резултатитѣ. Отъ тоя изпитъ зависѣше нашата честъ на ржководители и апостоли на опасното дѣло, за да можемъ следъ туй съ авторитетъ, съ какъвто турцитѣ се ползватъ предъ нашитѣ търговци, да изтрѣгнемъ повече средства за нуждитѣ на Организацията.

Предъ комисара Жакъ.

Вечерта азъ и книжарьтъ Ив. х. Николовъ се нахранихме на две на три въ гостилница и отидохме да пиемъ кафе въ „Орфеумъ“ на брѣга на морето. Отъ тамъ ние мислѣхме, че ще можемъ да доловимъ по движението на полицията, дали е станало убийството или не. Ние нѣмахме търпение да чакаме спокойно чакъ на другия день да узнаемъ резултата. Чакахме часъ-два, приказвахме разсѣяно, а очитѣ ни постоянно гледаха къмъ „молото“ (по набрѣжната улица), дано видимъ нѣкой полицейски да тича. „Лисица е минала пжтъ и тая вечеръ“, казахме най-после и отчаени станавме да си вървимъ. По пжтя ние се раздѣлихме: той трѣгна къмъ „Ноньо“, а азъ къмъ ул. „Хамидие“, защото отъ тамъ ми бѣше по-близо до дома. Тъкмо завъртѣхъ и взехъ на горе

по ул. „Хамидие“, съгледахъ срещу ми двама полицейски тичатъ. „Работата е на редъ“, си казахъ азъ и весело почнахъ да въртя бастунчето си на дѣсната ржка. Полицейскитѣ ме изминаха, но следъ 5—6 крачки тѣ се спрѣха и извикаха задъ менъ: „Мосйо! дуръ биразъ!“ Азъ спрѣхъ. Тѣ се приближиха, разгледаха ме и ме попитаха по турски:

— Кой си и отде идешъ?

— Отъ „Орфеумъ“, отговорихъ азъ.

— Какъ се казвашъ?

— Христо Коцевъ.

— По занаятъ?

— Учителъ.

— Въ кое училище?

— Въ българската гимназия.

— Значи българинъ си?

Това бѣ достатъчно да ги тури въ съмнение, да не би азъ съмъ убийцата, защото само българинъ можеше да бжде убийца на ренегата Пейчиновски, и за да ме подложатъ на подробенъ изпитъ и обискъ, поканиха ме да ги придружа до полицейския участъкъ. Азъ „сварихъ кашата“: изведнажъ ми дойде на ума, че Даме, преди да трѣгне къмъ мѣстото на убийството—„Пиргитъ“, предаде ми единъ залепенъ пликъ. Вжтре въ плика бѣ затворилъ писмо шифровано до Гоце Дѣлчевъ и за да бжде чистъ, предаде го на менъ, понеже азъ оставахъ далечъ отъ мѣстото на убийството. Отгоре пликътъ не бѣше надписанъ до никого. Слѣпиятъ случай, обаче, бѣ решилъ другояче: „нечистиятъ“ именно, у когото бѣ писмото, да иде на „Орфеумъ“ и отъ тамъ по пжтя за дома да срещне копоитѣ, да го подушатъ и заловятъ. Ужъ всички предпазителни мѣрки бѣхме взели да не се намѣри нищо на открито — архивата въ кжщи събрахъ въ едно газено тенеке, печатътъ заврѣхъ въ една дупка въ стѣната на избата и чистъ и спокоенъ излѣзохъ вечеръта на разходка; но писано било да се срещна съ Даме и той да ми даде това затворено писмо, та вмѣсто него азъ да падна въ капана. Нѣмало сждба, наречници, орисници, слѣпъ случай и фатализъмъ, но защо Даме не даде писмото на х. Николовъ, заедно съ когото вечеряхме, а го даде на мене? Ако го бѣше далъ на х. Николовъ, него полицейски не го срещнали и писмото нѣмаше да се намѣри у менъ, за да ме задържатъ и

подложатъ на строго разследване. Ако не бѣше намѣрено това писмо у менъ, може би, щѣха веднага да ме пуснатъ, но дали фаталността не би насочила въ такъвъ случай копоитѣ по пжтя, по който х. Николовъ се връщаше и дали не би заловили него вмѣсто мене? Или защо Даме даде писмото на мене, който трѣбваше да се върна по ул. Хамидие", която събираше улицитѣ отъ „Пиргитѣ“, а не го даде на х. Николовъ, който имаше да се върне по друга по-отдалечена улица отъ „Пиргитѣ“, къмъ които трѣбваше да се пуснатъ копоитѣ и да срещнатъ менъ? Може би, щѣха да ме срещнатъ и заловятъ дори и да не бѣ писмото у менъ, но тогазъ нѣмаше да ме подлагатъ на толкова сериозно разследване и, може би, нѣмаше да идатъ въ кжщи, за да намѣрятъ тамъ друго писмо, което потвърди съмнението, че не съмъ чистъ. Както и да е, но писано било азъ, а не другъ, да претърпя нещастieto. Не бихъ вѣрвалъ и азъ, че фаталността има прѣстъ въ нашето щастие и нещастие, ако отъ моя страна бѣхъ сторилъ нѣкоя глупостъ, та самъ да имъ отворѣхъ очитѣ, да привлѣка вниманието имъ съ нѣкоя подозрителна постѣпка. Грѣшка отъ моя страна бѣше, че тръгнахъ на разходка заедно съ писмото или че не го оставихъ нѣкѣде, но защо Даме не го скри нѣкѣдѣ, а го даде на мене? — Защото трѣбваше или писано бѣше да бѣда заловенъ азъ, та да се прѣсне мѣлва, че българи сж убили и отмѣстили на Пейчиновски за Хр. Гановъ. Инакъ, ако и мене не бѣха заловили, както не можахъ да заловятъ и самитѣ убийци, предположението би било близо до ума, че българи сж го убили, но би останало само предположение безъ „веществено доказателство.“ Нима фаталността има разумъ, та е вложила тая смисълъ въ нашитѣ постѣпки? Да не би тя да е била заинтересувана въ полза на дѣлото, та е решила да падна азъ въ ржцетѣ на полицията, за да се разбере, чия работа е убийството, и за да почнатъ търговцитѣ да треперятъ предъ волята на Организацията, па и да развържатъ кеситѣ си съ една дума? Ако допуснемъ, че вънъ отъ нашата воля има и друга, която по свой разумъ напжтва нашитѣ дѣла; ако допуснемъ, че орисницата или сѣдбата е предопредѣлила, какво ще се случи съ насъ презъ цѣлия ни животъ и управлява нашитѣ постѣпки по предначертанъ планъ, не остава освенъ да признаемъ, че вѣрата

въ Бога има своето оправдание — това, което моятъ разумъ не може да допусне. Възможно е само да има нѣкаква връзка между мислитѣ и дѣлата на две сърца, на две души, които въ единъ моментъ си съобщаватъ тайнитѣ по нѣкакъвъ безжиценъ телеграфъ; възможно е да се съобщаватъ духоветѣ и да предаватъ чрезъ материята своитѣ мисли при опредѣлени условия; може и материята да се завладѣе, да се магнитизира и хипнотизира и да се накара да служи на волята ни; може 10 пѣти наредъ да се изкара 14 или 31 на карти, както това се случи на нова год. съ насъ; но извънъ насъ да съществува друга тайна сила, която да се занимава постоянно съ нашитѣ дребнави желания и постѣпки, е немислимо, освенъ ако допуснемъ, че както ние имаме душа и разумъ, така сѣщо и земята, и слънцето, и всички планети, и най- после цѣлата вселена може да иматъ свой разумъ и и своя душа, но само еднороднитѣ души сѣ, може би, въ състояние да размѣняватъ своитѣ вълнения и да се съобщаватъ. Забутахъ се неволно въ метафизика, а полицейскитѣ, които ме срещнаха, не ми дадоха тогазъ толкозъ време да философствувамъ надъ човѣшката съдба. Тѣ ме поканиха веднага да се кача на трамвая съ коне, та по-бързо да идемъ до участъка. Влѣзохме въ трамвая, азъ седнахъ, а тѣ отъ дветѣ ми страни, за да ме държатъ по-близо до себе си. Спомнихъ си, че въ такъво положение бѣхъ въ Бѣлградъ, когато ме арестуваха сърбитѣ, но тогава бѣше тъмно по улицитѣ и съ менъ бѣха още двама другари, които заприказваха стражаритѣ, а азъ две стѣпки предъ тѣхъ кжсахъ адреса, който смѣтахме да подадемъ на Скупщината. Сега очитѣ на моитѣ ангели хранители бѣха приковани върху менъ, тѣ следѣха всѣко мое движение. Да си пѣхна ржката въ джоба, не бѣше мжно, ала да измѣкна отъ тамъ проклетото писмо, бѣше невъзможно. Напротивъ, съ това бихъ се издалъ, че зная, какво е съдържанието му и за това се мжча да се отърва отъ него. Единъ мигъ време ми трѣбваше да го измѣкна и захвърля или пусна отъ трамвая, но не смѣхъ, защото щѣха да ме видятъ. Като се убедихъ, че е невъзможно да се отърва, почнахъ да кроя, какво да отговоря, когато го намѣрятъ у менъ, защото нѣмаше съмнение, че въ участъка ще ме претърсятъ. Тукъ вече мозъкътъ ми закипѣ, почна нѣкой да ме удря отвжтре по слѣпитѣ очи и да

стѣга челото ми съ желѣзни обржчи. Да кажа, че ми го даде Даме? — По никой начинъ: това би значило азъ, идеалистътъ, който даде клетва, че се отказва отъ всичко мило и драго; азъ, който отъ дѣнь душа се възмущавахъ отъ Д. Общия и отъ попъ Кръстю, азъ да стана предателъ и да запиша името си въ историята на редъ съ Юда! Не, никога и никога!

— Да, на дума е лесно да кажемъ „никога!“, но като те положатъ и ти ударятъ 19 и 6 по голо, мислишъ ли, че ще можешъ да изтраешъ? Питаше ме нѣкой отъжтре безъ гласъ.

— Не знамъ, другъ пжтъ не съмъ ялъ бой, за да знаа, ще мога ли да изтърпя; но, ако не мога, да кажа ли, да престѣпя ли клетвата? Не, ще кажа, че ми го даде единъ непознатъ човѣкъ.

Добре, ами нали ще те питатъ, кому ти каза да го занесешъ и предадешъ?

— Да, не ще мога да отговоря.

— Тогазъ „твое“ е ще кажатъ и ще те накаратъ да го четешъ, а ако не признаешъ, дървениятъ господъ ще те накара и майчиното си млѣко да изкажешъ.

— Какво да имъ го прочита ли? По-добре тогазъ да кажа, че ми го е далъ Даме, защото да се издамъ, че знаа да го чета, не мога скрия подписа Данаилъ, чий псевдонимъ е. На мое мѣсто азъ вѣрвахъ, че Даме би претърпѣлъ всички мъки: и на кжсове да го рѣжатъ и живъ на огънь да го изпекатъ, пакъ не би станалъ предателъ на дѣлото. Личи си, че той е коравъ, има твърда воля и силенъ духъ, но азъ не мога да кажа и за себе си сжщото. И живо си припомнихъ сцената въ софийския правителственъ домъ, дѣто Левски е заплюлъ презрително Д. Общия. Дали и Даме не би ималъ право да ме заплюе, когато ни извадятъ на очна ставка? О, позоръ, О, ужасъ! Но какъ да спася и него, и дѣлото, и себе си? Ето, не желая да бжда Юда, но ще ме принудятъ да стана.

— Ха, да те видимъ сега, какъвъ примѣръ ще дадешъ на тия, които карахте да се кълнатъ, да не издаватъ тайната, да понасятъ всички мъки, но да не предадатъ това, що знаятъ за дѣлото! Лесно бѣше да учишъ другитѣ да бждатъ издържливи; ха, да те видимъ сега ти самъ на дѣло.

да покажешъ твърдостъ и воля, да понесешъ всички мъки и изтезания и да дадешъ примѣръ на тия, що учехте и карахте въ огъня!

— Да, трѣбва да се издържи тоя изпитъ, безъ да се посрамя. Да кажа, че съмъ го намѣрилъ малко преди да ме срещнатъ копоитѣ, нѣма да повѣрватъ.

— Разбира се, че нѣма да повѣрватъ и за да те накаратъ да развържешъ езика си и да си кажешъ правото, ще те накаратъ да държишъ изпитъ предъ дървенъ господъ. Ако изтърпишъ до край и се увѣрятъ, че и душата да ти взематъ, нѣма да кажешъ нищо, добре. Ще те подържатъ въ затворъ и ще те пуснатъ; но, ако не изтраешъ до край, хемъ ще ти скапатъ месата отъ бой, хемъ ще кажешъ. Ето защо, ако не вѣрвашъ, че ще понесешъ всичко до край, по-добре ще е безъ бой да кажешъ, кой ти даде писмото и тогазъ вмѣсто ти, нека отговаря той.

Азъ дигнахъ неволно ржка да го ударя, като мислѣхъ, че наистина приказвамъ съ нѣкого, но изведнѣжъ дойдохъ на себе си и разбрахъ, че ме водятъ на голгота. Въ това време и трамваятъ спрѣ. Копоитѣ станаха и ми казаха да слѣза. Азъ вече нѣмахъ своя воля: каквото заповѣдаха тѣ, това вършеха краката ми. Азъ се движехъ като автоматъ, безъ воля и безъ душа. Влѣзохъ въ участъка, който бѣше на 20—30 м. до „Ноньо“. Тамъ старшиятъ комисаръ, за когото по-късно узнахъ, че се казвалъ Жакъ и че билъ евреинъ, седна до една маса да пише „джурналъ“ т. е. да взема първитѣ ми показания, да снее полицейско дознание. Той тамъ ме претърси по джебовеѣ и извади всичкитѣ ми писма и бележки. Следъ туй почна да пише обстоятелствата, при които ме хванаха и дойде до писмата, които се намѣриха у менъ. До като туй вършеше, азъ си цепѣхъ съ последни усилия мозъка, дано намѣря нѣкой спасителенъ отговоръ, който хемъ да ме отърве отъ бой, хемъ отъ предателство, но мозъкътъ ми бѣ парализиранъ, умътъ ми затжпѣлъ и се отказваше да работи. Азъ гледахъ като идиотъ на писалката, която скърцаше подъ ржката на потурчения евреинъ и се любувахъ на хубавото турско писмо. Предисловието на джурнала свърши. Жакъ (или по-добре Жаверъ отъ „Клетниците“ на Хюго) изправи глава и почна едно по едно да ме пита за писмата, чии сж. Азъ машинало отговаряхъ за всѣко

едно „бенѣмдѣръ“ (мое е), а той записваше отговоритѣ ми. Всички други писма бѣха невинни, приятелски, но за онова въ бѣлия пликъ ме ядѣше змията. Случайно то остана най-после и до като дойде редъ до него, още 1—2 минути оставаха, азъ се помъжихъ още единъ пѣтъ да събера мислитѣ си, да съсредоточа оглупѣлия си умъ и да го напругна да реши дилемата — предателъ или бой. Гнѣсѣхъ се и да помисля за първото: азъ, който претендирахъ, че съмъ отчаенъ патриотъ да падна сега толкозъ низко, че и дѣцата на вѣчни вѣкове да се смѣятъ съ моето име и да ме проклинатъ, не искахъ и да помисля за такъва слава. Оставаше ми да се уловя, като човѣкъ, който се дави, за сламката т. е. да кажа, че не е мое и че. . . Жакъ изправи глава, взе най-после и това зловещо писмо и ме запита: „Това твое ли е?“ Азъ не можахъ да довърша мислитѣ си, това питане ме стресна и като съ чукъ ме удари по главата. Отговорихъ само това: „Хаиръ, бенѣмъ диль!“ Жакъ ококори очи и ме погледна очудено. Светна му предъ очитѣ, че е хваналъ дявола, и за да се увѣри, да не би да е погрѣшно чулъ, запита ме повторно: „Какво каза? Че не е твое, тѣй ли?“

— Да, не е мое.

— Какъ да не е твое? Запита крайно заинтересуванъ. Отъ твоя джебъ не го ли извадихъ? Има си хасъ да кажешъ, че азъ съмъ го турилъ съ зла умисль?

— Съвсемъ не, но казвамъ, че не е мое.

— Какъ да не е твое! Не бѣше ли въ твоя джебъ?

— Да, но не е мое.

И той се наведе да запише и това, а въ туй време азъ още не бѣхъ решилъ да кажа, че го намѣрихъ, защото предвиждахъ, че нѣма да повѣрва, но друго спасение нѣмаше: ако лъжата не хване мѣсто, ще ямъ бой като магаре на мостъ.

— Е, та ти казвашъ, че не е твое, а? Ами чие е?

— Намѣрихъ го и не знамъ чие е, отговорихъ решително.

Той се опули още по-вече: навѣрно, предполагаше, че ще му кажа чие е, кой ми го е далъ и за кого; но, когато чу, че съмъ го намѣрилъ, разбра, че тукъ има нѣщо и че искамъ да го лъжа, па почна да се подсмива и да се подиграва: „Та тѣй а? Намѣрилъ си го? Чудна работа! Бива лъжа, ама тази много плитка.“

— За васъ може да се види лъжа, но за менъ е цѣла истина.

— Е, добре! Я разправи, какъ и де го намѣри!

Азъ почнахъ подробно и точно да разправамъ, че 2—3 минути, преди да ме срещнатъ полицаитѣ, съмъ забележилъ нѣщо бѣло на тротоара, че съмъ полюбопитствувалъ да видя, що е, и съмъ го взелъ; но, като съмъ видѣлъ, че е писмо, вмѣсто да го отварямъ и чета на улицата на слабата ламбена свѣтлина отъ фенеритѣ, турилъ съмъ го въ джеба съ намѣрение дома да го отворя и видя, що има вътре.

— Хичъ уйдурма! (хичъ недей съчинява!), прекжсна ме той. Хичъ възможно ли е да го намѣришъ? Толкова души минали отъ тамъ и не го намѣрили, та ти?!

— Възможно е да сж минали и да не сж го видѣли, а възможно е и да сж го видѣли, но не сж обърнали внимание, като сж помислили, че е парче книжка. Не е чудно, най-после, и това: да се е изтресло и паднало отъ оня, който е миналъ преди мене.

— Ашикере яланъ! (явна лъжа!) Минали толкова души и не го видѣли, та ти, който си въртѣше бастунчето и вървѣше съ вдигната глава, си го видѣлъ и взелъ!

— Да, мой касметъ било.

Жакъ свърши джурнала и като видѣ, че нѣма що повече да измъкне отъ мене, стана бързо, взе джурнала и писмата и излѣзе. Азъ останахъ въ участъка да чакамъ. Спомнямъ си, че въ този моментъ, когато давахъ показанията си и гледахъ на срещу презъ прозореца къмъ морето, мина Даме Груевъ. Това не бѣше никаква халюцинация, защото, ако умътъ ми бѣше замъгленъ, очитѣ ми гледаха ясно. Видѣхъ го, какъ мина съ бавната и лека походка на пантера и стори ми се, че погледна къмъ менъ и ме видѣ. „Слава Богу!“ Казахъ си. Сега ще иде въ кжщи у насъ и ще дигне тенекето съ архивата, отъ която ме бѣше особено много страхъ, защото щѣше да потвърди, че и тайнственото писмо е мое, да отвори очитѣ на турцитѣ и безъ да се страхува като мене отъ предателство, да имъ посочи душманитѣ на държавата. Да, той, сжщиятъ Даме Груевъ мина, като чели се връщаше отъ „Ноньо“ и отиваше къмъ „Канли-Куле“ (скоро тогазъ преименувано отъ турцитѣ на „Безъзъ-куле“ т. е. Бѣла, а не кървава кула, за да не напомнюва на евро-

пейцитѣ жестокостѣта и звѣрствата на турцитѣ, които въ по-старо време сж клали затворниците въ тая кула и сж хвърляли окървавенитѣ имѣ трупове отъ върха на кулата долу въ морето). Който би видѣлъ Даме, какъ спокойно и кротко си вървѣше, не би могълъ да повѣрва, че той преди малко е билъ на мѣстото, дѣто се уби Пейчиновски, за да насърчава убийцитѣ. Тия, последнитѣ, бѣха двама кукушани въ дзиври и съ червени пояси. Единъ-два деня преди убийството случайно, както вървѣхме съ Даме, ги срещнахме на трамвайната улица. Даме ги спрѣ да имѣ каже нѣщо и слѣдъ туй, като се отдалечиха отъ насъ, той ми каза, че тѣ сж, които е избралъ за убийци. На единиятъ очитѣ му бѣха постоянно кървави и би рекълъ човѣкъ, че той е нѣкой главорѣзъ, изпилъ кръвѣта на 300 души най-малко. Не зная, дали наистина този човѣкъ и другарѣтъ му сж били по-рано убийци, та затова ги бѣ избралъ за такива, или пъкъ и тѣ до тогава не бѣха заклали ни кокошка, но сж се отличавали между другитѣ като по-сърцати. Отпосле узнахъ подробноститѣ по убийството. То станало тѣй: Даме съ двамата си ученици съгледали Пейчиновски въ една кръчма, въ която вечеръ ходѣлъ да плюска, за да стане истински сърбинъ и по пиене. Причакали го до 2 ч. по турски и следъ като излѣзълъ отъ кръчмата, тръгнали подире му. Съ него заедно вървѣлъ и единъ посърбенъ като него майсторъ отъ Дебъръ. Когато Даме видѣлъ, че наоколо е пусто, въ мрака ускорява крачкитѣ си и приближава на 2—3 метра отъ жертвата, пуска своитѣ лѣвовѣ да го разкъсатъ и имѣ казва: „Ха, сега да ви видя!“ Тѣ се хвърлятъ съ ятаганитѣ си върху Пейчиновски и го накълцали, както трѣбва. Другарѣтъ му избѣгалъ благополучно, а той останалъ да се кже въ нечистата си кръвъ. Даме и ординарцитѣ му исчезнали въ мрежата отъ тѣсни и безшумни улици. Минувачи чули отдалечъ глъчка и се притекли да видятъ, що е. Дошли и полицейски отъ близкия участъкъ, питали го да каже, кой го е нападналъ, но езикѣтъ му не се дигалъ, нито пъкъ могълъ да разбере, що го питатъ. Гановъ следъ 5 минути издъхна и то само отъ една малка раничка на главата, ала Пейчиновски, съсѣченъ на нѣколко мѣста, останалъ да живѣе 24 ч. и да се мъчи, за да изплати по-добре грѣховетѣ си. За туй пъкъ сърбитѣ му дигнаха паметници и го направиха светецъ

направо съ своя най-голѣмъ светия — Св. Сава, който убилъ брата си, за да вземе престола му и на стари год. отишелъ въ мѣнастиръ, за да му се простятъ грѣховеѣ. По-вече отъ сръбскитѣ крале отъ старата и новата история сж или братоубийци, или отцеубийци, а сега сръбски светци.

Така кръвта на нашия заядливъ Гановъ биде изкупена съ тая на Пейчиновски, но и азъ не малко си изпатихъ за тоя последния. И въ тоя случай пакъ сръбитѣ съсъ своята неканена и братоубийствена пропаганда сж криви: тѣ първи пролѣха братска кръвъ. Организацията, за да запази народа отъ крамолитѣ и ежбитѣ, които сръбскитѣ агитатори безнаказано сѣха въ страната, се видѣ принудена да води борба и противъ тѣхъ. Трѣбваше тя да наказва съ смъртъ измѣнниците на своята народностъ, предателитѣ и шпионитѣ народни, за да предпази масата, народа отъ изкушение и предателство. Съ болка на сърце тя взимаше решение да накаже тия изроди народни. Първата жертва бѣ Пейчиновски, а следъ това редъ убийства станаха въ много градове на северна Македония, дето сръбската пропаганда бѣ особено повилнѣла.

Въ Скопие се уби единъ отъ петимата братя Иванови, въ Охридъ — Гърданъ, въ Тетово, Куманово, Прилѣпъ и пр. За всѣко отъ тия убийства Организацията пълнѣше затворитѣ отъ свои хора. Дори и Д. Груевъ падна въ затвора по поводъ убийството на попъ Спасе въ Прилѣпъ. Но и сръбскитѣ пропагандатори не ни останаха длѣжни: и тѣ съ турцитѣ убиха въ Куманозо Ек. Симитчиева, учителка, попъ Александъръ архiereйски намѣстникъ и др.

Предъ директора на полицията.

Следъ единъ часъ чакане моятъ Жакъ се върна и ми каза да го последвамъ. Излѣзохме отъ участъка, качихме се на единъ файтонъ, безъ да зная, де ме водятъ. Следъ малко файтонътъ спрѣ предъ грамадния и великолепенъ правителственъ домъ. Азъ разбрахъ, че ме водятъ при Кайафа за инквизиция. И наистина вкараха ме въ една хубаво мобилирана стая, дето директорътъ на полицията ме чакаше за разследване. На влизане поздравихъ съ темане по турски директора, безъ да си свалямъ феса отъ главата. Той ме покани да седна и следъ като ме разпита за името и презимето, отде съмъ родомъ, на колко съмъ години, каква е народността ми, какво образо-

вание имамъ, колко езици владѣя, какво работя, каква заплатата получавамъ, жененъ ли съмъ или не и пр., извади писмото, на плика на което бѣхъ турналъ подписа си по заповѣдъ на Жакъ още въ участъка, навѣрно за да не откажа отпосле, че е мое, и ме запита: „Твое ли е това писмо“? Отъ по-рано азъ бѣхъ предвидѣлъ, че сж отворили плика безъ мене и мина ми презъ ума въ такъвъ случай да протестирамъ, за да изкажа съмнение, че наистина шифровано писмо е имало вжтре и че тѣ сж го подставили съ умисълъ да ме обвинятъ, но намѣрихъ, че съ такъво подозрение само ще ги разсърдя, безъ да мога съ това да ги увѣря, че наистина не съмъ знаелъ, що е имало вжтре. Предпочетохъ само да се почудя, когато ми го дадохъ да го чета. Азъ казахъ, че у мене се намѣри и разправихъ повторно, какъ станало това. Разбира се, че и той почна да се смѣе и подиграва на моята плитка лъжа. Не помалко отъ тѣхъ се смѣяхъ и азъ у себе си.

— Я вижъ, какво пише! И ми го подаде.

Азъ взехъ да чета и правѣхъ видъ, че се мжча нѣщо да прочета и разбера.

Като видѣха, че не мога да изкарамъ нищо, накараха ме да чета по турски отъ лѣво на дѣсно. Буквитѣ на всички думи бѣха завързани и не се виждаше де свършва една дума и отде почва друга. Азъ очудено погледнахъ на директора, съ което искахъ да му кажа: „това не е турско писмо“. Той разбра престореното ми недоумение и побърза да ми заповѣда: „чети де!“ Азъ почнахъ ужъ да се мжча, за да получа отъ завързанитѣ букви дума, но напразно.

— Е, кажи де! Продума нетърпеливо директорътъ, който бѣше сърдитъ навѣрно, за дето му бѣха развалили спокойствието — да си остави гладнитѣ за сънъ и за милувки ханѣмки.

— Нищо не мога да разбера, има и гръцки, и английски, и френски букви, но само букви, никаква дума не излиза. На нищо не прилича: това е дяволско писмо; азъ не мога да го чета, — казахъ съ очудване наивно.

— Я извади ключа!

Азъ извадихъ отъ джеба си едно ключе отъ куфаръ и му го подадохъ.

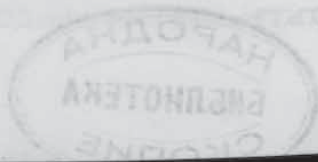
— Не такъвъ ключъ, а ключътъ за писмото! Натърти малко ядосано директорътъ

— Какъвъ ключъ за писмо искате, не разбирамъ? Ето писмото е отворено. За писмо ключъ може ли да има?

Директорътъ излѣзе отъ търпение и за да тури край на моето хитруване или по-добре, — за да отиде поскоро да си легне, заповѣда на главния комисаръ да отиде веднага заедно съ мене у насъ въ къщи и да прибере всичко, каквото намѣри писано.

(Следва).

Рецензии.

André Mazon, Professeur à la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg: **Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale**. Étude linguistique; textes et traduction; notes de folklore par—. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves I. Paris, 1923; гол. 8-на стр. 236.

I.

Нека бжде позволено да захванемъ съ единъ уводъ отъ по-далече. Въ науката за славянскитѣ езици, славянското езикознание или славянската филология въ тѣсенъ смисълъ на думата, отдавна е установено, че говоритѣ на славянското население въ Македония образуватъ съ говоритѣ въ северна България и Тракия една езикова цѣлостъ — българо-македонската, която представя югоизточния клонъ на южно-славянската езикова група, обемаща още сърбохърватския езикъ въ срѣдата и словенския (словинския) на северо-западъ. Наистина, патриархътъ на славистиката, чешкиятъ абатъ Йосифъ Добровски, не знаеше речи нищо за отличителнитѣ особености на българския езикъ и наричаше езика на роденитѣ въ Солунъ славянски равноапостоли св. Кирилъ и Методий „сръбско-български-македонски“ езикъ, ала още въ 1822 година прочутиятъ и многозаслужилъ сръбски ученъ Вукъ Караджичъ даде характеристика на българския езикъ, въ която посочи, че българскиятъ езикъ се отличава отъ всички останали славянски езици по задпоставения членъ у имената (*човѣко(т), жената, морето*) и че въ български имената нѣматъ току-речи никакви склонения, па обнародва и народни български пѣсни отъ Разлога въ североизточна Македония. Въ сжщия си трудъ, бележития „Додатак“ къмъ Петербургскитѣ сравнителни речници на всички езици и наречия, Вукъ вмѣсти м. др. и успоредно съ сръбски преводъ откъслечи отъ бъл-

гарски преводъ на Евангелието, направенъ на сжщото разложко (македонско) наречие и забелѣзва, че на български езикъ, смѣсенъ съ руски и славянски, е написана и книгата „Различна пошчителна настакалѣа, сочинѣннаа ѿромонахомъ Йоакѣмомъ Хаѣи“ (Будимъ 1819), за която знаемъ, че авторътъ ѿ, скромниятъ, но заслужилъ даскалъ и ѿромонахъ хаджи Йоакимъ Кърчовски, произхожда пакъ отъ едно македонско мѣсто (Кичевско). Вукъ отбелезва и още единъ много важенъ фактъ, а именно, че особено чистъ е българскиятъ езикъ въ четириеизичния речникъ на арумѣнина хаджи Даниилъ, издаденъ въ албанския градъ Москополъ около 1762 година. Това посочване е важно, понеже въ хаджи Данииловия *λεξικὸν τετραγλωσσὸν* имаме думи и фрази по битолско-прилѣпски говоръ, и то показва следователно, че Вукъ признава за чисто български и тоя централномакедонски говоръ. Днесъ, когато сръбскитѣ „учени“ и нѣкои тѣхни приятели разправятъ малоумната легенда, че българщината въ Македония била резултатъ на българската екзархийска пропаганда, трѣба яко да се намира на това, че презъ 18-ия вѣкъ, когато българскиятъ народъ още не бѣше се пробудилъ отъ четири вѣковния сънъ подъ двойно иго, когато нѣмаше ни поменъ за български черковенъ въпросъ, а камо ли нѣкаква българска екзархия, тогава именно говорътъ въ Битолско и Прилѣпско се нарича у хаджи Даниила не другояче, а *Βουλγαρικά*. Още повече трѣба да се намира и на това, че въ началото на 20-тѣ години на 19-ия вѣкъ, когато още не бѣше излѣзълъ и „Рибниятъ букваръ“ на Петра х. Беровичъ, единъ такъвъ познавачъ на сръбския езикъ като Вука признава за български говора около Прилѣпъ и Битоля, отъ който х. Даниилъ привежда такива изречения: *Γόσποτ στόρι νέποτω, ζέμιατα, σάντζετω, μεσετζήνατα, σβέστητε* („звездитѣ“) или *βόλкот, μέτζката, λάμνιατα, λησήτζата κοχα* („кога“) *ιζλέζат от σεντέλωτο* („живѣлището“ си, „седелото“ дете *седятъ*), *ίμαат λούτунνε να τζόεкоτ, η μπάρατ* („баратъ“, дирятъ, търсятъ) *βρέμε ζα та ко* („го“) *ρασήпаат*, и говора около Кичево на хаджи Йоакима, и североизточния македонски говоръ въ Разлога.

Следъ Вука българщината на македонскитѣ говори бѣ всеобщо призната, на първо мѣсто отъ такива именити представители на славянската наука като П. И. Шафарикъ и словенеца Францъ Миклошичъ, бащата на славянското сравни-

телно езикознание. Миклошичъ използва за своитѣ работи върху българския езикъ и Москополския речникъ, и македонскитѣ народни пѣсни на братя Миладинови, издадени съ щедрата помощъ на единъ благороденъ хърватинъ, владиката Йос. Щросмайеръ, и събранитѣ отъ босненския сърбинъ Стефанъ Верковичъ и печатани въ Бѣлградската правителствена книгопечатня „Народне песме македонски бугара“, посветени на премилостивата сръбска княгиня Юлия Мих. Обреновича, и други. Въ полза на мнението, че македонскитѣ говори сж български, се произнесоха най-виднитѣ славянски и неславянски учени. начело съ Миклошичовия преемникъ по катедра, починалиятъ лани великъ славистъ проф. В. Ягичъ. Излишно би било да изреждаме тука имената на всички тѣзи учени и насловитѣ на тѣхнитѣ трудове. Още по-излишно е да се разправа сега, че първоначинатели и разпространители на сръбската „наука“, споредъ която македонцитѣ сж „прави стари срби“, бѣха болни шовинисти като пресловутия фалшификаторъ Милошъ Милоевичъ, изобличенъ отъ сръбски учени (Стоянъ Новаковичъ и М. Куюнджичъ) и осмиванъ често отъ нашия Ботйовъ; като побъркания историкъ Панта Сречковичъ, стигналъ до тамъ да изкарва сръбски и родния градъ на покойния нашъ историкъ Дриновъ — Панагюрище; като безсъвестния памфлетистъ Спиридонъ Гопчевичъ; като младитѣ ученици и помагачи на Бѣлградския славистъ А. Беличъ, д-ръ В. Йовановичъ и Милошъ Ивковичъ, фалшифицирали презъ 1913 година думитѣ на Вука Караджича и отрекли сжществуването на българи около Тимокъ.

II.

Обективнитѣ учени знаеха, че не могатъ по никой начинъ да взематъ на вѣра сръбскитѣ твърдения по въпроса за македонскитѣ говори и, макаръ да признаваха не само несравнено по-голѣмата, но и пълната достовѣрностъ на онова, което отъ българска страна се изнасяше, все пакъ желаеха да бждатъ македонскитѣ говори изследвани отъ неутрални учени, които биха допринесли твърде много за едно правилно разрешение на въпроса за оспорваната само отъ сърбитѣ и нѣкои сръбофили българщина на македонскитѣ говори.

И тъй стана, че 90-тѣ години на миналия вѣкъ Ягичъ като членъ на Виенската Академия на наукитѣ успѣ да из-

прати въ Македония даровития си ученикъ, словенеца Д-ръ Ватрославъ Облакъ, за да предприеме на мѣстото диалектологични издирвания. Достойниятъ ученъ отиде въ Солунъ и започна да върши блѣскаво възложената му работа. Въ Солунъ Облакъ събралъ доста богати материяли, които сетне излѣзоха като посмъртно съчинение подъ редакцията на Ягича : въ едно отъ Солунскитѣ села, дето тихиятъ ученъ записвалъ диалектологични материяли, турската полиция го грабва като „шпионинъ“ и съ едно принудително и съсипателно пѣтуване не само прекъсва толкова полезнитѣ занятия на младия ученъ, но и подкопава здравето на Облака. Бруталността на турцитѣ е описана отъ Облака въ едно писмо до Ягича отъ 4. мартъ 1892 г., което заедно съ редица други интересни писма е напечатано като приложение на превъзходнитѣ „Macedonische Studien“ (Sitzungsberichte на Виенската академия, phil.-histor. Classe Bd. CXXXIV, Wien 1896). Следъ 12-часово яздене, измокренъ до кости, измръзналъ отъ силния студень вѣтъръ и придруженъ отъ двама жандармерийски офицери и четирма жандарми, се връща Облакъ въ Солунъ, и навѣрно следъ тая простуда се е усилила болестъта, която го грабна толкова младъ. Облакъ загина рано като жертва на своята любознателностъ, ала неговото име ще остане за винаги да блести въ историята на славянското езикознание: неговитѣ „Македонски студии“, ако и да сж недовършено дѣло, хвърлиха ярка свѣтлина върху въпроса за македонскитѣ говори. Откакъ излѣзоха тѣзи „Македонски студии“, въ които извънредно грижливо и добросъвестно сж описани говоритѣ въ Солунско и Дебърско откъмъ звукове и форми, нѣма ученъ славистъ съ име, който да не признава, че описанитѣ отъ Облака говори сж български, нѣма и славистъ, който да не признава, че езикътъ на Св. Кирилъ и Методия, т. н. староцърковнославянски езикъ, е въ сжщностъ старобългарски, единъ диалектъ на българско-македонската езикова цѣлостъ.

Едва двацетъ и две години следъ Облака можа да отиде въ северна Македония, въ областъта Долни Пологъ (Тетовско), рускиятъ ученъ Андрей Селищевъ, който на самото мѣсто изучи доста подробно нѣкои северозападномакедонски говори и обнародва единъ кратъкъ „Отчетъ“, а въ 1918 година издаде първия томъ на своитѣ хубави „Очерки по македонской

діалектології“. Тукъ авторътъ разглежда македонско-българския диалектъ на хаджи Данииловия четириезиченъ речникъ и го сравнява съ останалитѣ български говори въ Македония, северозападна и източна България, използвайки работитѣ на Облака и Брока наравно съ материялитѣ и описанията на български автори и сочейки следитѣ на разнитѣ диалектни явления въ паметницитѣ на среднобългарската писменостъ. Селищевъ доказва, че всичкитѣ македонски говори образуватъ една цѣлость, която не може да се дѣли отъ българскитѣ говори, и изброява общитѣ характерни особености на тия говори, а на край дава едно „Послѣсловіе“, което съдържа последната дума на обективното славянско езикознание и дълбокото убеждение на безпристрастния изследователъ, проучилъ най-внимателно тоя сложенъ въпросъ:

„Македонія — колыбель старой и новой болгарской письменности. Македонія — колыбель болгарскаго возрожденія. Оттуда вышли ранніе „будители“ болгарскаго народа. Тамъ писались первыя книги на „препростѣйшемъ языкѣ не книжномъ“ на пользу народную. Тамъ же, въ болгарской типографіи въ Солуни, (още въ 30-тѣ години на 19. вѣкъ, близу 40 години преди учреждаването на Екзархията, която споредъ сърбитѣ ужъ насаждала българщината въ Македония) и печатались нѣкоторыя изъ этихъ книгъ. Въ монастыряхъ Македоніи, — слѣпченскомъ, трескавечкомъ, кичевскомъ (Пречиста), дебърскомъ (св. Іоанна), лесновскомъ и нѣкоторыхъ другихъ, славянская письменность не прекращалась и во времена турецкаго ига... Въ этихъ монастыряхъ обучали чтенію, письму и церковному пѣнію. Оттуда выходили священники въ окрестные села и города. Тамъ получали свое образованіе и даскалы-грамотеи...“ Проф. Селищевъ се е занималъ съ езика и на главнитѣ македонски даскали писатели, хаджи Иоакимъ Кърчовски, особено на Кирила Пейчиновичъ, и е изложилъ резултатитѣ на своето изучване въ втория томъ на своитѣ „Очерки“, ала „къ моему прискорбію отсутствіе средствъ лишаеъ меня возможности приступить къ печатанью II-го тома.“ Още по-голѣмо отъ авторовото прискърбие трѣба да бжде нашето. И ако има културна и научна работа, която новооснованиятъ Македонски Наученъ Институтъ трѣба да извърши и съ която той ще си спечели благодарността на цѣлия ученъ свѣтъ, то е да влѣзе въ

споразумение съ г. А. Селищевъ, сега професоръ въ Московския университетъ на мѣстото на покойния Щепкинъ, и да поеме грижитѣ за изданието на втория томъ отъ „Очерки по македонской діалектологіи.“

По тоя начинъ ще се принудятъ да млъкнатъ веднажъ за винаги безумнитѣ и безсъвестни сръбски „учени“, които не преставатъ да твърдятъ, че Македония не съществува, а имало само „стара Сърбия“, сега пъкъ „Южна Сърбия“. Това още не е излишно: та въ сжщата 1918 година, когато е излѣзла прекрасната книга на проф. А. Селищевъ, въ Парижъ единъ френски езиковедецъ, който никога не се е занимавалъ нито съ история на българския езикъ и литература, още по-малко пъкъ съ българска диалектология, се осмѣли, безъ да бжде посетилъ Македония като Облака и Селищева, да повтори сръбскитѣ теории въ книгата *Le langage dans l'Europe nouvelle* (Paris 1918). Това бѣ г. А. Meillet, който писа, че „les parlers de Macédoine“ сж „une partie de l'ensemble slave méridional“; „ceux qui les parleut pourront, suivant les circonstances, prendre pour langue commune le serbe ou le bulgare“! Но това не стига на сръбския приятелъ: той отива по-нататъкъ и твърди, че македонскитѣ говори, различни по между си, не сж нито истинносръбски (все сръбщината на 1-о мѣсто!) нито истиннобългарски, и че българскитѣ или побългарени (*bulgarisés*) учители сж упражнявали въ Македония „силна акция“ и това било дало на българитѣ случай да претендиратъ за тая областъ! Ето що пише дословно този авторъ: „Leurs parlers, différents entre eux, ne sont ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares. Les maîtres d'école bulgares ou bulgarisés ont exercé en Macédoine une forte action et c'est ce qui a donné occasion aux Bulgares de revendiquer le pays pour leur langue commune“ (pp. 167—168). Езикътъ на светитѣ славянски равноапостоли, диалектътъ на Македонската столица Солунъ е за г. Meillet старо-славянски (*vieux-slave*) или дори „славонски“ („*slavon*“ p. 226)!! За връзка на Кирило-Методиевския езикъ съ българо-македонската диалектна група г. Мейе дори не е счелъ за нужно да спомене поне пжтемъ...

III.

И тъкмо презъ време на войната, когато г. Meillet ще да е писалъ своята препълнена съ лекомислено сърбофилство книга, единъ други френски ученъ, добре подготвенъ славистъ, който се бѣ занимавалъ и со славянско езикознание и со славянска литературна история, изучи на самото мѣсто българскитѣ говори въ юго западна Македония. Това бѣ г. А. Мазонъ, до недавна професоръ въ Щрасбургъ, а сега преемникъ на покойния Луи Леже въ славния Collège de France въ Парижъ. Насловътъ на неговата книга, издадена отъ новооснования парижки „Институтъ за славянски изучвания“, стои въ началото на тия редове. И тази Мазонова книга се явява сега, следъ Облаковитѣ „Македонски студии“ и Селищевитѣ „Очерки по македонската диалектология“, като извънредно цененъ приносъ, отъ който всички врагове и отрицатели на българщината ще се увѣрятъ во очію, че и въ югозападна Македония се говори български, както въ югоизточна, сръдна и северна Македония. Защото, при все че е турилъ, може би подъ нѣкакво странично влияние, на книгата си насловъ „Славянски приказки отъ югозападна Македония“ и при все че е изучвалъ казаната диалектологична областъ по време на война между българи и френци, проф. Мазонъ най-ясно и категорично твърди, че изученитѣ отъ него югозападни македонски говори въ Леринско и Костурско сж български, и първитѣ думи на предговора му на 1-та страница на книгата сж: *„Les parlers bulgares de la Macédoine sud-occidentale ne sont connus jusqu'à ce jour que par quelques, textes populaires notés de-ci de-là, sans unité de préparation ni de méthode, par des personnes diverses“*. (Avant-propos p. 1).

Въ увода къмъ своя трудъ (Introduction p. 4—12) авторътъ ни дава географски, статистически и исторически бележки за главнитѣ села, отъ които произхождатъ избранитѣ за проучване на говора имъ лица (témoins „сведоци“ p. 11). Ние сме благодарни, дето въ увода г. Мазонъ говори категорично и со смѣлостта, която сж му дали проученитѣ факти, че *говоритѣ въ Леринско и Костурско сж нѣкои говори въ Корчанско сж крайната точка, къмъ югозападъ, на западно-*

български¹. Тъзи категорични думи ще да убиятъ вече дързостта на сръбския „славистъ“ г. А. Беличъ да отрича съществуването на западнобългарски диалектъ и ще да убедятъ негли и Беличовия приятелъ г. Meillet, че безъ право е прогласилъ тия говори за „*ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares*“.

IV.

Ние сме благодарни на г. проф. Мазонъ особено за подробностичъ относно до броя на българитъ въ селата, чийто говоръ е изучвалъ, — Арменско, Неолани, Екши-су, Мокрени, Вишени, Жервени и Смърдешъ, подчертани всички на приложената карта, толкова повечко че имаме възможность да сравняваме г. Мазоновитъ числа съ Кжнчовитъ (Македония, Етнография и статистика, София 1900), та да си правимъ заключения за движението и сждбата на българщината въ тоя най-югозападенъ кжтъ на българскитъ земи. Презъ 1917 г. въ Неолани е имало, споредъ заявлението на селския мухтаръ, 230 християнски кжщи и 60 турски съ население около 1300 души. Ако тия числа сж точни, тогава ще трѣба да отбележимъ едно слабо намаление на българитъ: у Кжнчова сж посочени 1260 българи-християни и 300 турци, всичко 1560 души жители. Възможно е намалението да се отнася повече до турското население, понеже за чисто българското село Арменско г. проф. Мазонъ ни съобщава, че е село съ 150 кжщи и съ повече отъ хиляда души жители; у Кжнчова Арменско (Ерменско) има сжщо 1080 души българи, християни. Ще излѣзе, че за българска кжща ще трѣбва да смѣтаме по 7 души въ Арменско, а за Неоляни, ако броимъ по 6 души въ кжща, все пакъ числото на българитъ, неотдѣлени у г. проф. Мазонъ отъ турцитъ, не ще излѣзе по-малко отъ числото имъ посочено у Кжнчова.

За Екши-су г. проф. Мазонъ съ право бележи, че е една отъ крепоститъ на българщината въ юго-западна Македония и че жителитъ му били 2000 души (у Кжнчова, стр. 250, 1900 души и евреи 65 души).

¹ „Les parlers des régions de Lérin (*Lérinsko*) et de Kostur (*Kòstursko*) forment, avec certains parlers de la région de Koritsa (*Boboštica* et *Drenovo*), l'extrême pointe, vers le Sud-Ouest, du bulgare occidental“, p. 4.

За чисто екзархийското село Мокрени знаемъ отъ Кжнчова, че е имало 1180 души жители, а сега проф. Мазонъ отбелезва, че отъ селото сж били изгорени 50-тина кжщи презъ време на възстанието въ 1903 и презъ войната въ 1912 година, така че въ 1917 г. селото е брояло само 150 кжщи. Мазоновитѣ сведения потвърдяватъ Кжнчовитѣ: ако броимъ по 5 жители на кжща, Мокрени ще да е имало около 1200 души жители (у Кжнчова 1180). И при село Вишени новитѣ числа се съгласяватъ со старитѣ: споредъ г. проф. Мазонъ селото е цѣло чисто християнско съ 200 кжщи; въ него, пресмѣтнато по 6 души на кжща, ще да има най-малко 1200 д. жители, а у Кжнчова сж посочени 1150 българи-християни.

Говорътъ на помашкото село Жервени въ Костурско се отличава, казва проф. Мазонъ, съ архаиченъ характеръ, както, можемъ да прибавимъ, изобщо говорътъ на помацитѣ въ Македония, Тракия и Мизия. И тѣзи помаци въ Костурско се отличавали съ голѣмия си мухамедански фанатизъмъ спрѣмо еднороднитѣ и едноезични братя въ околнитѣ села, особено въ Вишени: „leur fanatisme à l'égard des Bulgares chrétiens des villages voisins, notamment de ceux de Višeni, s'est jadis manifesté rudement p. 10. По време на балканската война, въ 1912 г. тѣ се разбѣгали въ Костуръ, Леринъ и Неговани, и само една частъ отъ тѣхъ се върнала после, тъй че селото сега има петдесетина кжщи, а презъ 1912 г. имало около 80 семейства. И това число пакъ отговаря на Кжнчовото: Жервени споредъ Кжнчова имало 430 души жители, всички българи-мухамедани.

Авторътъ на новия приносъ къмъ южномакедонската диалектология е избиралъ лицата, чийто говоръ е искалъ да изучва, и то така, че да нѣма ни кой ни най-малко основание да го подозира въ желание да се покаже българофилъ. Поскоро би могло да се каже противното: „Je me suis efforcé de ne choisir que *des témoins* originaires du village même où je le trouvais, n'ayant pas résidé de façon durable dans tel ou tel autre village des alentours et *n'ayant pas fréquenté l'école, j'entends l'école bulgare* (к. м. стр. 10—11); j'ai volontiers donné la préférence, à cet égard, *aux témoins appartenant à des familles patriarchistes* et, comme tels, *moins suspects* que d'autres *d'avoir subi l'influence* de la langue littéraire enseignée, avant la paix de Bucarest, dans les écoles bul-

gares de Macédoine, (к. м. 11). И току речи всички сведоци на проф. Мазона, баби и старци, па и по-млади люде и дори момчета, сж неграмотни; ако е имало нѣкои да знаятъ да пишатъ и четатъ, то сж знаели само гръцко четмо и писмо.

Съ нѣколко думи за системата на транскрипцията (латинска), се свършва уводътъ, и подиръ това започва езиковсловното изследване („*Étude linguistique*“, стр. 13—59) на говоритѣ, па нататкъ идатъ на четнитѣ страници българскитѣ диалектни текстове, писани съ латиница, и насрещу, на нечетнитѣ страници, — преводъ на френски („*Textes et traduction*“, стр. 60—149) и следъ тѣхъ доста подробни фолклорни бележки къмъ текстовѣ съ посочване на много славянски и други успорежди („*Notes de folklore*“ стр. 150—222). На край сж дадени книгописни посочвания (стр. 223—224), показалець на думи (226—228), „*Table analytique des contes et de leur commentaire*“ (229—232) и съдържание на цѣлата книга (233—236).

Съ голѣмо удоволствие трѣба да отбележимъ, че и въ тригѣ дѣла на труда си г. проф. А. Мазонъ се препоръчва най-добре. Въ основата на своето изследване той туря записанитѣ отъ него самия приказки съ твърде различно съдържание. Въ фолклорнитѣ бележки всички тия приказни сюжети сж наредени въ купчини (I. митически, II. религиозни, III. исторически сказания и IV. забавни и смѣшни приказки (*contes et facéties*). Съ голѣмъ интересъ се четатъ както текстоветѣ на повечето отъ тия приказки, така и проф. Мазоновитѣ бележки къмъ тѣхъ, особено напр. разказитѣ за Крали Марка, за хитроститѣ на кьосето (*L'imberbe*), за Стратинъ-ходжа, за ленивата жена и т. н., включително и малкитѣ смѣшни зачки, като напр. „*Une entrée en matière*“: *Éden mu véle na éden ága. — A brē ága reče, ta kobila, ščo lani psovisa, živa e ali ne? veli: — Toi mu véle: — A vre (bre) k'eratá, ta lani psovisa, ka k'e bide živa? — las-ka te opítvam, véle, da se naméram na laf. Dai mi édna sigára, véle, i odi š*“ (*odi si*), отъ с. Мокрени, стр. 132.

V.

Както се вижда и отъ тоя кжсъ, крайнитѣ югозападни говори въ Леринско и Костурско иматъ всички характеристически черти на българската речъ. И върху тия черти обръща

внимание и г. Мазонъ въ своитѣ лингвистични бележки, засѣгащи фонетика, морфология, синтаксисъ и речникъ. Така, вмѣсто старобѣлг. ѡ намираме редовно *e* въ *den, eden, golemes* и т. н., па и *o* не само въ *nášol* (84), но и въ *otíšol* (с. 92), както и въ други бѣлгарски говори (източни!), та че и съ лаблиализация въ *sum* „сѣмъ“, *sedum, osum* и под. Имаме обаче и неизясненъ ѡ вмѣсто староб. ѡ въ *lěža, męgla*, както и въ повечето бѣлгарски говори, и дори съ неорганична назализация въ Костурско *мѣнгла* (Вишени, Жервени, Смърдешъ), стр. 14.

Старобѣлг. ѡ се явява изясненъ въ *o*, както въ повечето западни и нѣкои източни говори, напр. въ членната форма (*cáro* 66, *ofčáro* 60, *govedaro* 84, *po pěto* 84 и т. н., все съ пренесено членно окончание отъ твърдитѣ основи), па и *son, vóška* и т. н.

Вмѣсто староб. ж и ѡ имаме обикновенитѣ новобѣлгарски замѣстници—*měka, sěbota, зѣр, ěčmen, govědo, mesec* и др., а само въ Костурско се явяватъ следи отъ назалирани гласни: *rékata e dlæmbóka, mondro, mændro* (мѣндпо) *sédi*, или *čendo, gléndeam, narendvam* и др. редомъ съ обикновенъ, неназалиранъ изговоръ. За случаи като *sut, sudelišče* „tribunal“, *kuk'a* и *guska* авторътъ допуска сръбско влияние: „Il va de soi que les relations continues d'échanges entre la Vieille Serbie (par Dibra et Skoplje [!]) et la Macédoine centrale et méridionale ont fait descendre vers le Sud un certain nombre de formes qui se sont installées dans les parlers bulgares en se macédonisant, soit de manière à peu près absolue comme *kúk'a, kuik'a* „maison“ ou *nek'u* „je ne veux pas“, soit en faisant office de doublets comme, par exemple, *gúska* „oie“ à côté de *gěska*“, стр. 17. И въ забележка проф. Мазонъ признава, че само съ сръбско влияние не могатъ да се обяснятъ всички случаи съ *у* вм. ж, па, като споменува, че проф. Селищевъ говори за влияние на църковния езикъ (въ думи като *лукавъ, мука, недугавъ* и под.), завършва съ заключение: „Il me semble qu'une formule plus large (к. м.) s'impose“.

Застѣпницицитѣ на староб. рѣ и лѣ между съгласни сѣ доста различни въ Леринско и Костурско: въ Неоляни авторътъ чувалъ и ѡл съ слабо л (*jabě'ko, mǎ'ci vǎ'k ə=ǎ*), и

само *ъ* (*sance*) *saza*, *vək* сир. *сѣще*, *сѣза*. *вѣк*, и дори слово-образователно *л* въ *vl̃na*, *pl̃no*, *kl̃na*; въ Леринъ: *volk*, *volna*, *molči* и т. н. редомъ съ *dl̃go*, *kl̃nam*, *sl̃za* и под. Въ Екши-су, Мокрешъ и Вишени най-често било споредъ г. Мазонъ чистото слогообразователно *л*: *vlk*, *vl̃na*, *žl̃to*, но и *b̃la* „блха“ и *sl̃ance*; въ Жервени при сжщия звукъ се чувало и слабо *о*: редомъ съ ясно и чисто *volk* (т т. н. „твърдо“, съ заднсезично подигане учленено *л*) и *pol̃no*, *mol̃va*, *sol̃ce* „слънце“ и т. н., а въ Смърдешъ при пакъ твърдо *л* се явява слаба гласна *а*: *dal̃go*, *pal̃no*, *žal̃to*, *val̃na* и пр. Съ небългарска фонетика (*y* вм. *л̃ъ*) е името *bugáin*, *bugárski* и *čúnka* охрид. чун. староб. чл̃нѣ, рус. ч̃л̃нѣ, = тур. „каикъ“.

Така и за *р̃ъ* г. Мазонъ ни дава отъ разнитѣ говори *dr̃vo*, *vr̃f*, *vr̃ba* и *dár̃vo*, *vár̃ba*, се *vár̃na* и *bór̃go*: *br̃go*: *bór̃go* „бързо“, и *cér̃kva*: *cár̃kva*, *cér̃no*, *cervéno*: *có̃r̃no*, *čár̃no*, *č̃rvéno*.

Нищо особено не представя историята на староб. *ѣ*, *ѣ*, *и*, *ѣ* и *а* въ Костурско и Леринско: първитѣ два звука иматъ единъ застъпникъ — *е*, както въ всички западнобългарски говори, вториятъ и третиятъ пакъ единъ застъпникъ — *и*, па и гласната *а* се пази обикновено неизмѣнна. Не липсватъ и нѣкои характеристични за българския езикъ явления. Така, неударено *е*, макаръ да запазва доста ясно звуковата боя на *е*, все пакъ при зѣвъ се „редуцира“ въ *и* и по-нататъкъ въ неслогово *й* — *záici*, *зайци* мн. ч. отъ *záek* вм. *заеци*, *знайш* вм. *знаеш*, *познайц* вм. *познаец* и т. н. Гласна *и* като замѣстникъ на староб. *и* и *ѣ* не се различава въ зависимостъ отъ предходната съгласна, та и следъ *ж*, *ч*, *ш* се изговаря средно *и*, а не „твърдо“ *ѣ*, каквото проф. Милетичъ откри у южнобългарскитѣ павликяни и въ нѣкои родопски говори. „Il arrive cependant qu'après *r* il s'arrondisse jusqu'à tendre vers *y*: *Oryt* (c'est la prononciation courante du nom de la ville d'Ochrid), *ryt* („colline“), *ryba*“. И наистина г. Мазонъ напомня, че сжщиятъ фактъ е билъ забележенъ отъ Облака и въ говоритѣ на северъ отъ Солунъ, па и въ Охридския говоръ. Само че докато Облакъ говори за обикновено гутурално и тъмно *i*, което „донегде“, до „известна мѣра“ („einigermassen“) се приближава къмъ рус. *ы*, г. Мазонъ сжщо мисли за подо-

пейцитѣ жестокостѣта и звѣрствата на турцитѣ, които въ по-старо време сж клали затворницитѣ въ тая кула и сж хвърляли окървавенитѣ имѣ трупове отъ върха на кулата долу въ морето). Който би видѣлъ Даме, какъ спокойно и кротко си вървѣше, не би могълъ да повѣрва, че той преди малко е билъ на мѣстото, дѣто се уби Пейчиновски, за да насърчава убийцитѣ. Тия, последнитѣ, бѣха двама кукушани въ дзиври и съ червени пояси. Единъ-два деня преди убийството случайно, както вървѣхме съ Даме, ги срещнахме на трамвайната улица. Даме ги спрѣ да имѣ каже нѣщо и слѣдъ туй, като се отдалечиха отъ насъ, той ми каза, че тѣ сж, които е избралъ за убийци. На единиятъ очитѣ му бѣха постоянно кървави и би рекълъ човѣкъ, че той е нѣкой главорѣзъ, изпилъ кръвѣта на 300 души най-малко. Не зная, дали наистина този човѣкъ и другарѣтъ му сж били по-рано убийци, та затова ги бѣ избралъ за такива, или пъкъ и тѣ до тогава не бѣха заклали ни кокошка, но сж се отличавали между другитѣ като по-сърцати. Отпосле узнахъ подробноститѣ по убийството. То станало тѣй: Даме съ двамата си ученици съгледали Пейчиновски въ една кръчма, въ която вечеръ ходѣлъ да плюска, за да стане истински сърбинъ и по пиене. Причакали го до 2 ч. по турски и следъ като излѣзълъ отъ кръчмата, тръгнали подире му. Съ него заедно вървѣлъ и единъ посърбенъ като него майсторъ отъ Дебъръ. Когато Даме видѣлъ, че наоколо е пусто, въ мрака ускорява крачкитѣ си и приближава на 2—3 метра отъ жертвата, пуска своитѣ лѣвовѣ да го разкъсатъ и имѣ казва: „Ха, сега да ви видя!“ Тѣ се хвърлятъ съ ятаганитѣ си върху Пейчиновски и го наклѣцали, както трѣбва. Другарѣтъ му избѣгалъ благополучно, а той останалъ да се кже въ нечистата си-кръвъ. Даме и ординарцитѣ му изчезнали въ мрежата отъ тѣсни и безшумни улици. Минувачи чули отдалечъ глѣчка и се притекли да видятъ, що е. Дошли и полицейски отъ близкия участъкъ, питали го да каже, кой го е нападналъ, но езикѣтъ му не се дигалъ, нито пъкъ могълъ да разбере, що го питатъ. Гановъ следъ 5 минути издѣхна и то само отъ една малка раничка на главата, ала Пейчиновски, съсѣченъ на нѣколко мѣста, останалъ да живѣе 24 ч. и да се мжчи, за да изплати по-добре грѣховетѣ си. За туй пъкъ сърбитѣ му дигнаха паметници и го направиха светецъ

направо съ своя най-голѣмъ светия — Св. Сава, който убилъ брата си, за да вземе престола му и на стари год. отишелъ въ мѣнастиръ, за да му се простятъ грѣховеѣ. По-вече отъ сръбскитѣ крале отъ старата и новата история сж или братоубийци, или отцеубийци, а сега сръбски светци.

Така кръвта на нашия заядливъ Гановъ биде изкупена съ тая на Пейчиновски, но и азъ не малко си изпатихъ за тоя последния. И въ тоя случай пакъ сръбитѣ съсъ своята неканена и братоубийствена пропаганда сж криви: тѣ първи пролѣха братска кръвъ. Организацията, за да запази народа отъ крамолитѣ и ежбитѣ, които сръбскитѣ агитатори безнаказано сѣеха въ страната, се видѣ принудена да води борба и противъ тѣхъ. Трѣбваше тя да наказва съ смъртъ измѣнниците на своята народностъ, предателитѣ и шпионитѣ народни, за да предпази масата, народа отъ изкушение и предателство. Съ болка на сърце тя взимаше решение да накаже тия изроди народни. Първата жертва бѣ Пейчиновски, а следъ това редъ убийства станаха въ много градове на северна Македония, дето сръбската пропаганда бѣ особено повилнѣла.

Въ Скопие се уби единъ отъ петимата братя Иванови, въ Охридъ — Гърданъ, въ Тетово, Куманово, Прилѣпъ и пр. За всѣко отъ тия убийства Организацията пълнѣше затворитѣ отъ свои хора. Дори и Д. Груевъ падна въ затвора по поводъ убийството на попъ Спасе въ Прилѣпъ. Но и сръбскитѣ пропагандатори не ни останаха длъжни: и тѣ съ турцитѣ убиха въ Куманово Ек. Симитчиева, учителка, попъ Александъръ архiereйски намѣстникъ и др.

Предъ директора на полицията.

Следъ единъ часъ чакане моятъ Жакъ се върна и ми каза да го последвамъ. Излѣзохме отъ участъка, качихме се на единъ файтонъ, безъ да зная, де ме водятъ. Следъ малко файтонътъ спрѣ предъ грамадния и великолепенъ правителственъ домъ. Азъ разбрахъ, че ме водятъ при Кайафа за инквизиция. И наистина вкараха ме въ една хубаво мобилирана стая, дето директорътъ на полицията ме чакаше за разследване. На влизане поздравихъ съ темане по турски директора, безъ да си свалямъ феса отъ главата. Той ме покани да седна и следъ като ме разпита за името и презимето, отде съмъ родомъ, на колко съмъ години, каква е народността ми, какво образо-

вание имамъ, колко езици владѣя, какво работя, каква заплатата получавамъ, жененъ ли съмъ или не и пр., извади писмото, на плика на което бѣхъ турналъ подписа си по заповѣдъ на Жакъ още въ участъка, навѣрно за да не откажа отпосле, че е мое, и ме запита: „Твое ли е това писмо“? Отъ по-рано азъ бѣхъ предвидѣлъ, че сж отворили плика безъ мене и мина ми презъ ума въ такъвъ случай да протестирамъ, за да изкажа съмнение, че наистина шифровано писмо е имало вътре и че тѣ сж го подставили съ умисълъ да ме обвинятъ, но намѣрихъ, че съ такъво подозрение само ще ги разсърдя, безъ да мога съ това да ги увѣря, че наистина не съмъ знаялъ, що е имало вътре. Предпочетохъ само да се почудя, когато ми го дадохъ да го чета. Азъ казахъ, че у мене се намѣри и разправихъ повторно, какъ станало това. Разбира се, че и той почна да се смѣе и подиграва на моята плитка лъжа. Не помалко отъ тѣхъ се смѣяхъ и азъ у себе си.

— Я вижъ, какво пише! И ми го подаде.

Азъ взехъ да чета и правѣхъ видъ, че се мжча нѣщо да прочета и разбера.

Като видѣха, че не мога да изкарамъ нищо, накараха ме да чета по турски отъ лѣво на дѣсно. Буквитѣ на всички думи бѣха завързани и не се виждаше де свършва една дума и отде почва друга. Азъ очудено погледнахъ на директора, съ което искахъ да му кажа: „това не е турско писмо“. Той разбра престореното ми недоумение и побърза да ми заповѣда: „чети де!“ Азъ почнахъ ужъ да се мжча, за да получа отъ завързанитѣ букви дума, но напразно.

— Е, кажи де! Продума нетърпеливо директорътъ, който бѣше сърдитъ навѣрно, за дето му бѣха развалили спокойствието — да си остави гладнитѣ за сънъ и за милувки ханъмки.

— Нищо не мога да разбера, има и гръцки, и английски, и френски букви, но само букви, никаква дума не излиза. На нищо не прилича: това е дяволско писмо; азъ не мога да го чета, — казахъ съ очудване наивно.

— Я извади ключа!

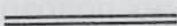
Азъ извадихъ отъ джеба си едно ключе отъ куфаръ и му го подадохъ.

— Не такъвъ ключъ, а ключътъ за писмото! Натърти малко ядосано директорътъ.

— Какъвъ ключъ за писмо искате, не разбирамъ? Ето писмото е отворено. За писмо ключъ може ли да има?

Директорътъ излѣзе отъ търпение и за да тури край на моето хитруване или по-добре, — за да отиде поскоро да си легне, заповѣда на главния комисаръ да отиде веднага заедно съ мене у насъ въ кжщи и да прибере всичко, каквото намѣри писано.

(Следва).

Рецензий.

André Mazon, Professeur à la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg: **Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale**. Étude linguistique; textes et traduction; notes de folklore par—. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves I. Paris, 1923; гол. 8-на стр. 236.

I.

Нека бжде позволено да захванемъ съ единъ уводъ отъ по-далече. Въ науката за славянскитѣ езици, славянското езикознание или славянската филология въ тѣсенъ смисълъ на думата, отдавна е установено, че говоритѣ на славянското население въ Македония образуватъ съ говоритѣ въ северна България и Тракия една езикова цѣлостъ — българо-македонската, която представя югоизточния клонъ на южно-славянската езикова група, обемаща още сърбохърватския езикъ въ срѣдата и словенския (словинския) на северо-западъ. Наистина, патриархътъ на славистиката, чешкиятъ абатъ Йосифъ Добровски, не знаеше речи нищо за отличителнитѣ особености на българския езикъ и наричаше езика на роденитѣ въ Солунъ славянски равноапостоли св. Кирилъ и Методий „сръбско-български-македонски“ езикъ, ала още въ 1822 година прочутиятъ и многозаслужилъ сръбски ученъ Вукъ Караджичъ даде характеристика на българския езикъ, въ която посочи, че българскиятъ езикъ се отличава отъ всички останали славянски езици по задпоставения членъ у имената (*човѣко(т), жената, морето*) и че въ български имената нѣматъ току-речи никакви склонения, па обнародва и народни български пѣсни отъ Разлога въ североизточна Македония. Въ сжщия си трудъ, бележития „Додатак“ къмъ Петербургскитѣ сравнителни речници на всички езици и наречия, Вукъ вмѣсти м. др. и успоредно съ сръбски преводъ откъслеци отъ бъл-

гарски преводъ на Евангелието, направенъ на сжщото разложко (македонско) наречие и забелѣзва, че на български езикъ, смѣсенъ съ руски и славянски, е написана и книгата „Различна пошчителна наставка на, сочиненна на йеромонахъ хаджи Йоакимъ Хаџи“ (Будимъ 1819), за която знаемъ, че авторътъ ѝ, скромниятъ, но заслужилъ даскалъ и йеромонахъ хаджи Йоакимъ Кърчовски, произхожда пакъ отъ едно македонско мѣсто (Кичевско). Вукъ отбелезва и още единъ много важенъ фактъ, а именно, че особено чистъ е българскиятъ езикъ въ четириезичния речникъ на арумънина хаджи Даниилъ, издаденъ въ албанския градъ Москополъ около 1762 година. Това посочване е важно, понеже въ хаджи Данииловия *λεξικὸν τετραγλωσσον* имаме думи и фрази по битолско-прилѣпски говоръ, и то показва следователно, че Вукъ признава за чисто български и тоя централномакедонски говоръ. Днесъ, когато сръбскитѣ „учени“ и нѣкои тѣхни приятели разправятъ малоумната легенда, че българщината въ Македония била резултатъ на българската екзархийска пропаганда, трѣба яко да се намира на това, че презъ 18-ия вѣкъ, когато българскиятъ народъ още не бѣше се пробудилъ отъ четири-вѣковния сънъ подъ двойно иго, когато нѣмаше ни поменъ за български черковенъ въпросъ, а камо ли нѣкаква българска екзархия, тогава именно говорътъ въ Битолско и Прилѣпско се нарича у хаджи Даниила не друго, а *Βουλγαρικά*. Още повече трѣба да се намира и на това, че въ началото на 20-тѣ години на 19-ия вѣкъ, когато още не бѣше излѣзълъ и „Рибниятъ букваръ“ на Петра х. Беровичъ, единъ такъвъ познавачъ на сръбския езикъ като Вука признава за български говора около Прилѣпъ и Битоля, отъ който х. Даниилъ привежда такива изречения: *Γόσποτ στόρι νέποτω, ζέμιата, σάντζετω, μεσετζήрата, σβέστηте* („звездитѣ“) или *βόλхот, мѣтзиата, ламната, λησήτзата жожа* („кога“) *излѣзат от севтѣлѣото* („живѣлището“ си, „седелото“ дете *седятъ*), *имаат лóутунне ва тѣбехот, η плáрат* („баратъ“, *дирятъ, търсятъ*) *βρέме за та жо* („го“) *расήлаат*, и говора около Кичево на хаджи Йоакима, и североизточния македонски говоръ въ Разлога.

Следъ Вука българщината на македонскитѣ говори бѣ всеобщо призната, на първо мѣсто отъ такива именити представители на славянската наука като П. И. Шафарикъ и словенеца Францъ Миклошичъ, бащата на славянското сравни-

телно езикознание. Миклошичъ използува за своитѣ работи върху българския езикъ и Москополския речникъ, и македонскитѣ народни пѣсни на братя Миладинови, издадени съ щедрата помощъ на единъ благороденъ хърватинъ, владиката Йос. Щросмайеръ, и събранитѣ отъ босненския сърбинъ Стефанъ Верковичъ и печатани въ Бѣлградската правителствена книгопечатня „Народне песме македонски бугара“, посветени на премилостивата сръбска княгиня Юлия Мих. Обреновича, и други. Въ полза на мнението, че македонскитѣ говори сж български, се произнесоха най-виднитѣ славянски и неславянски учени, начело съ Миклошичовия преемникъ по катедра, починалиятъ лани великъ славистъ проф. В. Ягичъ. Излишно би било да изреждаме тука имената на всички тѣзи учени и насловитѣ на тѣхнитѣ трудове. Още по-излишно е да се разправа сега, че първоначинатели и разпространители на сръбската „наука“, споредъ която македонцитѣ сж „прави стари срби“, бѣха болни шовинисти като пресловутия фалшификаторъ Милошъ Милоевичъ, изобличенъ отъ сръбски учени (Стоянъ Новаковичъ и М. Куюнджичъ) и осмиванъ често отъ нашия Ботйовъ; като побъркания историкъ Панта Сречковичъ, стигналъ до тамъ да изкарва сръбски и родния градъ на покойния нашъ историкъ Дриновъ — Панагюрище; като безсъвестния памфлетистъ Спиридонъ Гопчевичъ; като младитѣ ученици и помагачи на Бѣлградския славистъ А. Беличъ, д-ръ В. Йовановичъ и Милошъ Ивковичъ, фалшифицирали презъ 1913 година думитѣ на Вука Караджича и отрекли съществуването на българи около Тимокъ.

II.

Обективнитѣ учени знаеха, че не могатъ по никой начинъ да взематъ на вѣра сръбскитѣ твърдения по въпроса за македонскитѣ говори и, макаръ да признаваха не само несравнено по-голѣмата, но и пълната достовѣрностъ на онова, което отъ българска страна се изнасяше, все пакъ желаеха да бждатъ македонскитѣ говори изследвани отъ неутрални учени, които биха допринесли твърде много за едно правилно разрешение на въпроса за оспорваната само отъ сърбитѣ и нѣкои сръбофили българщина на македонскитѣ говори.

И тъй стана, че 90-тѣ години на миналия вѣкъ Ягичъ като членъ на Виенската Академия на наукитѣ успѣ да из-

прати въ Македония даровития си ученикъ, словенеца Д-ръ Ватрославъ Облакъ, за да предприеме на мѣстото диалектологични издирвания. Достойниятъ ученъ отиде въ Солунъ и започна да върши блѣскаво възложената му работа. Въ Солунъ Облакъ събралъ доста богати материяли, които сетне излѣзоха като посмъртно съчинение подъ редакцията на Ягича : въ едно отъ Солунскитѣ села, дето тихиятъ ученъ записвалъ диалектологични материяли, турската полиция го грабва като „шпионинъ“ и съ едно принудително и съсипателно пътуване не само прекъсва толкова полезнитѣ занятия на младия ученъ, но и подкопава здравето на Облака. Бруталността на турцитѣ е описана отъ Облака въ едно писмо до Ягича отъ 4. мартъ 1892 г., което заедно съ редица други интересни писма е напечатано като приложение на превъзходнитѣ „Macedonische Studien“ (Sitzungsberichte на Виенската академия, phil.-histor. Classe Bd. CXXXIV, Wien 1896). Следъ 12-часово яздене, измокренъ до кости, измръзналъ отъ силния студенъ вѣтъръ и придруженъ отъ двама жандармерийски офицери и четирма жандарми, се връща Облакъ въ Солунъ, и навѣрно следъ тая простуда се е усилила болестъта, която го грабна толкова младъ. Облакъ загина рано като жертва на своята любознателностъ, ала неговото име ще остане за винаги да блести въ историята на славянското езикознание: неговитѣ „Македонски студии“, ако и да сж недовършено дѣло, хвърлиха ярка свѣтлина върху въпроса за македонскитѣ говори. Откакъ излѣзоха тѣзи „Македонски студии“, въ които извънредно грижливо и добросъвестно сж описани говоритѣ въ Солунско и Дебърско откъмъ звукове и форми, нѣма ученъ славистъ съ име, който да не признава, че описанитѣ отъ Облака говори сж български, нѣма и славистъ, който да не признава, че езикътъ на Св. Кирилъ и Методия, т. н. староцърковнославянски езикъ, е въ сжщностъ старобългарски, единъ диалектъ на българско-македонската езикова цѣлостъ.

Едва двацетъ и две години следъ Облака можа да отиде въ северна Македония, въ областъта Долни Пологъ (Тетовско), рускиятъ ученъ Андрей Селищевъ, който на самото мѣсто изучи доста подробно нѣкои северозападномакедонски говори и обнародва единъ краткъ „Отчетъ“, а въ 1918 година издаде първия томъ на своитѣ хубави „Очерки по македонской

діалектології“. Тукъ авторътъ разглежда македонско-българския диалектъ на хаджи Данииловия четириезиченъ речникъ и го сравнява съ останалитѣ български говори въ Македония, северозападна и източна България, използвайки работитѣ на Облака и Брока наравно съ материялитѣ и описанията на български автори и сочейки следитѣ на разнитѣ диалектни явления въ паметницитѣ на среднобългарската писменостъ. Селищевъ доказва, че всичкитѣ македонски говори образуватъ една цѣлостъ, която не може да се дѣли отъ българскитѣ говори, и изброява общитѣ характерни особености на тия говори, а на край дава едно „Послѣсловіе“, което съдържа последната дума на обективното славянско езикознание и дълбокото убеждение на безпристрастния изследователъ, проучилъ най-внимателно тоя сложенъ въпросъ:

„Македонія — колыбель старой и новой болгарской письменности. Македонія — колыбель болгарскаго возрожденія. Оттуда вышли ранніе „будители“ болгарскаго народа. Тамъ писались первыя книги на „препростѣйшемъ языкѣ некнижномъ“ на пользу народную. Тамъ же, въ болгарской типографіи въ Солуни, (още въ 30-тѣ години на 19. вѣкъ, близу 40 години преди учреждаването на Екзархията, която споредъ сърбитѣ ужъ насаждала българщината въ Македония) и печатались нѣкоторыя изъ этихъ книгъ. Въ монастыряхъ Македоніи, — слѣпченскомъ, трескавечкомъ, кичевскомъ (Пречиста), дебърскомъ (св. Іоанна), лесновскомъ и нѣкоторыхъ другихъ, славянская письменность не прекращалась и во времена турецкаго ига... Въ этихъ монастыряхъ обучали чтенію, письму и церковному пѣнію. Оттуда выходили священники въ окрестные села и города. Тамъ получали свое образованіе и даскалы-грамотеи...“ Проф. Селищевъ се е занималъ съ езика и на главнитѣ македонски даскали писатели, хаджи Иоакимъ Кърчовски, особено на Кирила Пейчиновичъ, и е изложилъ резултатитѣ на своето изучване въ втория томъ на своитѣ „Очерки“, ала „къ моему прискорбію отсутствіе средствъ лишаеъ меня возможности приступить къ печатанью II-го тома.“ Още по-голъмо отъ авторовото прискърбие трѣба да бжде нашето. И ако има културна и научна работа, която новооснованиятъ Македонски Наученъ Институтъ трѣба да извърши и съ която той ще си спечели благодарността на цѣлия ученъ свѣтъ, то е да влѣзе въ

споразумение съ г. А. Селищевъ, сега професоръ въ Московския университетъ на мѣстото на покойния Щепкинъ, и да поеме грижитъ за изданието на втория томъ отъ „Очерки по македонской діалектологіи.“

По тоя начинъ ще се принудятъ да млъкнатъ веднажъ за винаги безумнитъ и безсъвестни сръбски „учени“, които не преставатъ да твърдятъ, че Македония не сѣществува, а имало само „стара Сърбия“, сега пъкъ „Южна Сърбия“. Това още не е излишно: та въ сжщата 1918 година, когато е излѣзла прекрасната книга на проф. А. Селищевъ, въ Парижъ единъ френски езиковедецъ, който никога не се е занимавалъ нито съ история на българския езикъ и литература, още по-малко пъкъ съ българска диалектология, се осмѣли, безъ да бжде посетилъ Македония като Облака и Селищева, да повтори сръбскитъ теории въ книгата *Le langage dans l'Europe nouvelle* (Paris 1918). Това бѣ г. А. Meillet, който писа, че „les parlers de Macédoine“ сж „une partie de l'ensemble slave méridional“; „ceux qui les parleut pourront, suivant les circonstances, prendre pour langue commune le serbe ou le bulgare“! Но това не стига на сръбския приятелъ: той отива по-нататъкъ и твърди, че македонскитъ говори, различни по между си, не сж нито истинносръбски (все сръбщината на 1-о мѣсто!) нито истиннобългарски, и че българскитъ или побългарени (*bulgarisés*) учители сж упражнявали въ Македония „силна акция“ и това било дало на българитъ случай да претендиратъ за тая област! Ето що пише дословно този авторъ: „Leurs parlers, différents entre eux, ne sont ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares. Les maîtres d'école bulgares ou bulgarisés ont exercé en Macédoine une forte action et c'est ce qui a donné occasion aux Bulgares de revendiquer le pays pour leur langue commune“ (pp. 167—168). Езикътъ на светитъ славянски равноапостоли, диалектътъ на Македонската столица Солунъ е за г. Meillet старо-славянски (*vieux-slave*) или дори „славонски“ („*slavon*“ p. 226)!! За връзка на Кирило-Методиевския езикъ съ българо-македонската диалектна група г. Мейе дори не е счелъ за нужно да спомене поне пжтемъ...

III.

И тъкмо презъ време на войната, когато г. Meillet ще да е писалъ своята препълнена съ лекомислено сърбофилство книга, единъ други френски ученъ, добре подготвенъ славистъ, който се бѣ занимавалъ и со славянско езикознание и со славянска литературна история, изучи на самото мѣсто българскитѣ говори въ юго западна Македония. Това бѣ г. А. Мазонъ, до недавна професоръ въ Щрасбургъ, а сега преемникъ на покойния Луи Леже въ славния Collège de France въ Парижъ. Насловътъ на неговата книга, издадена отъ новооснования парижки „Институтъ за славянски изучвания“, стои въ началото на тия редове. И тази Мазонова книга се явява сега, следъ Облаковитѣ „Македонски студии“ и Селищевитѣ „Очерки по македонската диалектология“, като извънредно цененъ приносъ, отъ който всички врагове и отрицатели на българщината ще се увѣрятъ во очію, че и въ югозападна Македония се говори български, както въ югоизточна, срѣдна и северна Македония. Защото, при все че е турилъ, може би подъ нѣкакво странично влияние, на книгата си насловъ „Славянски приказки отъ югозападна Македония“ и при все че е изучвалъ казаната диалектологична областъ по време на война между българи и френци, проф. Мазонъ най-ясно и категорично твърди, че изученитѣ отъ него югозападни македонски говори въ Леринско и Костурско сж български, и първитѣ думи на предговора му на 1-та страница на книгата сж: *„Les parlers bulgares de la Macédoine sud-occidentale ne sont connus jusqu'à ce jour que par quelques, textes populaires notés de-ci de-là, sans unité de préparation ni de méthode, par des personnes diverses“*. (Avant-propos p. 1).

Въ увода къмъ своя трудъ (Introduction p. 4—12) авторътъ ни дава географски, статистически и исторически бележки за главнитѣ села, отъ които произхождатъ избранитѣ за проучване на говора имъ лица (témoins „сведоци“ p. 11). Ние сме благодарни, дето въ увода г. Мазонъ говори категорично и со смѣлостта, която сж му дали проученитѣ факти, че *говоритѣ въ Леринско и Костурско съ нѣкои говори въ Корчанско сж крайната точка, къмъ югозападъ, на западно-*

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

български¹. Тѣзи категорични думи ще да убиятъ вече дързостта на сръбския „славистъ“ г. А. Беличъ да отрича съществуването на западнобългарски диалектъ и ще да убедятъ негли и Беличовия приятелъ г. Meillet, че безъ право е прогласилъ тия говори за „ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares“.

IV.

Ние сме благодарни на г. проф. Мазонъ особено за подробностичѣ относно до броя на българитѣ въ селата, чийто говоръ е изучвалъ, — Арменско, Неолани, Екши-су, Мокрени, Вишени, Жервени и Смърдешъ, подчертани всички на приложената карта, толкова повечко че имаме възможность да сравняваме г. Мазоновитѣ числа съ Кжнчовитѣ (Македония, Етнография и статистика, София 1900), та да си правимъ заключения за движението и сждбата на българщината въ тоя най-югозападенъ кжтъ на българскитѣ земи. Презъ 1917 г. въ Неолани е имало, споредъ заявлението на селския мухтаръ, 230 християнски кжщи и 60 турски съ население около 1300 души. Ако тия числа сж точни, тогава ще трѣба да отбележимъ едно слабо намаление на българитѣ: у Кжнчова сж посочени 1260 българи-християни и 300 турци, всичко 1560 души жители. Възможно е намалението да се отнася повече до турското население, понеже за чисто българското село Арменско г. проф. Мазонъ ни съобщава, че е село съ 150 кжщи и съ повече отъ хиляда души жители; у Кжнчова Арменско (Ерменско) има сжщо 1080 души българи, християни. Ще излѣзе, че за българска кжща ще трѣбва да смѣтаме по 7 души въ Арменско, а за Неоляни, ако броимъ по 6 души въ кжща, все пакъ числото на българитѣ, неотдѣлени у г. проф. Мазонъ отъ турцитѣ, не ще излѣзе по-малко отъ числото имъ посочено у Кжнчова.

За Екши-су г. проф. Мазонъ съ право бележи, че е една отъ крепоститѣ на българщината въ юго-западна Македония и че жителитѣ му били 2000 души (у Кжнчова, стр. 250, 1900 души и евреи 65 души).

¹ „Les parlers des régions de Lérin (*Lérinsko*) et de Kostur (*Kòstursko*) forment, avec certains parlers de la région de Koritsa (*Boboštica* et *Drenovo*), l'extrême pointe, vers le Sud-Ouest, du bulgare occidental“, p. 4.

За чисто екзархийското село Мокрени знаемъ отъ Кжнчова, че е имало 1180 души жители, а сега проф. Мазонъ отбелезва, че отъ селото сж били изгорени 50-тина кжщи презъ време на възстанието въ 1903 и презъ войната въ 1912 година, така че въ 1917 г. селото е брояло само 150 кжщи. Мазоновитѣ сведения потвърждаватъ Кжнчовитѣ: ако броимъ по 5 жители на кжща, Мокрени ще да е имало около 1200 души жители (у Кжнчова 1180). И при село Вишени новитѣ числа се съгласяватъ со старитѣ: споредъ г. проф. Мазонъ селото е цѣло чисто християнско съ 200 кжщи; въ него, пресмѣтнато по 6 души на кжща, ще да има най-малко 1200 д. жители, а у Кжнчова сж посочени 1150 българи-християни.

Говорътъ на помашкото село Жервени въ Костурско се отличава, казва проф. Мазонъ, съ архаиченъ характеръ, както, можемъ да прибавимъ, изобщо говорътъ на помацитѣ въ Македония, Тракия и Мизия. И тѣзи помаци въ Костурско се отличавали съ голѣмия си мухамедански фанатизъмъ спрѣмо еднороднитѣ и едноезични братя въ околнитѣ села, особено въ Вишени: „leur fanatisme à l'égard des Bulgares chrétiens des villages voisins, notamment de ceux de Višeni, s'est jadis manifesté rudement p. 10. По време на балканската война, въ 1912 г. тѣ се разбѣгали въ Костуръ, Леринъ и Неговани, и само една частъ отъ тѣхъ се върнала после, тъй че селото сега има петдесетина кжщи, а презъ 1912 г. имало около 80 семейства. И това число пакъ отговаря на Кжнчовото: Жервени споредъ Кжнчова имало 430 души жители, всички българи-мухамедани.

Авторътъ на новия приносъ къмъ южномакедонската диалектология е избиралъ лицата, чийто говоръ е искалъ да изучава, и то така, че да нѣма ни кой ни най-малко основание да го подозира въ желание да се покаже българофилъ. По-скоро би могло да се каже противното: „Je me suis efforcé de ne choisir que *des témoins* originaires du village même où je le trouvais, n'ayant pas résidé de façon durable dans tel ou tel autre village des alentours et *n'ayant pas fréquenté l'école, j'entends l'école bulgare* (к. м. стр. 10—11); j'ai volontiers donné la préférence, à cet égard, *aux témoins appartenant à des familles patriarchistes* et, comme tels, *moins suspects* que d'autres d'avoir subi l'influence de la langue littéraire enseignée, avant la paix de Bucarest, dans les écoles bul-

gares de Macédoine, (к. м. 11). И току речи всички сведоци на проф. Мазона, баби и старци, па и по-млади люде и дори момчета, сж неграмотни; ако е имало нѣкои да знаят да пишатъ и четатъ, то сж знаели само гръцко четмо и писмо.

Съ нѣколко думи за системата на транскрипцията (латинска), се свършва уводътъ, и подиръ това започва езикословното изследване („Étude linguistique, стр. 13—59) на говоритѣ, па нататъкъ идатъ на четнитѣ страници българскитѣ диалектни текстове, писани съ латиница, и насрещу, на нечетнитѣ страници, — преводъ на френски („Textes et traduction“, стр. 60—149) и следъ тѣхъ доста подробни фолклорни бележки къмъ текстовѣ съ посочване на много славянски и други успорежди („Notes de folklore“ стр. 150—222). На край сж дадени книгописни посочвания (стр. 223—224), показалецъ на думи (226—228), „Table analytique des contes et de leur commentaire“ (229—232) и съдържание на цѣлата книга (233—236).

Съ голѣмо удоволствие трѣба да отбележимъ, че и въ тритѣ дѣла на труда си г. проф. А. Мазонъ се препоръчва най-добре. Въ основата на своето изследване той туря записанитѣ отъ него самия приказки съ твърде различно съдържание. Въ фолклорнитѣ бележки всички тия приказни сюжети сж наредени въ купчини (I. митически, II. религиозни, III. исторически сказания и IV. забавни и смѣшни приказки (contes et facéties). Съ голѣмъ интересъ се четатъ както текстовѣ на повечето отъ тия приказки, така и проф. Мазоновитѣ бележки къмъ тѣхъ, особено напр. разказитѣ за Крали Марка, за хитроститѣ на кьосето (L'imberbe), за Стратинъ-ходжа, за ленивата жена и т. н., включително и малкитѣ смѣшни зачки, като напр. „Une entrée en matière“: Éden mu véle na éden ága. — A brē ága reče, ta kobíla, ščo lání psovísa, žíva e áli ne? veli: — Toj mu véle: — A vre (bre) k'eratá, ta lání psovísa, ka k'e bíde živa? — las-ka te opítvam, véle, da se naméram na laf. Dai mi édna sigára, véle, i odi š“ (odi si), отъ с. Мокрени, стр. 132.

V.

Както се вижда и отъ тоя кжсъ, крайнитѣ югозападни говори въ Леринско и Костурско иматъ всички характеристически черти на българската речъ. И върху тия черти обръща

внимание и г. Мазонъ въ своитѣ лингвистични бележки, застъпащи фонетика, морфология, синтаксисъ и речникъ. Така, вмѣсто старобълг. ѡ намираме редовно *e* въ *den, eden, golemes* и т. н., па и *o* не само въ *násol* (84), но и въ *otísol* (с. 92), както и въ други български говори (източни!), та че и съ лаблиализация въ *sum* „сѣмъ“, *sedum, osum* и под. Имаме обаче и неизясненъ ѿ вмѣсто староб. ѡ въ *lěža, měgla*, както и въ повечето български говори, и дори съ неорганична назализация въ Костурско *мѣнгла* (Вишени, Жервени, Смърдешъ), стр. 14.

Старобълг. ѡ се явява изясненъ въ *o*, както въ повечето западни и нѣкои източни говори, напр. въ членната форма (*cáro* 66, *ofcáro* 60, *govedarо* 84, *po pěto* 84 и т. н., все съ пренесено членно окончание отъ твърдитѣ основи), па и *son, vóška* и т. н.

Вмѣсто староб. ж и ѡ имаме обикновенитѣ новобългарски замѣстници—*měka, sěbota, zěp, ěcmen, govédo, mesec* и др., а само въ Костурско се явяватъ следи отъ назалирани гласни: *rékata e dlacmbóka, mondro, mændro* (мѣндро) *sédi*, или *čendo, gléndeam, narendvam* и др. редомъ съ обикновенъ, неназалиранъ изговоръ. За случаи като *sut, sudelišče* „tribunal“, *kuk'a* и *guska* авторътъ допуска сръбско влияние: „Il va de soi que les relations continuelles d'échanges entre la Vieille Serbie (par Dibra et Skoplje [!]) et la Macédoine centrale et méridionale ont fait descendre vers le Sud un certain nombre de formes qui se sont installées dans les parlers bulgares en se macédonisant, soit de manière à peu près absolue comme *kúk'a, kuik'a* „maison“ ou *nek'u* „je ne veux pas“, soit en faisant office de doublets comme, par exemple, *gúska* „oie“ à côté de *gъska*“, стр. 17. И въ забележка проф. Мазонъ признава, че само съ сръбско влияние не могатъ да се обяснятъ всички случаи съ у вм. ж, па, като споменува, че проф. Селищевъ говори за влияние на църковния езикъ (въ думи като *лукавѣ, мука, недугавѣ* и под.), завършва съ заключение: „Il me semble qu'une formule plus large (к. м.) s'impose“.

Застѣпницицитѣ на староб. рѣ и лѣ между съгласни сж доста различни въ Леринско и Костурско: въ Неоляни авторътъ чувалъ и ѿл съ слабо л (*jabə'ko, mə'ci və'k ə=ə*), и

само *ъ* (*sance*) *saza*, *vak* сир. *съще*, *съза*. *вѣк*, и дори слово-образователно *л* въ *vl̃na*, *pl̃no*, *kl̃na*; въ Леринъ: *volk*, *volna*, *molci* и т. н. редомъ съ *dl̃go*, *kl̃nam*, *sl̃za* и под. Въ Екши-су, Мокрешъ и Вишени най-често било споредъ г. Мазонъ чисто-слоогообразователно *л*: *vl̃k*, *vl̃na*, *žl̃to*, но и *b̃zla* „блха“ и *sl̃ance*; въ Жервени при сѣщия звукъ се чувало и слабо *о*: редомъ съ ясно и чисто *volk* (т т. н. „твърдо“, съ заднсезично подигане учленено *л*) и *połno*, *mołva*, *sołce* „слънце“ и т. н., а въ Смърдешъ при пакъ твърдо *л* се явява слаба гласна *а*: *dałgo*, *pałno*, *žłto*, *vałna* и пр. Съ небългарска фонетика (у в. м. *лѣ*) е името *bugárin*, *bugárski* и *čúnka* охрид. чун. староб. члѣнъ, рус. чѣлнѣ, = тур. „каикъ“.

Така и за *рѣ* г. Мазонъ ни дава отъ разнитѣ говори *drvo*, *vr̃f*, *vr̃ba* и *dárvo*, *várba*, *se várna* и *bórgo*: *brgo*: *bór-go* „бързо“, и *cèrkva*: *cárkva*, *cérno*, *cervéno*: *córno*, *čárno*, *čarvéno*.

Нищо особено не представя историята на староб. *ѣ*, *ѣ*, *и*, *ѣ* и *а* въ Костурско и Леринско: първитѣ два звука иматъ единъ застѣпникъ — *е*, както въ всички западнобългарски говори, вториятъ и третиятъ пакъ единъ застѣпникъ — *и*, па и гласната *а* се пази обикновено неизмѣнна. Не липсватъ и нѣкои характеристични за българския езикъ явления. Така, неударено *е*, макаръ да запазва доста ясно звуковата боя на *е*, все пакъ при зѣвъ се „редуцира“ въ *и* и по-нататъкъ въ неслогово *й* — *záici*, *зайци* мн. ч. отъ *záek* в. м. заеци, *знайш* в. м. знаеш, *познайш* в. м. познаец и т. н. Гласна *и* като замѣстникъ на староб. *и* и *ѣ* не се различава въ зависимостъ отъ предходната съгласна, та и следъ *ж*, *ч*, *ш* се изговаря средно *и*, а не „твърдо“ *ѣ*, каквото проф. Милетичъ откри у южнобългарскитѣ павликяни и въ нѣкои родопски говори. „Il arrive cependant qu'après *r* il s'arrondisse jusqu'à tendre vers *y*: *Oryt* (c'est la prononciation courante du nom de la ville d'Ochrid), *ryt* („colline“), *ryba*“. И наистина г. Мазонъ напомня, че сѣщиятъ фактъ е билъ забележенъ отъ Облака и въ говоритѣ на северъ отъ Солунъ, па и въ Охридския говоръ. Само че докато Облакъ говори за обикновено гутурално и тъмно *і*, което „донегде“, до „известна мѣра“ („einigermassen“) се приближава къмъ рус. *ѣ*, г. Мазонъ сѣщо мисли за подо-

бенъ звукъ, но неправилно говори за нѣкакво закржгляне при учленението („il s'arrondisse“): закржгляването не е характерно за звука *ы* (*y*), а за нем. *ü*, френ. *u* въ *lune*, *dur* и т. н. Срещу южномак. *ryba*, *ryt* у Облака и Мазона въ Родопската област (павликянитѣ въ Пловдивско спадатъ по говоръ къмъ тази област, и тѣхниятъ диалектъ е разгледанъ отъ г. Милетичъ заедно съ диалекта на Родопското Дарждере въ втората частъ на книгата *Die Rpodopemundarten der bulgarischen Sprache* [Wien 1912] стълб. 71—98) имаме: *ryza* сир. *рыза* вм. *риза*, *darÿ* вм. *дару*, *igrÿ*, *parÿ* и дори *starÿnà* вм. *старына*, *старина* (с. Балтаджи, Пловдивско) ст. 82—84, или *maslinovъ gôrъ* мн. ч. вм. *маслиновы горы*, *sèstrъ* вм. *сестры* въ с. Широка-Лжка все у проф. Милетича стълб. 172—173. Особено любопитни сж южномакедонскитѣ форми *мъчка* вм. *мачка* „chat“, *гъщи* (*gъšči*) вм. *gašči* „culotte“, дори *къна* отъ итал. *capra*, гръц. *капа* „chapeau“ и *гъзи* вм. *gazi* „il marche dans l'eau“. Тукъ имаме работа съ редукция, каквато имаме и въ други български говори *пънца* вм. *паница*, *нъново* вм. *наново* и мн. подобни.

И неудареното *о* има тенденция да се изговаря затворено като *у*, макаръ и „de manière toute sporadique“, напр. *godína*, *sъbota*, *žito*, но *dûri*, *dur* отъ *dorí* или *gûlem* отъ по-стара *golém* и общомакед. *ýше* вм. *óше* отъ по-старо *oшmé*, срв. рус. *ещё*. Вмѣсто *na dvor* се чува *ná dur* съ обикновеното въ български изчезване на *у* и съ редукция на *о* въ *у*, сжщо *Нíкул* отъ *Никола*, па редовно *у* или затворено *о* въ аориста 1 л. ед. ч.: *dádu*, *otídu*, *donésu*, *réku* или *dádo*, *otido*, *doneso*, *reko* вм. *dadoch*, *otidoch* и т. н.; сжщо *nógo* (*ногу*, *многу* въ други бълг. говори), *nékoko*, па и *kôko*, *tôko* (*коуку*, *тоуку* въ други македонски говори), стр. 22—23. Въ Жервени и Смърдешъ редукцията е по-пълна: *k'êku*, *nék'eku*, *pésuk* и т. н. Като изтъква, че староб. предлогъ *къ* *ко* се се явява подъ различни форми — *во*, *у*, *о* и *и*, г. Мазонъ допуска м. др. за *у*-то „l'intrusion vers le Sud des parlers serbes“, ако и да говори за естествеността на тия различни форми и за тѣхното съгласие съ особенитѣ звукови закони тъкмо на българския езикъ, та че и за възможно смѣсване

съ предлогъ *о*. Нищо не значатъ случаитѣ *ú gore, ú dolu*, покрай *u rékata, u vrěščeto, u éden kup* и т. н.: който хубаво обяснява *dúri* и *úšče* отъ *дорú* и *ошчѣ*, трѣба и въ удареното *у* на тия съчетания да допуска *о* отъ *во* и нѣма защо да търси нѣкакво нахлуване на срѣбщина.

Че редукцията на неударено *о* може да стигне преко слабо *у* до пълно изчезване на гласната, показватъ думитѣ *пашка* (*páška* „queue“) и *пѣнци* вм. *opínci* „mocassins“, свойствени не само на югозападнитѣ бѣлгарски говори въ Леринско и Костурско, но и на други бѣлгарски говори въ южна Македония. Тѣй въ една интересна приказка отъ Мъгленско за хитростта на гърцитѣ и на бѣлгаритѣ, бѣлгаритѣ отъ простотия смукали морска вода, като бързали да се насърбать „рибѣ чорба безъ пари“, ала после, като останали на нѣкои отъ тѣхъ царвулитѣ изъ водата, хитритѣ гърци се спуснали: „търчайте бре бѣргу на пѣржени актаподу“ и нагазили „да ядат *пѣнци* на бугарите“. И на край гъркѣтъ „ка видѣл оти ж извальал работата, си ж свил *пашката*“, Сбор. за нар. умотв., наука и книжнина, изд. Мин. на Нар. Просв. III (София 1890) стр. 190—191.

Наблюденията на проф. Мазонъ върху следитѣ отъ различие на мекостъ и твърдостъ у съгласнитѣ не сж безъ значение за историята на бѣлгарския езикъ и представятъ доста успоредици къмъ познати вече особености. При форми *kóino* въ Екши-су срещу *kón'о* въ Смърдешъ, *koín* въ Неоляни, Леринъ и Мокрени срещу *kon'* „конъ“ въ Екши-су и Смърдешъ, авторѣтъ потвърждава т. н. антиципация на мекостта, въ резултатъ на която „la mouillure été comme déplacée par métathèse“, р. 26. Шушкавитѣ *č* и *š* поразяватъ при първо чуване „par leur caractère de minceur“; това не сж преходни звукове между *č* и *ć*, *š* *ś*, но „de *č* et *š* très mince“, когато пѣкъ *ž* не влияе върху задноезичнитѣ вокали: *žaba* срещу *čāša*, ала все пакъ това *ž* не е толкова широко, колкото

руското, тѣй че се изговаря *žif*, а не *žif*⁰; у павликянитѣ имаме тѣкмо *žyv*, *žytō* и *žto* у Милетича Rhodopem. 82—83, па и *uplāšl* „уплашилъ“, *nāšsž dūmž* „нашитѣ думи“ въ Широка-лжка и др., п. т. 172—173.

Много добре бележи авторът, че въ югозападните македонски говори праславянските съчетания **tj*, **ktj* сж застъпени чрезъ *šč* и **dj* — *žd*, *ž* (*svěšča*, *čuždi*, *čuži*, *meža*), ала тъкмо поради това е било излишно да се започва съ думите: „Le traitement de *t* et de *d* devant *j* que l'on considère souvent comme caractéristique de macédonien est respectivement en *k'* et en *g'*“ (к. м.), а сжщо тъй не би трѣбало да се приравняватъ праслав. **tj* и **tʲj*: ако изговоръ *кук'а*, *куйк'а* е характеренъ за македонските говори, то изговоръ *brak'a*, *cvèk'e*, *trek'i* се срѣща и въ други български области, източни (Балканътъ, Родопитѣ) и западни. За Котелъ въ Извѣстия на славянския семинаръ при Софийския университетъ кн. III (София 1911) сж приведени: *брàк'а*, *цвèк'а*, *цвèк'и*, *ливàг'и* и т. н., стр. 206; отъ Широка-лъка въ Родопитѣ имаме сжщо *bràk'a* у Милетича Die Rhodopemund. 175, отъ Чепино *bràk'a*, *cvèk'e*, *pràk'e* (Дорково), *pròk'e* (Костандово) отъ староб. *pràtʲje* — въ Котелъ *нърк'и* (пржтые) пос. м., па и *trek'i* и т. н. и т. н., Die Rhodopem. 212–213. Дори и *k'* отъ праслав. **tj* не е неизвестно и на много източни говори: че въ Търново и Шуменъ и другаде се изговаря *вèк'и* е всеизвестно, вж. у мене Rocznik slawistyczny IV 110 (отъ староб. *ваштѣ*), па и отъ Родопитѣ имаме: *dòjde vèk'e stuttà* (Чепино Rhodopemund. 209).

Не сж прогнати архаичните африкати *dz* въ *nodzi*, *dzvèzda*, *dzvónec*, *drúdzi* и под. покрай по-новите форми съ *z* (*nozi*, *zvezdi* и пр.). На „Metathèse de *j* (i)“ сж посветени отдѣлни 11 реда на стр. 29, дето покрай споменатите вече форми *koin*: *kon*, *kuika*: *kuk'a* се изреждатъ и *baina*: *bàn'ja*, *groize*; *gróz'je* и под., та че и обратното *Kal'ari* отъ тур. *Kailari* (*kajalari* „les rochers“).

Известно е, че общослав. *x* има слабо фрикативенъ характеръ и че поради това тоя звукъ лесно изчезва въ нѣкои отъ славянските диалекти. И авторътъ на разглежданата книга говори за „amuïssement de *ch* en toute position“ и притуря, че тоя фактъ, който има съответствие въ албански и цинцарски, е твърде характеристиченъ за македонски: „*ch*, réduit à la simple aspiration *h*, a fini par disparaître en toute

position et dans tous les parlers“, та имаме *áren* (отъ *háren*), *lep* отъ *hlep*, *ubóo* (отъ *hubavo*) и т. н. Ала това е характерна особеност не само на македонските, а и на северозападните, и на североизточните, и на югоизточните български говори. Българският професоръ А. Беличъ (искаше да изкара преди десетина години, че *x* изчезва въ Прилепския говоръ подъ влияние на сръбския езикъ (Срби и Бугари у балканском савезу и у међусобном рату, Београд 1913, стр. 68), та трѣбаше да му се каже, че това негово твърдение издава само голѣмото му невежество по българска диалектология и че дори въ родния градъ на Ивана Вазовъ звукъ *x* „се губи“, очевидно не подъ въздѣйствието сръбско влияние, вж. у мене, „Къ вопросу о границѣ между болгарскимъ и сербскимъ языкомъ“, Русскій Филологическій Вѣстникъ LXXII (Варшава 1914) с. 397. Всѣкакъ сега г. Беличъ ще научи и отъ г. Мазона, и отъ г. Селищева, че въпросътъ за изчезването на слабия спирантъ *x* (*h*) е много по-широкъ, отколкото си е въобразявалъ г. Беличъ съ тѣсния си пансръбски шовинизъмъ.

Въ Леринъ е честъ особено у младитѣ изговоръ *f* вмѣсто *ch* въ думи като *rekuf* „рекохъ“, *oref* редомъ съ *orei* „орѣхи“, *graf* покрай *grà* „грахъ“ и под. Това е споредъ проф. Мазонъ „venu sans doute des parlers du Nord.“ И той пакъ има право, само че не щѣше да бжде излишно да се споменѣше разпространението на тази особеност и въ източнобългарските говори: дори въ Шуменъ ще кажатъ *dàduf*, *pèkuf*, *prač* вм. дадохъ, рекохъ, грахъ, па и въ Родопитѣ *plàkaf*, *utiduf*, *pisafme* и год., *Rhodopemund.* 44, *jàdaf* „ядохъ“ *pokriäf*, пакъ тамъ 124 и много други.

И за „tendance à amuissement de certaines consonnes en position intervocalique“ е казано, че се среща въ всички югозападни македонски говори, ала можеше да се притури, че и това явление спада къмъ общобългарските: срещу югозападнамак. *glaa*, *ubaa*, *praiš*, *biolica* и под. имаме и въ много източни говори *glž* (*glžž*), *ubž*, *b'уулица* и мн. други.

Още доста такива изчезвания има отбелѣзани у проф. Мазона и отъ съответния материалъ (въ Леринъ имаме напр. *kòa*, *tùa*, *séa* или *seá* и т. н. редомъ съ *kòga* *tùva*, *séga* у по-старитѣ, когато говорятъ бавно и натъртено) ще се въз-

ползуватъ не малко всички езиковедци. Появата на форми *kòku* (*kòko*), *toko* в м. колко *толко* авторътъ обяснява много вѣрно съ веларизация на нѣкогашно меко Л: *koliko* *kolko* *kouko* *kòko* *kòku*, срав. рус. сколько все съ меко лъ. За ослабването и изчезването на *ž* въ *moiš*, *moiš* редомъ съ *možiš* би могло да се притури, че има своето съответствие пакъ въ източнобългарски: *ни мой* в м. литературно *не може*. Сжщото важи и за случаи като *zémat*, *zè* (roug *vzemat*, *vze*), *sékade* (roug *vsekade*) и подобни.

Една много важна звукова черта на българомакедонската езикова цѣлостъ е сжщо изтъкната: „Toute consonne sonore devient sourde en fin de mot: *lep*, *mras mš*, *ryt* etc., но, разбира се, *lébo*, *mràzo*, *mžo*, *rydo* и т. н. Ние тука бихме напрѣли, че тази особеностъ отдѣля рѣзко всички българомакедонски говори отъ сърбохърватскитѣ. Така и при дисимиляцията въ *ена* редомъ съ *една* или *pána*, *séna* вмѣсто *padna*, *sedna* пакъ ще можеше да се напомни, че това сж явления, доста разпространени и въ източнобългарски.

Проф. Мазонъ съобщава доста факти и за характеристиката на ударението въ изследваната областъ. Тенденцията е да се поставя ударение на втория слогъ отъ края: *pri já-tel*, но *pri jatéli*, *čòvek*, но *čovèci*, *gòlem*, но *goléma*, *ùbaf*, но *ubáa* и т. н., но не сж малко и формитѣ съ ударение на третия слогъ отъ края, напр. въ членуванитѣ имена: *gové-daro*, но *ofcáro!*, *brášnoto*, *grcíte* или въ нѣкои глаголни форми: повел. накл. *isperi grédete*, *kàžete*, *pùlete* „гледайте, вижте“, или въ изяв. накл.: *rùčame rùčate*, па дори по т. н. нем. Systemzwang и форма съ ударение на 4-ия слогъ отъ края: *isperete*, или отдѣлни архаични думи: *sžbota*, *nédela* (и *nedéla*), празникъ *Vasílica*, *Vòdici* и под.

VI.

И отъ областта на морфологията авторътъ е събралъ достатъчно материяли, възъ основа на които дава вѣренъ образъ на изученитѣ диалекти. И тука пакъ, понеже въ наслова е турено „славянски“ приказки, ние ще трѣба да подчертаемъ немалко типични български особености. Така имаме мн. *r. car*: *càroi*: *caròite*, *vol*: *vòloi*, *groš*: *grošoi* и т. н., но *dvor*: *dvorišča*, *grob*: *grobišča*, *pšt*: *pštišča* и под. Отъ тоя родъ

е употребата на *си* при известни глаголи; *grédi si eden čò-vek* „единъ човѣкъ *си* върви по пѣтя“, *si bil eden car* и др. Има и явления по-общи, напр. *ščo* като относително мѣстоимение за всички родове и числа: *drugite čupi ščo bea* „les autres filles qui étaient là.“ Единъ важенъ архаизъмъ е *čumu* рус. *чему*: *čumu ti e, mžo, piščola?* „pourquoi te faut il, mari, un pistolet?“

При форми *soet narod* „le peuple entier“, *soeti*¹ *ženi* и подобни авторътъ изрично бележи, че и тия форми иматъ съответствие въ нѣкои български говори (у павликянитѣ *što*, *што* вмѣсто *всичко*, като форма къмъ старото (*в*)*cume* „всички“).

Интересна е двойствеността на глаголнитѣ окончания съ *и* и *е* въ множ. ч. 1. и 2. л. срещу еднаквото само *и* въ 2. и 3. и ед. ч. *pàsa, pàsiš, pàsi*, но *paseme* и *pasime, pasete* и *pasite, pasat, pase*, както и двойствеността въ 3 л. мн. ч. (форми съ окончание *at* и *е* (безъ *t*!)).

Не сж безинтересни и причастията *дашле* „дали“, *изашле* „изѣли“ и *извашле* „извадили“, които се явяватъ въ тия говори наредъ съ *вишле*, ед. ч. *вишел* „видѣлъ“. *Вишел, вишъл* сж форми свойствени речи изключително на западни говори и сж се явили подъ влияние на причастие *отишел, отишъл*, което е докарало дори и въ Търновско и Дръновско очевидно римувани форми *утишѣл та сж ни вишѣл* „високъ, дълъгъ“ „*утишлѣ тж сж ни вишлѣ* вж. *R. cznik slawistyczny* IV 119.

VII.

На *синтаксиса* сж посветени само две страници (54—55), ала все пакъ сж изтъкнати най-важнитѣ особености. Добре казва г. Мазонъ, че „le trait le plus frappant est le redoublement du complément“ (въ случаи като *go poseče Marko evreičeto, na Aleksandro vódata mu ispijâa sestri mu* и под.), и че тая черта е обща „à tous les parlers de la Macédoine, à de nombreux parlers de la Bulgarie et aux parlers de la Serbie méridionale (Montagne Noire de Skoplje et Kumanovo)“, п. 55. Неточно е да се казва, че въпросната особеност е свойствена на „многобройни говори въ България“, а сжщо

¹ Тука би било по-добре писането съ *з*, съ което иначе г. Мазонъ си служи и което намираме у българскитѣ записвачи „сжти гъбули, сжти овци“ СБНУ III 153).

неточно е да се наричатъ говоритѣ въ Скопска Черна-Гора и около Куманово говори на „южна Сърбия“: до Скопска Черна-Гора и Куманово продължава все Македония, както г. Мазонъ ще да е видѣлъ между др. и въ книгата на покойния Кжнчовъ (Македония, етнография и статистика), отъ която се ползува тѣй умѣстно въ много други случаи. Изречението: *на Александра, водата му я изпили сестритѣ му* е характерно за всички български говори и въ Македония, и въ Тракия, и въ Дунавска България. И въ това отношение, значи, българскитѣ говори образуватъ заедно цѣло, което има особености, свойствени на албански, ромънски и гръцки, както и самъ г. Мазонъ по-нататъкъ изрично казва.

VIII.

Интересни сж г. Мазоновитѣ бележки върху речника на говоритѣ въ Леринско и Костурско. Първата мисълъ на автора е, че речникътъ на югозападнитѣ македонски говори значително се различава отъ речника на югославянскитѣ литературни езици, и частно отъ българския литературенъ езикъ, въпреки сетнешното влияние на училището. Въ тоя си видъ тая мисълъ е едностранчива, па и невѣрна, що се отнася до твърдението за по-голѣмата отдалеченостъ отъ българския литературенъ езикъ. Тѣй изказано това твърдение ще може да се тълкува въ смисълъ, че речникътъ на югозападнитѣ македонски говори, като е „en particulier“ „assez notablement différent“ отъ български, ще да е по-близъкъ нѣкакъ до речника на сръбски, другиятъ отъ „des langues slaves littéraires du Sud“. А това е въ сжщностъ противното на истината. И примѣритѣ на г. Мазонъ не сж отъ естество да направятъ мисълъта му по-приемлива: г. Мазонъ изтъква, че въ Леринско, Костурско се срещатъ изрази, които другаде не сж имали подобна сждба, напр. глаголи *zborua* „говори“, *ščuka* въ Костурско редомъ съ *ču je* и *sluša, pée* и *pei* „чете“, *postana* „il est fatigué“, напомняще рус. *усталъ*, *pili* „il regarde“, *sakam* „je désire, je veux“, *mami* „il ment“, *veli* „il dit“, повелит. накл. *poili* „formule de politesse (pour *póveli*) correspondant au bulgare littéraire заповѣдвай. Ainsi encore l'adjectif *áren, árna, arno* et l'adverbe *árno* d'un usage aussi fondamental dans la région de Lérin que *dobro, dobre* dans l'ensemble

des langues slaves (c'est *dóbro* qui est maintenu dans le région de Kostur)".

Авторът надценява значението на повечето от тия думи, нѣкои от които не сж при това южномакедонски, но сж изобщо македонски или дори западнобългарски или старинни български думи. По поводъ на всички тия думи нашиятъ авторъ би трѣбало да направи семантични бележки, които биха представляли интересъ и за общото езикознание. Вмѣсто туй намираме едностранчивостъ и отъ етимологично гледище недопустимо сближение на *сакамъ* съ *искамъ*: *sakam* „je désire, je veux“ (qu'on ne peut s'empêcher de rapprocher du bulgare *искамъ*, malgré l'obscurité du développement phonétique“. А между това било е забележено, че *сакамъ* не е само българска дума (хърват. *sakati*, рус. *сакамъ* съ близки значения) и че общосл. *sakati* и *sĕkati* (бълг. *сѣкамъ*) ще да стоятъ въ свръзка съ общослав. *sočiti* „indicare“, *сокъ* въ старорус. и чеш. „обвинитель“, чеш. *sousok* „съперникъ“, сир. „който заедно съ друго „сака“ нѣщо“, вж. у мене, Студии по слав. и сравнително езикознание № 62, стр. 112, въ Годишника на Софийския университетъ ист. фил. фак. XIII—XIV (София 1920), по-рано въ Русскій филолог. вѣстникъ LXIII 308—316.

Да се изтъква *áren*, *árno* като нѣкакво особено различие между югозападномакедонски и български, значи да се не познаватъ достатъчни нито българските народни говори, нито книжовния български езикъ. И въ източни и въ западни български говори народътъ яко често си служи съ тия думи, та че и Вазовъ още въ „Поля и гори“ пише:

Сѣ е *харно* за челяка
Да е скромень и разбранъ:
Не пречупва се грѣбнака
Отъ единъ учтивъ митанъ“.

(„Средство да нѣмашъ врагове“.)

Заслужава да се обърне внимание и върху статията *харень*, *харничекъ*, въ българския речникъ на Дювернуа, дето има немалко примѣри отъ народнитѣ говори и отъ българския литературень езикъ. Нешо Бончовъ, родомъ отъ Панагюрище въ Източна България, още преди Вазова превежда Гоголевото: *Добрые были казаки* съ „Харни казаки бѣха“, Дювернуа, Словарь болг. языка 2472.

И върху употребата на *plački* въ значение „vêtements, effets“ срещу по-специалното значение въ другитѣ български говори и въ книжовния езикъ трѣбаше да се хвърли свѣтлината на сравнителната семантика, па да се съпостави съ англосакс. *réaf* „грабежъ, плячка“, нем. *Raub, rauben* и под., срещу които стоятъ романскитѣ заемки: итал. *roba* „Raub, грабежъ“, *rubare* „rauben“, френ. *dérober* „крада“ и пакъ итал. *roba* „дреха“, френ. *robe*. За последнитѣ думи Ф. Клуге Etymol. Wört. d. deutschen Sprache⁹ (1921) 362, харно забелязва, че се насланятъ къмъ старогорнонем. *roub*, англос. *réaf* „плячка, облѣкло, дреха“ и че старогерманската дума ще да е имала значение „плячкосана дреха, дреха изобщо, erbeutetes kleid, kleidimallgemeinen“. И *liot, liotite* „les bêtes sauvages“ ще трѣбаше негли да се обясни отъ корена *лихъ* (*лихотъ*), па да се кажеше, че общослав. *лихо* има твърде интересна семантична история: у Миколошича Etymolog. Wört. d. slav. Spr. 168 е дадено м. др. и „старослов.“ *лихота* „malitie“, и *лихсть* „inaequalitas“, и пол. *liszyć* „ограбвамъ“ и мн. др., а *liotite* могатъ да бждатъ просто „грабливитѣ, хищни животни“.

Безъ особена стойностъ е бележката, че въ Леринско и Костурско *Gospo* е единственото мѣстно обръщение къмъ Бога, и че зват. падежъ *Bože* е българизъмъ, въведенъ отъ поповетѣ. Та и *Господъ, Господи* е общобългарска дума!

Въ областта на словопроизводството г. Мазонъ изтъква, че „la dérivation s'est développée de manière assez indépendante“ (к. м.), обаче „par le moyen de suffixes bien connus par ailleurs“, както напр. *-ка, -чка* въ *умирачка* „смъртъ“, *давачка, вземачка*, „impôt“ и дори *semka* „grain“; *-ec* въ *golétec* „officier, personnage glufec „rat“ *vrapci* „des oiseaux“; *-ina* въ *mesečina, krivina* и т. н. Явно е за всѣкиго, че тукъ едва ли може да се говори за нѣкаква „manière assez indépendante“ на производство, когато и *семка* и *голедец*, и *врабци*, и *месечина* и др. сж общобългарски думи. За *skopia* „cherté“ и *trgovija* „commerce“ проф. Мазонъ не говори, и съ право, че сж думи, развили се независимо отъ български, и предполага, че общослв. суфиксъ *-ѣja* е претърпѣлъ контаминация съ гр. *-ia, -eia*.

Вѣрно е, че *oti*, употребявано и като въпросително „pourquoi?“ и като причинно или допълнително „parce que,

que“ е „un emprunt grammatical capital“, ала и то е свойствено на много западни и източни български говори, а не е характерно само за македонскитѣ или югозападно-македонскитѣ. Както при *ela* „viens“ г. Мазонъ бележи въ скоби: „courant dans tous les parlers“, така трѣбваше да се отбележи подобно нѣщо и при *oti*, и при *sinora* „frontières“ и при *skolé* (σκολιό) „школо̀“ и при *psovisa*, и при *spolài ti*, с πολλὰ ἔτη, devenu une sorte de faux impératif“ (р. 58) и т. н. Дори формулата „mi-grecque mi-slave“ *kata den* „tous les jours“ (καθ' ἡμέραν) е позната на много български говори. Въ Леринъ постоянно се чува *k'e oime* (odime) *na peripato* „nous irons à la promenade“, и това *peripato* е наистина гърцизъмъ мѣстенъ, не взелъ по-широки размѣри. Турскитѣ думи, които сж привлѣкли вниманието на френския ученъ, пакъ не сж присжци само на македонскитѣ и още по-специално на югозападнитѣ македонски говори: и *demek*, и *filan*, и *kalabalak*, и *kurtulisa*, и *duman*, и *dunja*, и *laf*, и *zaman*, и *saat*, и *k'ef*, и *džade*, и *kale*, и *kaik*, и *tefter*, и *kadija*, и *keseâži ja*, и *zapti ja* и т. н. сж познати и употребителни по цѣло Българско. Отъ думитѣ, за които се мисли, че сж отъ албански произходъ, южномакедонска или македонска е само *чупа* (*čupa* „fille“), а *буза*, *бузите* „les lèvres“ е пакъ общо-българска дума.

IX.

Текстоветѣ, записани отъ проф. Мазонъ, заслужватъ отъ дѣлно разглеждане, при което да се засегнатъ еднакво и звукове, и форми, и характерни думи и обрати, па би се поправили и рѣдкитѣ, случайни грѣшки. Още въ първата приказка трѣбва да ни спре формата *stъpo* (стр. 60) „тоягата“: въ другитѣ македонски говори тая дума гласи, както се знае, *стан*, и тукъ вмѣсто очаквано *stàpo* имаме *stъpo*, срв. по-горе *мъчка*: *мàчка* и др. При „*liot pour livot*“ (р. 62) авторътъ бележи, че е „avec un élément -ot peu clair“ отъ Геровското (т. III 11) „ливъ, звѣрь, лиутъ, гадъ“; срв. по-горе казаното за коренъ *лих*- и суфиксъ- *отъ*. Въ *tri mina*, *dva mina*, та и *единъ минъ*, имаме сетнешно етимологизуване отъ форми *двамина*: *двама*, както *колцина*: *колко*, стб. *колици*. Натякването Герову за минъ“ (Le mot n'est pas donné par Gueroff“ стр. 66 бел. 1) е до известна степенъ умѣстно.

Въ изречение: *Eden arap na sila mu zémi čupata na tur-skio car, ama ne zé*“, преведено: „Un more, par violence, prend la fille du tsar de Turquie, mais il ne réussit pas à la prendre“ думитъ *ama ne ze*, навърно трѣба да се четатъ *amane(t) ze* сир. взелъ царската дъщеря *зalogъ*, тур. *аманетъ*. Както се превежда у г. Мазона, нѣма смисълъ. Нататъкъ се казва: *Reče sago: — Ako Marko beše tuka da ni otkini čupata od voi. . .* Явно е, че чупата е била взета, та трѣба да я „от-кине“ Марко. Арапинътъ значи я взелъ, и то „амане взе“. Инакъ не би било ударението *áma ne vzé*, но *áma(a) néze*. срв. *nék'e*. При *krluk* „fourche“ трѣба да се притури, че освенъ Геровия *крѣлякъ* въ Панчевото Допълнение има *кърлукъ* отъ Прилѣпъ „овчарска гега, кърлигъ“. Печатна грѣшка е на стр. 136: *parite i os tai* „i tamo“ вм. „...*ostai tamo*“.

Езикътъ на приказкитъ е доста живъ, съ обикнатитъ у народа драстични изрази, които проф. Мазонъ е съумѣлъ да предаде и въ своя точенъ и добросъвестенъ преводъ. И за превода, както за цѣлия трудъ ние дължиме на г. проф. Мазонъ най-голѣма благодарностъ.

София, 17 юний 1914 г.

Д-ръ Ст. Младеновъ.

×

×

Български народни пѣсни отъ Македония, събралъ *Панчо Михайловъ*, съ предговоръ отъ проф. М. Арнаудовъ, издава Щипското Благотворително Братство въ София, печатница „Св. Климентъ“ 1924.

Видниятъ македонски революционеръ, войводата Панчо Михайловъ презъ свободното време отъ прѣката си работа е събралъ македонски пѣсни, издадени въ единъ томъ отъ 295 голѣми страници.

Пѣснитъ сж събрани тъкмо изъ тия краища на Македония, изъ които най-малко е събрано за разнитъ сборници отъ началото до сега. Или, както се изразява г. професоръ М. Арнаудовъ въ своя сбитъ, наученъ и вдъхновенъ предговоръ, районътъ на пѣснитъ обгръща, съ малки изключения, областта между Вардаръ и Струма, по течението на река Брѣгалница, съ градове и села, Велесъ, Щипъ, Св. Николе, Злетово, Кратово, Кочани, Царево Село, Винаца, Берово, Малешево и други мѣста на стария Пиянецъ.

Бихме желали да се направи една обстойна и научна критика не само на сборника като особено смисленъ и навремененъ голѣмъ трудъ, ами и да се анализира въ най-различни посоки всичкия тоя събранъ въ него богатъ материалъ. Да се прецени езикътъ и да се сравни подробно и конкретно съ източния български, за да се докаже по-нагледно едно наше твърдение въ едновременния скопски листъ „Родина“, че македонскитѣ говори на българския езикъ сж несравнено по-богати по слова чисто български, отколкото говоритѣ, които господствуватъ сега въ книжовния български езикъ; че чуждитѣ думи въ македонския български езикъ сж почти съ деветъ десети по-малко отъ чуждитѣ думи въ източнитѣ ни наречия, особено гръцкитѣ и турскитѣ думи; че отвлеченитѣ думи, които замъгляватъ речъта, изобилствуватъ въ източния български езикъ, докато въ Македония речъта е ясна и жива, защото думитѣ не сж производни или нѣкакви близки до прилагателнитѣ слова, ами сж имена на предмети и на конкретни понятия и чувствувания. Тѣй сжщо да се разбере още по-ясно отъ нашитѣ писатели, че изразителността на нашия крайно силенъ и богатъ езикъ би достигнала най-развититѣ културни езици, ако се подържаше стремлението, опита отъ страна на нѣкои наши поети и писатели да се съединява словесното обилие на македонскитѣ говори съ разнообразността и изтънчеността на словеснитѣ и изразнитѣ форми въ източнитѣ наречия.

Българскиятъ езикъ е мощенъ, свободенъ, обиленъ, гъвкавъ и невъобразимо жизнеспособенъ и еластиченъ, способенъ е да поема всичко отъ всѣкъде, да предаде и най-сложнитѣ и най-затѣнтенитѣ понятия, да преведе въ себе си най-голѣмитѣ майстори на словото. Това си позволявамъ да твърдя азъ, който бихъ ималъ най-голѣмъ интересъ да говоря противното, за да приписвамъ собственитѣ си грѣшки на немощта на езика ни. Така, отъ толкова години превеждамъ и издавамъ най-тежкитѣ и най-високитѣ работи въ поезията. И българскиятъ езикъ никжде не отстъпи, искамъ да кажа, затрудненията ми никжде не идеха отъ липса на думи въ български езикъ. Нито когато се борѣхъ съ страшната и отвсѣкжде бликанала обилностъ на Омира, нито когато предавахъ фантастичното богатство на Шекспировия словарь; нито когато предавахъ дума по-дума буйнитѣ, смѣлитѣ, гени-

ялнитѣ избухвания на Есхиловата поезия; нито когато гледахъ да изкажа на български езикъ всичко онова, което изказва съ своя съвършенъ инструментъ най-голѣмия художникъ на езика между всички поети — Софокълъ; нито за сочностьюта на единъ Гете и на единъ Еврипидъ липспаха думи, нито дори за неистовствуванията на най-разглезения играчъ на словото и на мисълта Аристофанъ. Ако има повече отколкото трѣбва грѣшки и наточности въ моитѣ преводи отъ тѣзи класици, то тѣ ще сж грѣшки на моето несъвършенство, но по никой начинъ не на българския езикъ.

И, нѣма защо да не казвамъ това, което мисля въ тоя случай, менъ ми се струва, че виждамъ тая истина, само защото и азъ съмъ отъ Македония, отъ Щипъ, защото и моя езикъ, и инстинктивно и съзнателно, съдържа повече македонски гласове, отколкото езикътъ на другитѣ, които пишатъ. И затова азъ си представямъ, каква сила би добилъ българския езикъ, ако голѣмитѣ, даровититѣ наши писатели и поети малко по-често потопяваха своята мисълъ и въ македонската речъ.

Особено хубаво, казвамъ, би могло да се изтъкне това, ако се разгледа сборника на Панчо Михайловъ нарочно отъ тая страна и като се сравнятъ, напримѣръ, тия македонски пѣсни, които иматъ варианти или подражания и въ източнобългарско наречие: ще се види отъ едно и сжщо събитие, какво излиза въ македонската редакция и какво въ източнобългарската.

За жалость, времето не ми позволява за сега да покажа това тъй конкретно, както бихъ искалъ и както би заслужвала самата работа. Но, кога и да е, ще сторя това.

Следъ езика, въ тоя сборникъ заслужватъ сжщо такава обстойна преценка насъбранитѣ материяли отъ чисто битова гледна точка. Преди всичко, за да се види още единъ пжтъ, макаръ и следъ Миладиновия сборникъ, но пакъ не за излишенъ пжтъ, че и битово македонскитѣ българи не се различаватъ по нищо отъ източнитѣ българи, даже по-малко отколкото по говоритѣ си; че навсѣкжде отъ Шаръ до Сулина личи все тая сжщата, все тая едната обособеностъ на българското племе, между всички други славянски и неславянски племена; че е смѣшно македонцитѣ да се не

наричатъ българи, а за дипломатическо удобство „македонски славяни“, само защото оржжието е поставило една изкуствена граница; че просветениятъ сръбски изследовател Ст. Верковичъ не говори наизустъ или за нѣкаква угода, когато пише въ писмото си къмъ своето „*Описаніе быта македонскихъ болгаръ*“: „.... Въобще, Македония е населена съ народъ, който говори на най-чистъ български езикъ, като почнемъ отъ най-северната граница, отъ върха Люботрънъ, и свършимъ съ най-южната, т. е. Срѣдиземно море.“

Сжщо така текстоветъ на пѣснитъ въ тоя сборникъ ще могатъ, подробно изследвани, да послужатъ и като исторически извори за нѣкои събития, споменитъ за които сж изчезнали другаде. Тѣй напримѣръ, много пѣсни изъ личнитъ, семейнитъ, политическитъ и баладитъ, по отношение на борбитъ ни съ другитъ племена, сж много по-съдържателни, и, главно, по-откровени, отколкото подобни материяли изъ източно-българскитъ краища.

Но най-интересни биха били изводитъ и заключенията на литературния историкъ, който би си далъ трудъ да анализира пѣснитъ и да ги прецени съ огледъ къмъ тѣхното художествено достойнство. Да изтъкне тѣхната наивност, докжде тя е хубавата оная поетическа непосредност на твореца, кжде тя е само една немощъ и недоразвитостъ. Сжщо да се характеризиратъ поетическитъ образи, дълбочината на чувствата, обликътъ на мислитъ, хуморътъ и иронията, които бликатъ навсѣкжде, особено въ събранитъ тукъ пѣсни изъ любовния животъ, отъ които нѣкои се отличаватъ съ една поразителна новота, оригиналностъ на израза и на композицията, особено на композицията.

* * *

Цѣлиятъ сборникъ има деветъ дѣла: 1 - обредни пѣсни, 2 - сватбарски пѣсни, 3 - любовни пѣсни, 4 - балади, 5 - семейни пѣсни, 6 - малки пѣсни, 7 - юнашки пѣсни, 8 - хайдушки пѣсни и 9 - нови революционни пѣсни.

Ако за другитъ отдѣли може да се каже, че ръководната мисълъ е била повече да се изтъкнатъ битовитъ или историческитъ материяли, ако тѣ сж интересни повече въ идейно отношение, явно е, че при събиранieto и при нарежданieto на любовнитъ и на малкитъ пѣсни най-много е дей-

ствувалъ въ случая художническия усетъ, както и жизнерадостния темпераментъ на събирача *Панчо Михайловъ*, настроението на когото не на едно мѣсто просто прозира въ избора и въ нарежданието на материялитъ.

Разбира се, тукъ давамъ само една скицирана програма за изучаване и използване на тоя голѣмъ сборникъ и съвсемъ нѣмамъ намерение и не мога да постѣпя системно и изчерпателно нито за другитъ отдѣли, нито за тоя единия. Но все пакъ, само колкото да бѣда разбранъ по-ясно, какво мисля, ще изтъкна нѣкои отъ тия пѣсни въ тѣхното художествено достойние.

Има една особена енергия на поетически темпераментъ въ рѣзкостта и въ конкретността на израза и на ситуацияитъ напиримѣръ въ пѣсенята „Карамфилка гори момъкъ“, №70, както и въ нейния вариантъ №71 . на стр. 29:

„Я ме земи, я ми кажи!

Доста оди по селото,

Да ме викатъ „вампиръ“ ода,

Доста стоя подъ стрѣ'итѣ,

Да ме капятъ капчизитѣ;

Доста оди по вратитѣ —

Да ме лаятъ кучинята ...“

Или въ 79 „Кой ще стопли момата?“, въ която сѣкашъ се гони нѣкаква изчерпателна подробностъ на всички близки, но по-далечни отъ либето. И тая подробностъ се дава просто, за да се направятъ сравнения като:

„Ойде при брата, како при врата....“

Особено силно действува съ изненадата си на края, следъ толкова описания и следъ такъвъ дълъгъ замахъ въ началото, прочутата и прелестна пѣсенъ „*Лиляна платно бѣлѣше, край Вардарскитѣ извори*“. Сжщо тъй е и съ лѣжата и наказанието за нея въ единъ квазивариантъ на тая пѣсенъ, именно въ 85. Ето до нея и единъ съвсемъ оригиналенъ вариантъ, или просто нова работа като известната и хубава бѣлгарска, но много тжжна пѣсенъ „Венчай, куме венчай, не проклинай и пр.“ Македонската пѣсенъ и тука свършва съ една почти иронична клетва:

„Вѣнчай, куме, често не ми дишай!

Я не дишамъ, само сърце диша!

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧ
ИНСТИТУТЪ

Благославяй, кажи аирлиа!
 Тай година вѣнчаница,
 Догодина мада удовица,
 До трекията - мене реченица! .“

Съ сжщитѣ перипетии излиза къмъ единъ прелестенъ хуморъ и пѣсенъта № 87 „Старецъ надхвърля зеленъ боръ“. Янка се ужасява, че старецътъ надхвърля и че тя негова невѣста ще става. Но старецътъ ѝ казва, че ще я земе не за себе си, а за своя сина Костандина - и момата свѣтва отъ радостъ. Разбира се.

А пѣсенъта, кратката пѣсенъ „Соколъ и Яребица“, №91-тя е съ такава живостъ и свежестъ, съ такова движение на контраститѣ, щото може да се нарече елмазъ на шегитѣ: момата не позволява на момъка да я задира, защото било презъ пости и не знаа какво още. Момъкътъ я пуска, а тя му се киска:

„Вана вуко рудо ягне,
 Па не знае да ге яде;
 Вана соколъ яребичка,
 Па не знае да я носи.“

Особено пнтересна е свободата, съ която се прашатъ по дяволитѣ лицемѣрнитѣ морализатори, силнитѣ кметове, тия гърцки попове...

Въобще, по-хубовитѣ и по-съдържателнитѣ и съ по-голѣмо художествено достоинство пѣсни избиватъ на хуморъ, дори и тамъ, дето бихме очаквали нѣщо много жално. Ето пѣснитѣ „На хорото срощу нея“, № 163, особено 171 „Пий юначе, благо вино“, „Биса сънува трима ергена“.

Даже и прелестната клетва, когато тя се научава, че либето ѝ паднало въ битката, не е отчаяние, а една въздишка, която не само че ни казва много за битието на народа въ Македония, ами и ни показва, че всичко се зема като на шега, или поне като пѣсенъ:

„Клета да е сива кукувица,
 Що закука на Пиринъ Планина,
 Та измами младитѣ момчета!...“

По навей и по изпълнение пѣсенъта „Донка и овчаръ будала“ има сжщата сила, както „Соколъ и яребица“. А пѣс-

нитѣ отъ типа „Пази момата!“ съ своята лжчезарна ирония изобилствуватъ въ тоя сборникъ.

Донка излъгала будалата овчаръ и го води при майка си :

„Вода ти едно магаре,
Тури му сѣно да яде ;
Ако ли сѣно не яде,
Води го трава да пасе ;
Ако ли трава не пасе,
Води го вода да пие ;
Ако и вода не пие —
Бутни го да се удави . . .“

Българскитѣ филолози * * * и фолклористи, разбира се, дълго ще се занимаватъ съ материялитѣ, които сж събрани въ тоя голѣмъ сборникъ на Панчо Михайловъ. Сжщо, нѣма да остане той незабелезанъ и отъ литературнитѣ ни критици. Но азъ бихъ желалъ най-добре да послужи тоя сборникъ, покрай своята главна работа, и за това : да обогати въображението на нашитѣ писатели и поети. Неумѣстно е на поети и на писатели да давашъ съвети, тѣ сж най-добри, когато сами сж си дошли до своето. Тѣй че, не за съветъ искамъ да говоря, а само да посоча нѣщо, което тѣ не знаятъ, може би, защото е ново и е отъ сега.

Нашата поезия е толкова суха, главно защото ѝ липсва хуморътъ. Думата хуморъ тука може да се вземе и въ сжщинското ѝ етимологично значение, като „влага“ напримѣръ, и въ нейното терминно значение. Тия отъ българскитѣ писатели, които си биха дали трудъ да изучатъ и да изследватъ тоя сборникъ, биха спечелили много, биха обогатили своитѣ образи и биха разведрили своитѣ мрачни и немощни мисли.

Проф. Ал. Балабановъ.

×

×

„Охридска пролѣтъ“, спомени отъ Никола Джеровъ.¹

Предъ менъ е непретенциозната по видъ и обемъ, но спретната и интересна книжка на Никола Джеровъ, „Охридска пролѣтъ. Тя се състои отъ два дѣла — „Край загаснали огнища“ (проза) и собствено „Охридска пролѣтъ (стихове).

¹ Съ рисунки отъ Борисъ Зографовъ. Издание на Съюза на македонскитѣ младежки културно-просвѣтни организации въ България. София, 1823 г. 8°. 95 стр. Ц. 20 лв.

Първиятъ дѣлъ — „Край загаснали огнища“ — заема по-малко отъ половината книжка (1—37 стр.). Това сж непринудено и просто, намѣста съ интименъ, задушевенъ тонъ изложени впечатления отъ едно пътуване на автора до Охридъ презъ време на българската окупация (зимата 1915—1916 г.). Нотѣзи пътни бележки нѣматъ нищо общо нито съ сухитѣ прозаични описания на пътешественика — географъ или етнографъ, нито съ шаблона на журналиста. Колко много тжга и съчувствие къмъ хората, колко нѣжност и мечтателност и какъвъ усѣтъ къмъ живота на природата и къмъ мълчаливия говоръ на миналото и то въ тая малка книга! Като четемъ „споменитѣ“ на Джерова, цѣлиятъ Охридъ — този български Ерусалимъ, тази свещена останка отъ едно величаво минало — се изпречва предъ насъ като нѣкакво свидно, вълшебно видение и буди въ душата ни цѣла гама най-разнообразни чувства, мисли и желания.

Поетътъ застава съ молитвено благоговение предъ омайна гледка, която се разкрива за очарования му погледъ отъ чардака на стария домъ, кждето всѣки кжтъ и всѣка стена му говорятъ за минали радости, за безвъзвратно отлетѣли дни, преживѣни тамъ отъ неговитѣ родители. Вижда той „страхотноснѣжната албанска верига, чието най-нѣжно отражение се кжпе вечеръ въ синевата на заспалитѣ води и цѣлото небе, паднало въ тѣхъ, съ чудно меки облачета или съ безброй потъващи звезди, още по-хубави отъ истинскитѣ“. „И когато видите, всичко туй, плътътъ ви ще затрепери, изпълнена съ светия духъ на красотата, ще се обезплѣти тъй да се каже, и ще се превърне въ духъ, а духа — въ единъ купнежъ, въ една мисль: да говори. И вие съ мжка дирите вълшебната дума, която ще отвори съкровищницата на вашата душа и ще ви запази тамъ живия образъ на красотата...“ — Колко свежестъ лѣха отъ тѣзи редове, нали? Гладко, свободно и естествено се излива въ сочна речъ трепетно впечатлителната душа на поета. Очевидно, той е почерпилъ отъ непосредно докосване до живата природа своитѣ образи и впечатления. „Гледанъ отъ далечъ и особено при луна (зимъ) града е сѣкашъ ято чайки, които се нуркатъ въ изпаренията на водитѣ, цѣлуватъ водитѣ“; сега накацали по хълма, свити една въ друга, тѣ сякашъ дрѣматъ. „Отблизо пъкъ града напомня северна приказка: нѣкакво сватбено шествие на

северна принцеса, потеглило въ незнайно царство и разпънало тукъ снѣжнобѣли чадъри. — Но погледнете ли крепостъта на другия хълмъ — и тия снѣжни чадъри вече заприличватъ на бѣловласитѣ полузадрѣмали старци, които нѣкога тукъ край лумнали огнища сж разказвали на зазѣпани внучета за нѣкога, за своята пролѣтъ, за добритѣ стари дни — за крѣпостъта и прочутия Джеладинъ Бей, който построилъ сараи върху останкитѣ отъ Самуиловитѣ палати, за бубавата потурчена Джеладинбегойца, чията хубостъ смекчила сърцето на бея и чиято скръбъ по вѣра и народностъ накарала и него, жестокосърдния, да плаче...“ Мрачна тжга, като сѣнка минава по челото ви и свива устнитѣ ви въ трагическа гримаса при спомена за напразно преживѣнитѣ страдания, за горчивитѣ плодове отъ свѣрхчовѣшкия напѣнъ на цѣлия ни народъ да изтрѣгне своето по-свѣтло бждеще отъ безпощадно сгърченитѣ, скжпернически прѣсти на неумолимата сждба... Отзивчивата душа на Джерова не е могла да не се трогне и огорчи отъ картината на народното бѣдствие — глада презъ време на войната — и тая реалистична, дори злободневна — за оня моментъ — страница — „Глада“, напълно хармонира, по закона за контраста, съ иделично — мечтателния тонъ на останалитѣ впечатления отъ самия градъ и езерото; и както сѣнкитѣ въ рисунката помагатъ да изпъкне по-релефно образа, обрисованъ отъ художника, тѣй и общото впечатление, което споменитѣ на Джерова оставятъ въ душата на четеца е по-живо и по-пълно, благодарение на тоя реалистично-трогателенъ елементъ...

Не всички стихотворения, отъ които се състои вториятъ дѣлъ, озаглавенъ „Охридска пролѣтъ“, сж еднакво художествени и свежи. Има нѣколко блѣди и доста банални или недостатъчно издържани. Такива сж: „Ранна пролѣтъ“ (42 стр.) „Празника на родната земя“ (41), „Сестрини прокоби“ (82 — 85); други пъкъ — „Цѣль день“ (42 — 47), „Старата пѣсенъ“ (54), „Презъ седемъ планини“ сж, безспорно, много по-художествени и напълно издържани, и въ тѣхъ личи влиянието на Хайне

Напоени съ сантиментално настроение и съ любовни мотиви сж: „Лунна нощъ“ (52), „Охридска нощъ“ (53) и „Въ Чуна“ (67). Любопитно-своеобразни (въ добра смисълъ на думата) сж дветѣ чунарски пѣсни, написани на звучно Охридско наречие. Наивна дяволитостъ, мила непосредственостъ,

игриво остроумие и прелестна свежестъ на образитѣ и чувствата, както и художествено проникване въ духа на народната пѣсенъ, — ето ценнитѣ качества на тѣзи пѣсни. Отъ редицата двустрофни стихотворения, писани по подражание на народнитѣ пѣсни, особено ми се нравятъ ония на стр. 74; „Я ставай синко Стояне“, (75) и „Гурбетчия...“ (77), проникнати съ нѣжна тѣга и чувство на самотностъ; но и другитѣ сж хубави: „Пѣй войводо...“ (73), „Черни очи...“ (73), „Всѣка пролѣтъ...“ (76), „Не е мило...“ (76), Въ „Стара пѣсенъ“ — № 2 (55 стр.) поетътъ, старчески разочарованъ отъ живота, се усѣща временно подмладенъ отъ бодритѣ, „слънчеви звуци“ на родната пѣсенъ.

„Родна пѣсенъ, зазвучи!
Въ твойта слънчева магия
Скърбенъ духъ да се опие,
Черна скръбъ да замълчи.“

Джеровъ обича и умѣе да рисува задрѣмали, самотни кѣтчета, пълни съ неуловимата, мечтателна поезия на споменитѣ или съ очарование на безвъзвратно отлетѣлото минало.

Прочетете „Стария кьошкъ“ (63), „Край оджака“ (56). Жалкиятъ видъ на тая ненужна, порутена останка напомня непогребанъ, исъхналъ отъ слънцето и вѣтъра скелетъ на отдавна разложена мърша, забравенъ въ осамотенъ долъ... Но какъ живо рисува поетътъ, чрезъ контрасти въ образитѣ жизнерадостния животъ, който нѣкога е кипѣлъ около стария кьошкъ! „...подъ краката изгнилий подъ съсъ остъръ плачъ скрипти“. (Русизмътъ „скрипти“ вм. скърца не пречи много на впечатлението отъ това хубаво олицетворение). „Отъ езерото вече не достига до тебе, кьошкъ, условно свирнатъ знакъ — отдавна Фанче, внуци преживѣла, склопи на вѣкъ прекрасния си взоръ...“ Въ тѣзи стихове се усеща миризъ на мискъ, смѣсенъ съ единъ специфиченъ дѣхъ на стари скринове и на отдавна непровѣтрявани стаи... Но това е тѣй оригинално, почти непознато въ нашата поезия. Ето сега и „Стария оджакъ“, който отдавна е престаналъ да пуши: „новъ, грижливъ го домакинъ съсъ дебелъ картонъ запуши“. Това е реалистично до прозаичностъ. Но само два стиха по-долу оставате пленени отъ чудно хубавия образъ: „Чистъ,

измазанъ, хубавецъ, бѣло го перде покрива; *сякашъ хладенъ мъртъвецъ подъ савана бѣлъ почива*“. И най-накрая изплаква елегиченъ акордъ: „Покрай стария оджакъ какъ сиротно се заспива“.

Характеренъ е сжщо ведрия, спокоенъ мистицизъмъ на Джерова, просто и искрено преживѣнъ и въ никой случай не усвоенъ по книжни пѣтища, като модно, навѣяно отъ вѣнъ настроение. Вижте „Христосъ умре“ (66) — „Въ мистичния на храма полузрачъ въ душата плиска се море отъ плачъ“. Въ „Предъ разпятieto“ (64 — 65) прочетете следнитѣ стихове:

„Дай миръ на сърцата, дай миръ на очитѣ,
На морни и блящи дай кроткия сънь,
додето запѣятъ отгоре звездитѣ
на твоего утро възкресния звѣнь“.

Или въ стихотворението „Въ чуна“ (67):

„Сънувахъ, че цвѣтъ съмъ и подъ снѣговетѣ
въ мечти ми сърцето умрѣ.
И ето — *Господния лжчъ ме цѣлуна*
и нова ме пролѣтъ огрѣ“.

Прекрасни сж проникнатитѣ съ наивна простота на чувството и нѣжно благородство на образитѣ стихотворенията: „Охридска приказка“ (49 — 50) и „Молитвата на една девойка“ (51)

„Всѣка вечеръ ангелъ бѣлъ
въвъ дрезгавината
вѣйне кратко съсъ крила
слиза на земята“.

Св. Климентъ разтваря широко дверитѣ на стария храмъ, бѣлиятъ ангелъ влиза тамъ и си взима огънчето отъ кандилцето, що мъждѣ въ олтаря, отлита си къмъ небесата и пали вечеръ небеснитѣ кандилца,

Девойката пѣкъ възнася топлата си молитва къмъ звездата вечерница:

„Божа съгледнице, скръбно блести
Твойто око въ небесата:
виждашъ неправди, и робство, и гнетъ,
грѣешъ убийства, грабежи...“

... помисли диви и груби.
толкова малко, тъй рѣдко добро :
въ трѣни срѣдъ злото се губи“.

„Но, моли девойката звездата — ти не казвай Богу,
божа съгледнице, злото, което видѣ на земята, а само до-
рото му кажи!“

Каква тиха тѣга, какво кротко успокоение и каква
нѣжна, мистична прелестъ лѣха отъ тази молитва! И колко
много хармонира това настроение съ патриархалния идилично
запазения битъ на охридчани!

Тѣжната гледка, която Охридъ е представлялъ — жива
развалина вѣковна, пълна съ убити духомъ, потънали въ
оскъдица и грижи мили, гостоприемни хорица, набожни, трудо-
любиви, пестеливи и злочести — свива до болка сърцето на
поета и той излива искрената си тѣга въ „Разпѣнатия градъ“
(89) и „Сбогомъ“ (87). Но тази скръбна картина той е освежилъ
съ омайнитѣ хубости на езерото и околната природа. Обси-
паното небе съ звезди, чиито отражения трептятъ въ водитѣ
на езерото, плисъка на вълнитѣ и пр.

„Най-хубавата пѣсень“ (93) е бисерно-прозрачна и игрива
кротка и задушевна пѣсень, въ която се прелива хармонията
на прояснената отъ общуване съ природата душа на поета
съ ритѣма на интимнитѣ му сърдечни трепети.

Като победенъ финаленъ акордъ, като крилата надежда,
възмогнала се надъ гордо сподавена скръбъ, топло звучатъ
последнитѣ две стихотворения въ сбирката:

„Не кжсъ земя не си“ (94) и „Ще дойде день“ (95). За
поета пѣсеньта символизира „родината свещена“,

че „Охридъ синъ въ стиха на тая пѣсень грѣ
съсъ звѣздния миръ чуденъ, що въ него се оглежда,
и бащинъ домъ въвъ нея миръ приказенъ живѣе —
Огнището гори и кьошка се бѣлѣе
и стария чинарь столѣтни клони свежда“.

Въ пророческо прозрение поетътъ вижда, че иде день
— и той не е далече —:

И, родна пѣсень, мъртавъ фениксъ сжщо,
ти ще възкрѣснешъ, горда и могъща,
победно твоя гласъ ще проехти“.

Но по-долу той — сигурно безъ да ще — е изрекълъ зла прокоба за родния си край:

„ . . . вѣвъ приказка вълшебно-непозната,
мой роденъ край, ще се превърнешъ ти.
Ще дойде день — и азъ го виждамъ вече!

Или не! Джеровъ не е могълъ да бжде толкова песимистъ относно бждещето на Охридъ! Той по всичко личи — искалъ да каже тъкмо обратното: ти роденъ край, тъй днесъ унилъ и жалъкъ, гаснешъ въ безрадостни спомени и копнѣещъ за слънце и свобода, единъ день тъй ще се разцвѣтишъ, тъй ще се разхубавѣшъ, че ще заприличашъ на вълшебенъ блѣнъ, ще надминешъ нашитѣ надежди . . . “

*

Джеровъ е позналъ непосредствено и дълбоко душата на Охридъ и я влѣлъ цѣла въ сбирката си. Въ нея той е далъ цѣла джга отъ багри и нюанси, цѣла гама отъ чувства и настроения, облѣчени въ живи образи музика и ритъмъ — съкровища, откъснати отъ една впечатлителна, нѣжно чувстваща душа, въ която има много красота, много топлина, задушевност и свежестъ.

Драганъ С. Зографовъ.

×

×

S. P. Phocas-Cosmetatos. — La Macédoine son passé et son Présent. Etude historique, ethnographique et politique de la Macédoine, avec considération sur les pays limitrophes et l'Hellénisme. — Librairie Payot & Cie, 1919.

Книгата има 50 стр., голѣмъ форматъ, четвъртини; хартия добра. Въ сжщностъ текстътъ е помѣстенъ въ 35 страници. Съдържанието е подраздѣлено на уводъ и седемъ глави.

Макаръ авторътъ и да не отдава голѣмо значение на историческото право, по-голѣмата частъ отъ „етюда“ му — до 32 стр. — представлява прегледъ върху историята на Македония. Следъ като опредѣля, въ нѣколко реда, територията на Македония споредъ римлянитѣ и съвременитѣ френски и английски географи, г-нъ Фокасъ приема да се нарича Македония страната, въ която събиратъ водитѣ си рѣкитѣ Бистрица, Вардаръ, Струма и Места.

„Македония, казва авторътъ, носи името на македонцитѣ (Macédones), население не напълно познато, но чийто градъ

Хераклеа (Монастиръ) е станалъ отрано политически центъръ“¹ Това не му пречи, обаче да счита напълно решенъ въпроса, че древнитѣ македонци сж били гърци и че цѣлата тѣхна история е гръцка история. Гръцки сж били и царствата на Касандра въ Македония, на Селевка въ Вавилонъ, на Лизимаха въ Тракия, на Антигона въ Азия, на Птолемея въ Египетъ следъ разпадането на Александровата империя.

Разрешилъ така щастливо въпроса за гръцкитѣ земи отъ Дунава до Индия г-нъ Фокасъ съ още по-голѣма леснина доказва, че Източната римска империя е империя гръцка, — така се нарича Византийската империя, навсѣкжде въ книгата му, — и че Константинъ Велики и Юстинианъ напразно сж се старали да я латинизиратъ². Наистина, исторически вѣрно е, че въ източната половина на Римската империя господствува елинистичната — не елинската — култура, ала сжщо и научно е установено, какво Византийската империя е разноплеменна държава, която въ срѣднитѣ вѣкове е включвала въ границитѣ си освенъ гърцитѣ на Еллада и по брѣговетѣ на източно Средиземно море, но и балкански славяни, и потомци на малоазиатскитѣ народи въ Азия. За г-нъ Фокасъ е изгодно да счита всички тѣхъ за гърци.

Най-произволно авторътъ изопачава даннитѣ на българската стара и нова история. Ето нѣколко примѣра: границата на Симеоновото Царство минавала северно отъ Струмица и Неврокопъ; въ царството на Самуила славяно-българитѣ били нищожно малцинство; Второто българско царство било Влашка империя; Иванъ Асѣнъ II владѣлъ северна Македония, северния Епиръ и частъ отъ северна Тракия. При него Влашката империя станала Влахо-българска и подиръ него не се говори вече за власи въ Македония. Следъ 1330 год. България станала провинция отъ империята на Стефана Душана. Последниятъ завладѣлъ Босна, Херцеговина, Хърватско, Далмация, Албания, Тесалия и Македония безъ Солунъ. А знае се, че Иванъ Александъръ бѣ независимъ владѣтель и Душанъ никога не е билъ господаръ на Босна и Хърватско. Споредъ г-нъ Фокасъ България отъ създаването ѝ до 1912 година е владѣла севернитѣ и западни окрѣзи на Македо-

¹ Страница 13.

² Страница 17.

ния при царуването на Крума, Симеона и Самуила само около 70 години презъ единъ периодъ отъ 1233 год.! Въ сжщностъ презъ първото Българско царство (отъ Пресиама 840 до падането на Западното българско царство 1018) — 178 години — Македония безъ Солунъ и брѣга е била съставна частъ на България и презъ този периодъ се изгубва окончателно прабългарския елементъ, който се удавя въ славянското море; тогазъ се формира и българската народностъ въ Мизия, Тракия и Македония.

Авторътъ си поставя за целъ да докаже, какво българитѣ нѣматъ никакво историческо право върху Македония, а по сжщото това право Гърция би могла да претендира върху три континента. Но Гърция е скромна, та иска само тѣзи територии, за които историческитѣ права сж въ съгласие съ етнографскитѣ¹.

За г-нъ Фокасъ българитѣ на два пжти се изгубватъ съвсемъ: първия пжтъ следъ като България бѣ завоювана отъ Василия Българоубиеца, и втори пжтъ следъ завладяването на Балканския полуостровъ отъ Турция. Така френскитѣ офицери при Наполеона Бонапарта, които сж дохождали на Балкана, говорятъ за гърци и даже за сърби, за българи никждѣ не споменаваха. „Знае се съ каква заинтересована целъ Русия, презъ миналия вѣкъ, се е старала да създаде отъ начало единъ български въпросъ, а после една българска нация. Рускиятъ посланикъ въ Цариградъ Игнатиевъ бѣ, който пръвъ даде на българитѣ чувството за тѣхната народностъ“². По този начинъ въ среднитѣ вѣкове „власитѣ“ Асень, Петъръ и Калоянъ сж създали българитѣ, а въ най-ново време, това е сторилъ единъ руски дипломатъ? Въ Македония презъ 1867 год. всичко било гръцко, „Славейковъ пишелъ вестника си съ гръцки букви. Руското злато и тероризма на руско-българскитѣ банди, — това било първото появяване на комитаджиитѣ, — сж изтрѣгнали гласоветѣ за присъединяване къмъ Екзархията въ 1872 год. на Скопската, Велешката и Охридската епархии.“³ За поменатия ученъ грѣкъ, прочее, не сжществуватъ нито Климентъ Охридски и запазенитѣ презъ всички вѣкове български писмена по черкви и

¹ Стр. 24 и 25.

² Страница 29.

³ Страница 30.

мънастири въ Македония, нито Кирилъ Пейчиновичъ и Якимъ Кърчовски, ни Хаджи попъ Теодоси отъ Дойранъ, който отвори първа българска печатница въ Солунъ, ни Бр. Миладинови, Пърличевъ и Жинзифовъ. Що се отнася за служенето на българи съ гръцки букви, то е общеизвестно: съ такива е написано и Търлишкото евангелие отъ средата на миналия вѣкъ, ала думитѣ сж български отъ източно македонско наречие.

Глави V, VI и VII—стр. 32—46-а — сж посветени на съвременната етнография на Македония. Би помислилъ човѣкъ, че поне въ този случай авторътъ ще бжде по-обективенъ, понеже се отнася до работи отъ вчера и днесъ, които всѣки моментъ могатъ да се провѣрятъ, напримѣръ чрезъ плебесцитъ. Но г-нъ Фокасъ е пожелалъ да остане последователенъ до край въ изопачаването на истината. Той дава статистиката на Хилми паша за населенията въ Солунския и Битолския вилаети отъ 1905 год., като твърди, че тази статистика е била направена подъ надзора на европейския контролъ—жандармерийскитѣ офицери и пр. А г-нъ Леонъ Ламушъ, единъ отъ тѣзи офицери, категорично заявява по поводъ на едно друго подобно твърдение, че въ статистиката на Хилми Паша европейскитѣ контролни органи не сж имали никакъвъ дѣлъ: тя е правена безъ тѣхно знание и е тенденциозна¹.

Г-нъ Фокасъ си служи и съ цифровитѣ данни за броя на училищата и ученицитѣ — гръцки и български, — публикувани въ книгата на г-нъ Д. М. Бранковъ². Ала и при турската статистика и при училищната на последния, гръцкиятъ „ученъ“ дава цифри само за Солунския и Битолския вилаети, а за Скопския не обѣлва зжбъ, като че той не принадлежи на Македония. Освенъ това знае се, че въ Битолския вилаетъ влизаше и Корчанския санджакъ, въ който само Костурската кааза е частъ отъ Македония. Последната глава — VIII—47—50 стр. е критика на Ризовия атласъ. Прибавена е следъ това една статистическа таблица на разнитѣ етнически елементи въ Европейска Турция споредъ съчинението на г-нъ Amadori Virgili La Ques-

¹ Colonel Lamouche. La question macédonien et la paix (Reponse à Monsieur le Colonel Bujac). — Revue Politique et Parlementaire, 10 Septembre 1919, p. 293.

² D. M. Brankoff. La Macédoine et sa population chrétienne, Paris 1905.

tionem Rumeliotum (Rome 1908) за Янинския, Битолския, Солунския, Одринския вилаети и Европейската част на Цариградския вилаетъ: Скопскиятъ санджакъ, който е частъ отъ Македония, пакъ го нѣма. Споредъ тази статистика гърцитѣ излизатъ 1,613,300; българитѣ сизматици 455,000; власитѣ, 13,750; сърбоманитѣ 18,550; мюсюлманитѣ 1,323,500; циганитѣ 8,890, арменцитѣ 95,350 и евреитѣ 151,235.

Като приложение сж дадени цвѣтни карти на „Елинизма въ древността“ (Александровата империя е показана като гръцка), на „Гръцката империя при Юстиниана Велики“, „Гръцката империя въ началото на IX в.“, „Гръцката империя при смъртта на Василия Българоубиеца“, „Гръцката Империя въ 1190 год.“, „карти на училищата и черквитѣ въ Солунския, Битолския, Янинския, Одринския вилаети и на европейската частъ отъ Цариградския вилаети;“ „етнографска карта на Македония (пакъ безъ Дебърския и Скопския санджаки), Епиръ и Тракия (1912 г.)“, „Карта споредъ Букурещкия договоръ 1913 год.“.

Книгата на г. Фокасъ отъ научно становище не издържа никаква критика: толкозъ голѣми сж фалшификациитѣ на етнографскитѣ и историческитѣ истини. Тя е написана, за да повлияе върху решенията на конференцията за миръ въ Парижъ и завършва така: „Въ присждата на човѣшкия елитъ, не може да има никакво колебание между нацията, която защитава нападнатата цивилизация, и тази, която представлява агресивното варварство.“ Ако даваме по-подробно съдържанието на тази книга, това правимъ, за да види нашия читающъ свѣтъ, какви средства харчатъ поробителитѣ на отечеството ни Македония, за да представятъ вѣрна една крива кауза, и колко малко правимъ ние, за да изучимъ собствената си страна, пъкъ и да запознаемъ чуждия свѣтъ съ нея, безъ да има нужда да си послужимъ нито съ единъ лъжливъ доводъ, нито съ единъ извратенъ фактъ.—

Г. Баждаровъ.

Les articles de la Revue en résumés en français.

Où se trouvait le siège de l'évêché de St. Clément d'Ochrida, par le professeur V. N. Zlatarsky, p. 1—14.

En se basant sur des documents puisés à la longue „*Vie de St. Clément*“ qui fut nommé, à la fin de l'année 892, ἐπίσκοπος Δρεμβίτζας ἦτοι Βελίτζας l'auteur arrive aux conclusions suivantes:

1) L'évêché de St. Clément se trouvait non loin du monastère fondé par lui près d'Ochrida et du lieu de son activité pédagogique, Koutmitchévitza, c'est à dire dans la région qui comprend la contrée du lac d'Ochrida à l'ouest dans les bassins des rivières Dévol et Chkoumba et entre le cours inférieur des rivières Semenî et Voioussa, jusqu'à la côte de la mer Adriatique.

2) Δρεμβίτζα ἦτοι Βελίτζα ont été les sièges de l'évêché, dont Δρεμβίτζα traduit le mot slovéno-bulgare Деврица (μβ = slovén. bulg = Б, avec la métathèse de p.) et ce nom est le nom de la vieille forteresse Δεμβριτζα (= Δέμβριτζα chez Cantacuzenus, éd. Bon. I p. 428) qui se trouvait près du village actuel de Debrichté (Debrichte) au nord-ouest de Prilep, à l'entrée du col se trouvant sur le chemin de Prilep à Kitchovo, à travers le village de Brod et Βελίτζα est la traduction du mot bulgare Бѣлица localité de la région de Debritsa. Précisément le village actuel de Belitsa ou de Kitchovska—Bélitza, au sud de la ville de Kitchovo, près de la source de la rivière du même nom, affluent de la rivière Kopatchka, qui se jette dans la rivière Velika (Treska).

3) Debritsa, comme centre militaire et administratif, fut le siège officiel de l'évêché de Clément et Belitsa — endroit où le saint passa la plus grande partie de ses jours et se livrait en paix à ses prières et à ses occupations littéraires et principalement comme lieu se trouvant plus près de son

monastère d'Ochrida — centre principal de l'activité spirituelle et intellectuelle; pour cette raison les deux noms géographiques sont réunis par la conjonction *ἡτοι*, afin de montrer qu'ils sont les sièges d'un seul et même évêché.

4) Le lieu même des deux sièges de l'évêché de St. Clément prouve que ce dernier se trouvait entre les éparchies: de Skopié, de Bitolia et d'Ochrida, c'es—à—dire était constitué par des parties de ces trois éparchies et habité par une population dense et purement slovéno-bulgare. Par conséquent, cet évêché était complètement nouveau et constitué spécialement pour l'éducation de cette population. C'est pourquoi plus tard lorsque des évêques bulgares accèdent aux vieux évêchés historiques, cet évêché disparaît à nouveau.

*

Quelles sont les plus anciennes monnaies d'Alexandre le Grand? par N. A. Mouchmoff, p. p. 15—20.

Le Musée national de Sofia s'est enrichi de deux tétradrachmes d'Alexandre le Grand avec la tête de Zeus sur le droit et le type connu d'Alexandre sur le revers. (Pl. I, 1 et 2.) Les deux pièces ont été trouvées à Vidin, sur le Danube. Le № 1 a la dimension de 27 mm., 16 gr. 52; № 2 — 30 mm. 16 gr. 09. Ces pièces sont les premières que j'ai vues jusqu'à présent, sauf un exemplaire tout à fait barbare représenté par *Forrer*, *Keltische numismatik*, p. 179 fig. 341. *Dessewffy Miklòs*, *Barbar penzei*, 1910, ne présente pas une seule pièce de ce type. D'après moi les deux pièces en question ne sont pas d'une fabrication barbare, surtout en jugeant par le type du revers. En ce cas, comment s'expliquer l'apparition de la tête de Zeus sur le droit des monnaies d'Alexandre? Est-ce un égarement des coins monétaires ou bien une combinaison barbare du plus beau style? Cependant on sait que les barbares ne faisaient qu'imiter les pièces de Philippe II et Alexandre III. Par ces raisonnements je viens, peut-être, à la bizarre conclusion, que ces pièces sont les premières monnaies d'argent d'Alexandre frappées à son avènement et où l'on a pris pour type du droit celui de son père et quand on a décidé de présenter son effigie sous les traits de Heracles il a répété la figure de Zeus.

En tout cas, c'est une question que je pose à la compétence des savants numismates.

Nouveaux témoignages sur l'archéologie de la Macédoine. Communiqué prof. G. Katzaroff. pp. 21—25.

L'auteur rend compte du travail important de L. Rey, Observations sur les premiers habitants de la Macédoine, où sont publiés les résultats de l'enquête de la mission archéologique française en Macédoine du Sud. De ces témoignages on peut conclure que la population de la Macédoine à l'époque néolithique appartenait au grand groupe des tribus de Thrace, ce qui est confirmé d'autre part par des documents historiques. Les anciens Macédoniens, c'est-à-dire les peuples qui ont formé plus tard l'Etat macédonien vraisemblablement sont entrés en Macédoine vers le 12e siècle avant la naissance du Christ. L'auteur énumère aussi les recherches qui ont été entreprises en Macédoine par des archéologues anglais.

La région de la Stroumitza. Données économiques. Par le prof. A. Ischirkoff. pp. 26—37.

La vallée de la Stroumitza est bornée au nord par les montagnes Platchkovitza et Ograjden, et au sud par Belassitza. Elle a une superficie de 750 km², une hauteur moyenne au dessus du niveau de la mer de 240 m. L'ouvrage mentionné examine la région de la vallée de la Stroumitza, cédée par le traité de Neuilly au royaume des Serbes, Croates et Slovènes, d'une étendue de 1021 km². La partie la plus précieuse, au point de vue économique, de la région de la Stroumitza est la petite vallée de la rivière Stroumitza.

L'arrondissement de la Stroumitza sous l'administration bulgare (1913—1919) avait une superficie de 770 km² ou de 77.060 hectares. 7.108 hectares sontensemencés en céréales. En moyenne on récolte par an 2.000.000 kgr. de maïs, 1.242.000 kgr. de blé, 1.024.000 kgr. d'orge, 622.000 kgr. de blé noir, 290.100 kgr. de riz. Très peu d'avoine, de millet et d'épeautre.

Les plantes oléagineuses occupent en moyenne 718 hectares. La production annuelle moyenne de l'opium (1914—1918) a été 3.618 kgr. La récolte du pavot. — 162.424 kgr. — du sésame 2.925 kgr. Parmi les cultures industrielles il faut citer d'abord le tabac. 79.800 kgr. et le coton 19.118 kgr.

Les vignes occupent en moyenne 360 hectares — Parmi

les légumes on sème surtout des haricots 147,363 kgr. production annuelle — des pommes de terre 57,774 kgr.

Jardins potagers 257 hectares en 1918.

Jardins potagers 274 hectares en moyenne par an ; plantes fourragères, vesce etc. 87,145 kgr. en 1918.

Fruits : prunes 55,104 kgr. ; pommes, cerises, amandes en petite quantité. Une grande superficie est occupée par les châtaigniers.

Mûriers — en moyenne 309 hectares.

Elevage : Bœufs 7,605 têtes, Buffles 930.

Ruches 1,132.

Population : d'après la statistique de 1913—1915 dans l'arrondissement de la Stroumitza il y a eu 31,691 habitants dont 26,572 Bulgares et 5,594 Turcs, et 470 de nationalités diverses (surtout Juifs). D'après le savant serbe Savitch, il y a aujourd'hui dans la région de la Stroumitz 30,000 habitants. Centre de l'arrondissement est la ville de Stroumitza, qui comptait au temps des Turcs 10,160 habitants, dont 6,200 Bulgares 3,100 Turcs, 700 Juifs et 160 Tsiganes.

*

Contribution à la légende de Krali Marko par le prof. M. Arnaoudoff, pp. 38—45.

Le 2 août 1916, au cours d'une excursion ethnographique dans la Macédoine nouvellement libérée pour un temps, l'auteur a visité le village Raotintzé, non loin de la ville de Tétovo. Un des buts de son excursion était de rassembler des matériaux pour l'épopée nationale yougoslave dont l'origine et la tradition orale jusqu'à l'époque la plus récente présentent un si grand intérêt scientifique. Par bonheur l'auteur rencontra au village susmentionné le célèbre et génial aède populaire Spas-so Milocheff. Illettré et n'étant jamais sorti de son village natal, il gardait vraiment la tradition poétique de la Macédoine du Nord, en accueillant les légendes épiques et les récits en prose de la génération plus ancienne. L'auteur a copié de lui trois motifs du cycle épique de Krali Marco qui se révèlent comme un complément à certaines versions poétiques, connues en partie, de la biographie poétique du célèbre héros moyenâgeux de la Macédoine. Le premier motif se rapporte à la lutte de Krali Marco avec un dragon dans l'obscurité et à son duel avec Moussa

Arbanassa. Le second met en œuvre la sague de l'acquisition des forces et du cheval Charco grâce aux bons offices de la fée Jana; — et le troisième expose la mort du héros à un âge avancé. Les diverses versions de ces motifs et leur genèse seront étudiées plus complètement par l'auteur, en même temps que le cycle plus large des traditions relatives à Krali Marko. Pour maintenant nous donnons ces trois morceaux du folk-lore macédonien, si riche et malgré cela sans avoir été étudié comme il faut.

*

La ville de Prilep et son école par Chr. Chaldeff, pp. 46—55.

Prilep est une de ces villes de Macédoine qui ont joué un grand rôle dans la renaissance du peuple bulgare. Là l'idée de la renaissance se manifesta de très bonne heure et elle est l'œuvre de la conscience nationale conservée pendant des siècles d'esclavage chez la population indigène bulgare qui commença la lutte pour la conquête de l'autonomie de son église et de son école nationale, première étape vers la suppression de l'esclavage spirituel et politique. Un des premiers soucis des gens de Prilep fut qu'on organisât et élevât des écoles dans la ville — afin de donner des connaissances plus solides non seulement à la jeunesse de la ville, mais aussi à celle des environs, et au delà de ses frontières. Pour cela les écoles déjà existantes devaient être réformées, et l'on devait chercher et nommer des maîtres bien préparés, au moins pour les principales matières.

Les écoles de Prilep furent jusqu'à la moitié du siècle passé des écoles privées. Elles étaient installées dans une chambre (kilia) d'église ou de monastère, ou dans la maison du maître d'école — chaque élève payant à son maître une taxe mensuelle d'une piastre et demie. Les maîtres dans ces écoles privées furent les popes de la paroisse, les moines venus des monastères voisins et des laïcs qui à côté de leur activité pédagogique avaient quelque autre métier. Les inscriptions sur les murs des couvents et des églises, sur les icônes, les tombes et les croix prouvent que l'enseignement dans les écoles était donné à l'aide de l'alphabet slavo-bulgare et que les écoles fonctionnaient sans interruption durant des siècles.

Sur le modèle des écoles bulgares, une école grecque privée a été fondée dans la première moitié du siècle dernier, on y instruisait les enfants des Valaques grécisants.

Après la construction de l'église „Sveta Bogoroditza" (la Sainte Marie), la communauté a décidé d'ériger dans la cour une école „nationale". Cette école fut construite en 1843: c'était une grande bâtisse massive, à deux étages, ayant deux grandes pièces dans chaque aile, séparées par un salon spacieux. Alors une grande partie des élèves des écoles privées passèrent à l'école „nationale", dont les maîtres étaient nommés par la communauté. Les plus connus parmi ces maîtres d'école étaient Yordan hadji Constantinoff — Djino (1858/59) et Vassil Kiordaleff, (1859/60—1863/64) qui introduisirent des réformes dans l'école, élargirent le programme, divisèrent l'école en deux sections: *primaire* et *classique*, introduisant dans la première section la méthode de *Lancaster*. Mais c'est surtout sous la direction de Yossif Kovatcheff (1874/75—1876/77) qui avait une instruction supérieure que l'école de Prilep s'est distinguée. On employa alors dans la section primaire la méthode phonétique, tandis que la section classique fut élevée au rang d'école *pédagogique* devant préparer le personnel enseignant.

La communauté de Prilep n'a pas négligé l'instruction des filles; dès 1865 elle a ouvert à leur intention une école qui a fonctionné sans interruption et finit par y ouvrir des classes.

*

Nasté Stoyanov, par A.P. Stoïloff, p. p. 56—61.

Nasté Stoyanov est né à Krouchovo, région de Bitolia (Monastir) en 1840 et mort le 7 janvier 1915 à Salonique. Orphelin de père à 6 ans, il ne put recevoir une éducation régulière et pour entretenir sa famille se fit tailleur. A 15 ans, il partit chercher fortune à Salonique, où par la suite il s'établit définitivement. Sous l'influence de l'archimandrite Hadji Pavel Bojigrob-ski, né au village de Konikobo, circonscription d'Enidjé-Vardar, qui était protosyncelle du patriarche de Jérusalem Kiril et administrateur des biens de Jérusalem en Macédoine aussi bien que sous l'influence de Nathanael, archevêque d'Ochrida, par la suite de Plovdiv, né à Koutchevitza, région de Skopié, — Nasté enflammé d'ardeur patriotique se consacra au service de son peuple dont la renaissance venait d'être consacrée. Il prit part à l'ouverture de la première école bulgare à Salonique de la maîtresse Slavka Dinkova, de Voden. — En 1866 — sur son initiative les Bulgares de l'endroit se constituèrent en commune. Encore sur son initiative, les Bulgares de Salonique ins-

tituèrent une grande fête à l'occasion de la proclamation du firman du Sultan pour la constitution de l'Exarchat bulgare (1870).

En 1863 Nasté avait rassemblé 14,340 piastres en donnant lui même 5.100 piastres, pour l'achat d'une maison qui servit au début de chapelle et fut ensuite réparée pour devenir la première église bulgare St. Cyrille et Méthode à Salonique. C'est surtout à lui que l'on doit le fait que la petite école bulgare de Salonique fut transformée en 1881, en un gymnase bulgare, la première en Macédoine.

La même année, il s'attache à acheter un bâtiment pour la seconde église bulgare de Salonique — St Dimitri — pour le quartier du Vardar. En 1894 ce fut encore Nasté Stoianoff, qui contribue le plus à l'achat d'un édifice de pierre, qui abrita le premier gymnase de filles. — Vers la fin de son âge il put se réjouir de voir une nombreuse colonie bulgare à Salonique, trois gymnases bulgares, — une école de commerce pour garçons, et une école pédagogique pour filles — dans la même ville — et cinq écoles primaires pleines d'écoliers. Mais deux ans avant sa mort, il eut le chagrin de voir comment tout ce qu'il avait fondé malgré tant d'obstacles était ruiné par les Grecs les conquérants de Salonique fermèrent toutes les écoles bulgares et les églises, pillèrent les bibliothèques bulgares, les cabinets scientifiques, les biens des églises. Quant à l'édifice, ils le transformèrent en logement pour les Grecs qui affluaient d'Asie Mineure et de Thrace Orientale. Même les tombeaux bulgares, dont l'emplacement avait été acheté par Nasté Stoïanoff, ne furent pas respectés. Les Grecs les firent clore avec les leurs et couvrirent de terre les tombeaux pour qu'on ne les reconnût pas.

*

La slavophilie de Louis Leger et la Macédonie par K. Stoyanoff-Walkanoff — p.p. 62—69.

Pendant la seconde moitié du siècle passé, après la guerre franco-allemande, la France ressentit le besoin d'un rapprochement avec les Slaves. Aucun Français n'y contribua autant par ses travaux que Louis Leger. Son esprit lui montra que pour pouvoir juger exactement des discussions et des droits des différents peuples slaves, il fallait connaître toutes les langues et littératures slaves. Cependant, cette étude lui valut bien vite le surnom de panslaviste. En 1868 Louis Leger présenta à la

Sorbonne deux ouvrages, l'un sur Saint Cyrille et Méthode, l'autre sur le vieux chronologue russe Nestor. Cela fut un motif suffisant pour que les cercles gouvernementaux le considérassent comme un agent russe.

La catastrophe de 1870—71 ensevelit bien des théories des diplomates et des savants français sur le compte des Slaves. Le nouveau gouvernement républicain rechercha les services de Louis Leger, mais cette fois le président de la République Thiers découvrit en sa personne un agent polonais. En 1873 Louis Leger publia „Le monde slave“ livre qui reçut le meilleur accueil auprès des Bulgares. L'insurrection qui éclata en 1876 et la libération de la Bulgarie en 1878 trouvèrent dans la personne de Louis Leger un ardent défenseur. La Bulgarie fut saluée par lui, comme un membre de la grande famille des états civilisés. Conformément à ses vues, Louis Leger n'oublia pas non plus les Bulgares de Macédoine. Un Grec lui écrivit, il y a des années-que celui-ci ne réunissait pas la Macédoine à la Grèce ne pouvait pas être philhellène; un peu après un Serbe de haute culture se plaignit à lui de l'injustice qu'il avait commise contre la Serbie, en lui déniait tout droit à une contrée sans laquelle le développement économique et politique de la Serbie ne saurait être complet. Cela montre très bien le non-fondé des prétentions grecques et serbes sur la Macédoine.

Un document pour le passé du couvent „Saint Jean le Précurseur“ près de Serrès, par Chr. p. Stoyanoff, pp. 70—73.

Les monastères ont joué un rôle important dans la renaissance des Bulgares. Le monastère „St Jean le Précurseur“ à 20 km. nord-ouest de Serrès, dans les versants sud-est du mont Boz-dag, n'y fait pas exception. Comme tous les autres monastères sous l'esclavage turc, le clergé grec s'était approprié ce monastère aussi qui dépendait du métropolite grec de Serrès. La plupart des moines étaient des Bulgares, car tous les villages environnants sont bulgares. Dans la seconde moitié du XIX-e siècle la conscience nationale a commencé à se manifester avec force chez les moines de ce monastère aussi dont le supérieur était, en 1873, un Bulgare du village Tarlis (entre Serrès et Nevrokop).

L'auteur de cette notice nous donne l'original et la traduction en bulgare d'un document, le rapport adressé par l'évê-

que grec de Serrès au patriarcat de Constantinople, rapport emprunté au livre: «*Ἐγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος* (1852—1873) — p. 483—484.

L'évêque grec de Serrès y annonce au patriarche que les trois quarts des moines du couvent sont Bulgares et qu'ils refusent de se rendre dans les villages pour prêcher aux paysans de revenir au sein du patriarcat qu'ils avaient quitté pour reconnaître l'Exarchat. L'évêque exprime l'espoir que le mutésarif (préfet) de Serrès le soutiendra dans sa lutte contre les Bulgares.

*

L'organisation révolutionnaire intérieure de Macédoine. Son début et son développement. par V. Paskoff, p.p. 74—86.

L'idée d'une organisation révolutionnaire intérieure est due à Damé Groueff, du village de Smilevo (région de Monastir). Il conçut qu'agir de l'extérieur, c'était compliquer et embrouiller l'œuvre de libération, et se consacra le premier avec ardeur à la réalisation de son idée. Il trouva un terrain favorable et fonda les premiers foyers révolutionnaires. Au cours de trois ou quatre années, l'idée révolutionnaire pénétra partout en Macédoine et gagna tous les Bulgares conscients et actifs. Vers la fin de la cinquième année la nouvelle organisation possédait son administration autonome, son chiffre, son service postal, ses organes judiciaires. Le mouvement des bandes effectué au cours de l'année 1895 se termina par deux résultats importants: l'idée que c'était seulement à l'intérieur qu'il fallait agir pour la libération de la Macédoine, triompha. Par ailleurs s'accusa la probabilité de voir se lever bientôt le jour de l'insurrection générale, et les „travailleurs“ commencent à demander des armes. C'est le commencement d'une nouvelle phase dans l'organisation.

En 1897 éclata la première grande affaire, celle de Vinitza. Elle provoqua une certaine réaction, mais le développement de l'organisation ne s'arrêta pas. Elle donna des indications très utiles, quoique trop coûteuses. En 1898 se constitua la première bande dans la région de Guevgueli. Les besoins sérieux de l'organisation et les besoins de la population provoquèrent la formation. L'exemple donné fut imité par les autres régions. Ainsi furent constituées les bandes, qui jouèrent un rôle si considérable dans l'organisation et la rendirent apte à la lutte. En

1900 l'organisation traversa une crise pénible : c'est alors qu'éclatèrent les grandes affaires de Monastir, Chtip et Salonique. Une grande partie des premiers chefs de l'organisation furent jetés en prison. Jusqu'à ce qu'ils eussent trouvé des remplaçants il y eut désarroi et stagnation. Mais bientôt tout rentra dans la voie normale. Les années suivantes 1901—1902 sont des années d'une activité fiévreuse. L'importance passe aux mains de ceux qu'on appelle „illégaux“ — des bandes. En 1902 commence le passage des révolutionnaires à l'école des bandes. Les affaires se multiplient. Les gens menacés d'arrestation viennent grossir les rangs des bandes et l'augmentation des bandes provoque de nouvelles affaires. La situation devient sérieuse. On commence à faire courir le bruit d'une insurrection. Le mouvement de bandes décidé pour l'autonomie 1902 dans les rayons frontière de l'organisation complique encore davantage la situation — et verse de l'huile sur le feu. Le gouvernement turc commence à provoquer des incidents et à dévaster les rayons de l'organisation.

En janvier, 1903 est convoqué à Salonique un congrès auquel on décida, en principe, de décréter l'insurrection générale. Après ce congrès, un autre fut convoqué à Smilévo, région de Monastir, où fut fixée la date de l'insurrection. L'insurrection surprit tout le monde par son étendue et sa violence, mais elle ne donna pas les résultats espérés. Les diplomates élaborèrent le programme de réforme de Müzzsteg. La répression du mouvement mit un temps le désarroi dans l'organisation. La déception suivit. La question que faire reçut des réponses différentes, mais ce furent Damé Groueff et ses partisans qui l'emportèrent. On travailla de nouveau à la resurrection de l'organisation, en utilisant l'expérience du passé.

Il y aura encore des moments comme celui qui suivit la grande insurrection, quand l'œuvre de libération s'arrêtera, il y aura des hésitations et des tâtonnements jusqu'à ce qu'on ait trouvé le bon chemin ; mais cette œuvre se poursuivra jusqu'au jour où elle aura atteint enfin le succès complet — la libération de la Macédoine.

*

Mémoires, de Chr. Kotzeff, p. 87—100.

En 1896 la propagande serbe qui, d'accord avec la politique du Ballplatz, avait tourné ses yeux vers la Macédoine,

avait ouvert un lycée serbe à Salonique que l'on ferma par la suite faute d'élèves. Parmi les professeurs de ce lycée figurait Péitchinovski, un renégat, ancien professeur bulgare chassé pour incapacité et immoralité. En 1897 deux Monténégrins aux gages du consulat serbe à Salonique, assassinèrent un professeur du lycée bulgare, Chr. Ganeff. Alors le comité central de l'organisation révolutionnaire intérieure macédonienne décida de venger ce meurtre en exécutant Péitchinovski. Le 6/19 septembre 1897 ce dernier fut assassiné. Les meurtriers ne furent pas arrêtés, mais la police mit en état d'arrestation Chr. Kotzeff, professeur au lycée bulgare. On trouva sur lui une lettre chiffrée que Damian Groueff lui avait remise pour l'expédier à Gotzé Deltcheff. Tous les trois étaient membres du comité central, sans que le gouvernement s'en doutât. Dans cette partie de ses Mémoires, M. Ch. Kotzeff fait le récit de son arrestation et décrit l'interrogatoire que lui firent subir le commissaire de police Jacques et le directeur de la police. Il peint aussi les souffrances morales qu'il a subies lors de l'arrestation et de l'instruction de l'affaire.

Comptes-rendus.

André Mazon, professeur à la Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg. **Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale.** Etude linguistique, textes et traduction: notes de folk-lore par —. Travaux publiés par l'Institut d'Etudes Slaves, I. Paris. 1923. in 8°, 236 pp. Compte-rendu par le professeur docteur St. Mladenov. pp. 101—123.

Le livre du professeur Mazon „Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale est extrêmement précieux pour l'étude de la langue bulgare et d'une façon générale pour la philologie slave. A la vérité de célèbres savants slaves, comme Vouk Karadjitch, Pavel Iossif Schafarik, F. Miklochitch avaient depuis longtemps démontré que les parlers macédoniens forment, avec les autres parlers bulgares, un tout, mais puisque des „savants“ s'étaient trouvés pour désirer légitimer les prétentions serbes sur la Macédoine, il était souhaitable que les parlers macédoniens fussent étudiés sur place par des savants neutres et impartiaux. C'est ainsi qu'aux environs de 1890, l'excellent savant qu'était V. Oblak étudia les parlers des régions de Salonique et de Debar. Après les travaux d'Oblak

„Macedonische Studien“ édités après la mort de l'auteur par son maître V. Yagitch tous les slavistes impartiaux se convainquent du caractère bulgare des parlers étudiés par Oblak. En 1918 parurent les „Esquisses sur la dialectologie macédonienne“ par A. Selischteff, actuellement professeur à l'Université de Moscou, dans lesquelles à chaque page sont soulignées les particularités communes des parlers macédoniens et des autres parlers bulgares. Le professeur Selischteff démontre que le parler du célèbre *λεξιζόν τετραγλωσσον* du milieu du 18-e siècle, est bulgare. Cela prouve abondamment quelle est l'absurdité de la prétention des Serbes et des serbophiles, comme A. Meillet, qui racontent que la présence de l'élément bulgare en Macédoine est le résultat de la propagande de l'exarchat... Le livre du professeur Mazon conduit à des conclusions également désastreuses pour les Serbes. L'auteur a séjourné dans la région de Lérin (Florina) et de Kostour pendant la guerre mondiale (1916—17, 1920) et il a choisi à dessein des individus illettrés, et n'ayant pas subi l'influence des écoles de l'exarchat bulgare. Et tout de même le parler de ces gens se révèle typiquement bulgare. Les premiers mots de M. Mazon dans son livre sont: „Les parlers bulgares vivants de la Macédoine sud-occidentale n'ont pas été suffisamment étudiés“. Le travail de M. Mazon offre une description détaillée et impartiale des parlers de quelques villages de la région de Lérin et de Kostour, et de la ville même de Lérin, accompagnée de textes précieux (contes) écrits par M. Mazon lui-même avec le plus grand soin. Dans la préface de son livre M. Mazon donne de précieuses indications statistiques et historiques sur les villages étudiés, après quoi, sous le titre: „Etude linguistique“ il indique les principales particularités de phonétique, de morphologie, de syntaxe, de vocabulaire, des parlers de la Macédoine sud-occidentale. Ces particularités prouvent très clairement que nous avons affaire à des parlers bulgares, bien que le titre du livre de M. Mazon, à cause de quelque influence étrangère, peut-être, parle de contes „slaves“. Une chose particulièrement importante est l'éclaircissement de ѣ en о (сон) et de ъ en е (ден), les traces des nasales (mondro, glendam...) la réduction des voyelles, etc. Egalement importantes sont les remarques sur les formes et le vocabulaire des parlers des régions de Lérin et de Kostour, comme les explications de folk-lore qui suivent les contes.

La science bulgare doit la plus vive reconnaissance à M. Mazon pour son ouvrage.

*

Chants nationaux bulgares de Macédoine, recueillis par *Pantcho Mihailoff*, préface du professeur *M. Arnaoudoff*. Compte-rendu par le Prof. *Al. Balabanoff*, pp. 123—129.

Pantcho Mihailoff, révolutionnaire macédonien bien connu, a recueilli des chansons bulgares macédoniennes qui ont été publiées en un volume de 295 pages, in 8°. Ces chansons ont été recueillies précisément dans les régions macédoniennes sur lesquelles les recueils publiés jusqu'ici se taisaient. Ces chansons proviennent, à peu d'exceptions, des régions comprises entre les fleuves Vardar et Sirouma, de la vallée de Brégalnitzza, des villes et des campagnes de Velès, Chtip, Sveti-Nicolas, Zletovo, Kratovo, Kotchani, Tzarevo-Selo, Vinitza, Berovo, Malechevo et d'autres localités de l'ancienne Péonie.

En dehors de la langue sonore et souple, les us et coutumes décrites par ces chansons méritent un examen spécial. Après le recueil de chansons nationales bulgares de Macédoine, publié par les frères Miladinoff, le nouveau recueil montre encore une fois qu'au point de vue des coutumes aussi les Bulgares macédonniens ne se distinguent pas des Bulgares orientaux, que du mont Char à Soulina on rencontre la même particularité de la race bulgare qui la distingue des autres races slaves et non-slaves.

D'autre part, une étude attentive de ces chansons pourrait jeter la lumière sur certains événements historiques dont les souvenirs ont disparu ailleurs. Mais le critique littéraire qui analyserait et apprécierait les chansons au point de vue de leur valeur d'art, arriverait sans doute à des conclusions bien plus intéressantes.

Les chansons du nouveau recueil se divisent en neuf parties à savoir: 1. chansons de cérémonies, 2. de noces, 3. d'amour, 4. ballades, 5. chansons de famille, 6. petites chansons, 7. chansons de geste, 8. de haïdouks et 9. nouvelles chansons révolutionnaires.

*

N. Djeroff. **Le printemps d'Ochrida** (Ohridska prolet): Dr. *Zografoff*, p. p. 129—135.

Le livre, coquet et intéressant, du jeune poète d'Ochrida,

M. N. Djeroff, comprend deux parties: *A côté des foyers éteints* (en prose) et le véritable *Printemps d'Ochrida* (en vers).

La première partie, *A côté des foyers éteints* nous donne des impressions d'un voyage de l'auteur dans sa ville natale sous l'occupation bulgare (1915—1916). C'est un exposé spontané et simple, avec, par ci par-là, des accents intimes. Que de tristesse, de sympathie pour les hommes, que de tendresse et de rêverie et quel sentiment de la nature et du langage silencieux du passé dans ce petit livre. A la lecture des souvenirs de Djeroff, tout Ochrida, ce Jérusalem bulgare, vestige sacré d'un passé de grandeur, se dresse devant nous comme une vision féérique et éveille dans notre âme toute une gamme de sentiments, de pensées et de désirs très variés. . .

Parmi les poésies, les meilleures sont: *Une nuit de lune, nuit d'Ochrida* et *Dans la barque*, pleins de sentimentalisme et de motifs amoureux. Parmi les poésies écrites sur le modèle des chants populaires, une mention spéciale méritent: *Lève-toi, mon fils Stoyan, l'Emigré, Chante voïvode, Yeux noirs et Chaque printemps. Ça replaît par.*

Djeroff aime et excelle à décrire des coins solitaires, pleins de poésie légère et rêveuse ou respirant le charme du passé enfui à jamais. Comme exemple citons: *Le vieux Kiosk et Au coin du feu.*

Il faut noter le mysticisme serein que l'œuvre de Djeroff respire avec simplicité et sincérité et qui n'a rien de paperassier.

Lire à ce sujet: *Le Christ est mort, Dans le crépuscule mystique de l'église une mer de pleurs s'agite. Devant le crucifix* etc.

Les poésies *Conte d'Ochrida* et la *Prière d'une vierge* sont superbes de simplicité naïve dans les sentiments et de noblesse tendre dans les images.

„Chaque soir un ange blanc
Dans le crépuscule
Frappe doucement des ailes
Et descend à terre“.

Saint Clément ouvre largement les portes de la vieille église, l'ange blanc y entre et prend du feu à la veilleuse qui scintille dans l'autel, puis s'envole au ciel et allume les feux du soir.

La vierge adresse ses prières ardentes à l'étoile de Vénus :
 Œil de Dieu, tu brilles tristement au ciel :
 Tu vois des injustices, l'esclavage, l'oppression ;
 Tu éclaires des meurtres, pillages,
 Des pensées sauvages et grossières,
 Quant au bien, c'est si peu, si rare qu'il se perd dans des
 épines, au milieu du mal.

— Mais, dit la vierge, ne raconte pas à Dieu le mal que
 tu vois sur la terre, ne lui raconte que le bien“.

Les poésies *La ville crucifiée, Adieu, la meilleure chan-
 son*, son également bonnes.

Les deux dernières poésies du recueil : *Non, tu n'es pas
 une motte de terre* et *Le jour viendra* résonnent comme un
 cri de victoire, semblent être un espoir ailé qui réchauffe un
 cœur douloureux. Pour le poète, la chanson symbolise la „pa-
 trie sacrée“.

*

S. P. Phocas Cosmetatos. La Macédoine etc. compte —
 rendu par G. Bajdaroff. p. p. 155—140.

Bien que l'auteur n'ait pas accordé une grande importance
 au droit historique, la plus grande partie de l'étude—jusqu'aux
 pp. 32 donne un compte—rendu de l'histoire de la Macédoine.
 M. Phocas Cosmetatos, après avoir reconnu que les anciens Ma-
 cédoniens (Macédones) sont d'une origine ethnique non com-
 plètement établie, affirme plus bas catégoriquement, qu'ils ont
 été des Grecs et que toute leur histoire est du domaine de
 l'histoire grecque. Cependant pour l'auteur du susdit livre sont
 Grecs aussi les royaumes de Cassandre en Macédoine, de Sa-
 levk à Babylone, de Lysimaque en Thrace, d'Antigone en Asie
 de Ptolomée en Egypte, après la chute de l'empire d'Alexandre I.
 Pour M. Phocas l'empire romain d'Orient de Constantin le
 Grand et de Justinien le grand est un empire grec. Les docu-
 ments relatifs à l'histoire bulgare du moyen âge sont intention-
 nellement falsifiés, seulement pour prouver qu'en Macédoine il
 n'y a pas de Bulgares ou s'il y en a qu'ils sont très peu nom-
 breux. Les statistiques qu'il donne sur les éléments ethniques
 existant actuellement en Macédoine sont grossièrement ten-
 dancieuses et inexactes. C'est ainsi qu'il donne des documents sta-
 tistiques pour le ancien sandjak de Koritza, le villayet de Ya-
 nina, celui d'Andrinople, régions voisines de la Macédoine,

mais situées hors d'elle, et ne donne aucun chiffre pour l'ancien sandjak de Skopié (Uskub). Les cartes en couleurs qu'on trouve à la fin du livre sont exécutées avec le plus grand soin, mais tous les documents graphiques à l'appui sont inexacts.

Le livre de M. Phocas, du point de vue scientifique, ne témoigne d'aucun esprit critique. Il a été écrit pour influencer sur les décisions de la Conférence de la Paix en 1919. M. Phocas écrit „étude“ et conclut par cette phrase qui a le caractère d'un pamphlet: „Au jugement de l'élite humaine, il ne peut y avoir aucune hésitation entre la nation qui défend la civilisation attaquée et celle qui représente la barbarie agressive“. Les Grecs, s'entend, sont les civilisés, et les Bulgares les barbares. Il est clair que nous n'avons pas affaire à un savant.

Бележка по основаването на Македонския Наученъ Институтъ.

На 23 Септември 1923 година Щипското Благотвор. Братство, по инициатива на своитѣ членове и съграждани г. г. Спиро Константиновъ и Диаманди Николовъ, свика общо събрание на македонската интелегенция въ София, което се състоя въ Университета, аудитория № 45. Предъ това събрание г. Спиро Константиновъ разви една своя идея, която отъ нѣколко години го е занимавала: идеята за основаване на единъ Македонски Културенъ Институтъ. Следъ четениятъ отъ него рефератъ станаха обстойни разисквания, въ които взеха участие мнозина отъ присѣжтстващитѣ: професори, учени, писатели, публицисти и общественици. На края, събранието единодушно реши да се основе Института, като избра първия му 12-члененъ времененъ управителенъ съветъ.

На Управителния съветъ бѣ възложено да изработи устава въ духа на развититѣ отъ г. Константиновъ идеи и и изказанитѣ отъ г. проф. Милетичъ мисли, както и да избере лицата за действителни членове, основатели на Института, и да свика учредително събрание.

Временния управителенъ съветъ, въ редъ заседания, обмисли осички основни въпроси и избра отъ сръдата си една 4-членна комисия отъ г. г. проф. Милетичъ, проф. Балабановъ Г. Баждаровъ и Сп. Константиновъ, която подъ председателството на г. проф. Милетичъ и по неговия проектъ изработи устава на „Македонския Наученъ Институтъ“. Уставътъ получи одобрението на пленума и биде отпечатенъ. Въ последнитѣ нѣколко заседания на управителния съветъ взе участие и г. проф. Арнаудовъ. Следъ това, временниятъ управителенъ съветъ изработи списъка на действителнитѣ членове, основатели на Института, и опредѣли датата на учредителното събрание: 21 декемврий т. г. 18 часътъ въ аудитория № 10 на Университета,

На учредителното събрание присъствуваха почти всички находящи се въ София членове-основатели. Председателствущият събрание г. Спиро Константиновъ направи прегледъ на извършената предварителна работа за основаването на Института и поясни задачата на събрание: да удобри проекто-устава и да избере първиятъ постояненъ управителенъ съветъ. Следъ разисквания, въ които участвуваха мнозина отъ присъствающитѣ и въ които се изтъкна необходимостта отъ единъ такъвъ Институтъ, събрание единодушно прие проекто-устава и пристъпи съ тайно гласоподаване къмъ изборъ на управителенъ съветъ. За избрани бидоха прогласени: г. г. проф. М. Арnaudовъ, Иорданъ Бадевъ, Георги Баждаровъ, проф. Ал. Балабановъ, проф. Д-ръ Ив. Георговъ, Данаилъ Крапчевъ, Спиро Константиновъ, проф. Никола Милевъ, проф. Д-ръ Л. Милетичъ, Д. Николовъ, Василъ Пасковъ и А. П. Стоиловъ.

А за провѣрителенъ съветъ бидоха избрани: г. г. Г. Палашевъ, Г. Кулишевъ и Т. Михайловъ.

Управителниятъ съветъ съобразно съ чл. 3 отъ устава избра изъ срѣдата си изпълнителния съветъ на Института въ съставъ: председателъ г. проф. Д-ръ Ив. Георговъ, I подпредседателъ г. проф. Ал. Балабановъ, II подпредседателъ г. проф. М. Арnaudовъ, секретаръ, г. Спиро Константиновъ и касиеръ г. Д. Николовъ.

Въ изпълнение на чл. 1 отъ устава управ. съветъ реши Институтътъ да издава научно-литературно списание „Македонски Прегледъ“.

Уставъ на Македонския наученъ институтъ,

I. Целъ.

1. Македонскиятъ Наученъ Институтъ има за целъ:
 - а) да спомага за проучването на историята, етнографията, географията и стопанския животъ на Македония;
 - б) да събира исторически материяли по освободителнитѣ борби на македонскитѣ българи и да подготви една системна и подробна история на тия борби;
 - в) да издава едно научно-литературно списание, както и други трудове съ огледъ къмъ целитѣ, посочени въ точки а. и б.

Забележка. Въ по-далечнитѣ цели на института влиза още и грижата да се учреди единъ **Македонски Културенъ Домъ**, въ който да намѣри мѣсто между другото и единъ македонски етнографско-исторически музей.

II. Уредба.

2. Институтътъ се управлява отъ дванайсеточлененъ управителенъ съветъ, избираенъ всѣки три години въ общото годишно събрание на Института измежду редовнитѣ му членове.

3. Изъ срѣдата си управителниятъ съветъ избира, също така по за три години, председателъ, двама подпредседатели (първи и втори), секретаръ и касиеръ. Тѣ образуватъ изпълнителния съветъ на Института.

4. Изпълнителниятъ съвѣтъ представлява постоянното присъствие и се събира на заседание споредъ нуждата неограничено въ всѣко време. За по-важни решения постоянното присъствие свиква цѣлия управителенъ съветъ, най-малко еднажъ въ три месеца.

5. Въ общото събрание на Института, което става ежегодно презъ месецъ октомврий, изпълнителниятъ съветъ дава публиченъ отчетъ за извършената работа презъ изтеклата година.

III. Съставъ.

6. Членоветѣ на Института сж редовни, благодетелни и почетни.

7. Редовнитѣ членове се избиратъ отъ управителния съветъ (по решение и покана).

8. Редовни членове могатъ да бждатъ учени, писатели, художници и публицисти.

9. Всѣки редовенъ членъ има право да предлага писмено на управителния съветъ избора на новъ членъ, щомъ предложението му е скрепено съ подписитѣ на други двама редовни члена. Приемането имъ става съ тайно гласоподаване.

10. Благодетелни членове могатъ да бждатъ лица, които направятъ значителни дарения на Института.

11. Почетни членове сж лицата, които сж се отличили съ особени заслуги за Македония. Тѣ се прогласяватъ въ общото годишно събрание на Института.

IV. Приходи.

12. Институтът черпи своите средства от приходи на имоти и на капитали, от дарения и завещания и от разни свои издания.

Имотите на Института се управляват от постоянно присъствие на управителния съвет. Сумите се съхраняват в някое от държавните кредитни учреждения и могат да се теглят с подписите на председателя, на секретаря и на касиера.

V. Общи наредби.

13. Общото годишно събрание избира ежегодно трима ревизитори измежду редовните членове за ревизиране на сметките на Института.

14. Този устав може да се допълня или изменя от общото годишно събрание на Института, ако за предложениите изменения или допълнения гласуват най-малко $\frac{2}{3}$ от присъстващите редовни членове. Предложенията за промени в Устава трябва да личат в дневния ред на общото събрание, който се определя от управителния съвет.

15. Общото събрание се счита законно, когато присъствуват поне половината от редовните членове. Ако се отложи по неявяването на достатъчно членове, следното събрание се счита за законно, колкото редовни членове и да присъствуват.

16. Институтът има елипсовиден печат с надпис: Македонски Научен Институт, София 1923 (въ средината).

Списък на действителните членове-основатели на Македонския Научен Институт

1. Арnaudовъ М., професоръ.
2. Бадевъ Йорданъ, писателъ.
3. Баджовъ Ст., професоръ въ Худож академия.
4. Баждаровъ Г., писателъ.
5. Балабановъ Ал., професоръ.
6. Баласчевъ Г., историкъ-археологъ.
7. Бульовъ Вл., писателъ.
8. Влаховъ Д., публицистъ.
9. Георговъ Ив., професоръ.

10. Жостовъ Д., писателъ.
- 10.-а Завоевъ П., публицистъ.
11. Зографовъ Б., писателъ.
12. Ивановъ Йорданъ, професоръ.
13. Карайововъ Тома, публицистъ.
14. Каранджуловъ Ив., публицистъ.
15. Киселинчевъ П., скулпторъ.
16. Константиновъ Спиро, публицистъ.
17. Крапчевъ Данаилъ публицистъ.
18. Кулишевъ Г., публицистъ.
19. Кусевъ Вл., публицистъ.
20. Ляпчевъ Андрей, публицистъ.
21. Милевъ Никола, професоръ.
22. Милетичъ Люб., професоръ.
23. Михайловъ Т., публицистъ.
24. Мишайковъ Дим., професоръ.
25. Мушмовъ Н., археологъ-нумизматъ.
26. Мърмевъ Петъръ, публицистъ.
27. Николовъ Диаманди, публицистъ.
28. Николовъ Коста, публицистъ.
29. Павловъ Тодоръ, публицистъ.
30. Палашевъ Г., художникъ и публицистъ.
31. Пасковъ Василь, писателъ.
32. Протичъ Андрей, писателъ.
33. Пърличевъ Кир., публицистъ.
34. Радевъ Симеонъ, писателъ.
35. Развигоровъ Стр., публицистъ.
36. Руменовъ Д-ръ Вл., публицистъ.
37. Сарафовъ Кр., драматически артистъ.
38. Силяновъ Христо, писателъ.
39. Симеоновъ Ст., публицистъ.
40. Снѣгаровъ Ив., публицистъ.
41. Спространовъ Евт., етнографъ.
42. Станишевъ Д-ръ Ал., професоръ.
43. Станишевъ Д-ръ К., публицистъ.
44. Стоиловъ А. П., етнографъ.
45. Стояновъ К. Вълкановъ, историкъ.
46. Стояновъ Д-ръ Н., финансистъ.
47. Стрѣзовъ Д-ръ Г., публицистъ.
48. Томалевски Наумъ, публицистъ.

49. Траяновъ Тодоръ, писателъ.

50. Чилевъ П., публицистъ.

51. Ярановъ Ат., публицистъ.

ДАРЪ

ОТЪ

**МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ**

Statuts de l'Institut Scientifique Macédonien

I. B u t .

1. L'Institut scientifique macédonien a pour but :

a) de contribuer à l'étude de l'histoire, de l'ethnographie, de la géographie et de la vie économique de la Macédoine ;

b) de recueillir les matériaux historiques relatifs aux luttes des Bulgares macédoniens pour leur libération, et de préparer une histoire systématique et détaillée de ces luttes.

c) d'éditer une revue scientifique et littéraire, ainsi que des travaux pouvant concourir aux buts définis dans les articles a) et b).

Remarque : Comme but plus lointain, l'Institut se propose également de fonder un **Foyer de la culture macédonienne**, dans lequel prendrait place, notamment un musée d'ethnographie et d'histoire.

II Organisation.

2. L'Institut est géré par un Conseil d'administration de douze membres, élus parmi les membres réguliers tous les trois ans par l'assemblée générale annuelle de l'Institut.

3. Parmi ses membres, le Conseil d'administration élit, également pour trois ans, un président, deux vice-présidents (premier et second), un secrétaire et un trésorier. Ceux-ci constituent le Conseil exécutif de l'Institut.

4. Le Conseil exécutif constitue le comité permanent, et tient des séances en nombre indéterminé, en tout temps, selon les besoins. Pour des décisions importantes le comité permanent convoque le conseil au complet, au moins une fois tous les trois mois.

5. Dans l'assemblée générale de l'Institut, qui a lieu une fois par an, au mois d'octobre, le Conseil exécutif donne un compte rendu public de l'activité déployée au cours de l'année écoulée.

III. Recrutement.

6. Les membres de l'Institut peuvent être réguliers, bien-faiteurs ou honoraires.

7. Les membres réguliers sont élus par décision du Conseil d'administration.

8. Peuvent être membres réguliers, des savants, des écrivains, des artistes et des publicistes.

9. Tout membre régulier a le droit de proposer par écrit au Conseil d'administration l'élection d'un nouveau membre, du moment que sa proposition est contresignée par deux autres membres réguliers. L'admission se fait au scrutin secret.

10. Peuvent être membres bienfaiteurs des personnes ayant fait des dons importants à l'Institut.

11. Sont membres honoraires les personnes qui ont particulièrement mérité de la Macédoine. Leur admission est proclamée lors de l'assemblée générale annuelle de l'Institut.

IV. Ressources.

12. Les ressources de l'Institut proviennent des revenus des biens et capitaux, des dons et legs et du produit des divers ouvrages édités par lui.

Les biens de l'Institut sont gérés par le comité permanent du Conseil d'administration. Les fonds sont gardés dans un établissement public de crédit et ne peuvent être retirés que sur production de la signature du président, du secrétaire et du trésorier.

V. Dispositions générales.

13. L'assemblée générale annuelle élit chaque année parmi les membres réguliers trois contrôleurs chargés de la vérification des comptes de l'Institut,

14. Les présents statuts peuvent être complétés ou modifiés par l'assemblée générale annuelle de l'Institut, à condition que les deux tiers au moins des membres réguliers présents se prononcent pour les modifications ou les additions proposées. Les propositions de modification des statuts doivent figurer à l'ordre du jour de l'assemblée générale, arrêté par le Conseil d'administration.

15. L'assemblée générale est valablement constituée, lorsqu'au moins la moitié des membres réguliers y assistent. Lorsqu'elle est ajournée, en raison de l'absence d'un nombre suf-

fisant de membres réguliers, l'assemblée suivante est valable, quel que soit le nombre des membres réguliers présents.

16. L'Institut a un cachet ellipsoïde, portant l'inscription : Institut Scientifique Macédonien. Sofia 1923 (au centre).

Membres effectifs, fondateurs de l'institut scientifique macédonien.

M. M.

1. Arnaudoff Mihaïl, professeur de littérature à l'Université de Sofia, originaire de Tétovo.
2. Badeff Yordan, professeur de littérature au II-e lycée de jeunes filles à Sofia, homme de lettres, de Bitolia (Monastir).
3. Badjoff Stéphan, professeur d'art décoratif à l'Académie des beaux-arts, à Sofia de Krouchovo.
4. Bajdaroff Guéorgui, professeur d'histoire au III-e lycée de garçons à Sofia, de Gorno Brodi, arr. de Serrès.
5. Balabanoff Alexandre, professeur de littératures antiques à l'université de Sofia, de Chtip.
6. Balastcheff Guéorgui, historien-archéologue, d'Ochrida.
7. Boulioff Vladimir, homme de lettres, de Krouchovo.
8. Vlahoff Dimitre, publiciste de Koukouche.
9. Guéorgoff Ivan, professeur de philosophie à l'université de Sofia, de Vélès.
10. Jostoff Dimitre, homme de lettres, de Nevrokop.
11. Zavoeff Petre, homme de lettres, de Chtip.
12. Zographoff Boris, homme de lettres, de Bitolia.
13. Ivanoff Yordan, professeur de philologie slave, de Kratovo.
14. Karayovoff Thomas, publiciste, de Skopié.
15. Karandjouloff Ivan, juriste et publiciste, de Prilep.
16. Kisselintcheff Pando, sculpteur, du village Kossinetz, arr. de Kastoria.
17. Constantinoff Spiro, juriste et publiciste, de Shtip.
18. Kraptcheff Daniel, historien et publiciste, de Prilep.
19. Koulicheff Gueorgui, publiciste, de Doïran.
20. Kousseff Vladimir, juriste, de Prilep.
21. Liaptcheff André, ancien ministre en Bulgarie, financier et publiciste.
22. Mileff Nicolas, professeur d'histoire bulgare à l'université de Sofia, du village Mokreni, Kastoria.

23. Miletitch Lubomir, professeur de philologie slave à l'université de Sofia, de Chtip.
24. Mihailoff Todor, juriste, de Bitolia.
25. Michaïkoff Dimitre, professeur de statistique à l'université de Sofia, de Bitolia.
26. Mouchmoff Nicolas, numismate, de Strouga.
27. Marmeff Petre, publiciste, de Prilep.
28. Nicoloff Diamandi, colonel, écrivain militaire, de Chtip.
29. Nicoloff Costa, colonel, écrivain militaire, de Maléche.
30. Pavloff Todor, juriste et publiciste, de Skopié.
31. Palacheff Guéorgui, peintre, homme de lettres, de Vélès.
32. Paskoff Vassil, homme de lettres, de Nevrokop.
33. Protitch André, homme de lettres, de Vélès.
34. Parlitcheff Kiril, publiciste, d'Ochrida.
35. Radeff Siméon, homme de lettres, de Ressen.
36. Razvigoroff Strahil, journaliste, de Chtip.
37. D-r Roumenoff Vladimir, médecin publiciste.
38. Sarafoff Krysto, artiste dramatique, de Nevrokop.
39. Silianoff Christo, homme de lettres, d'Ohrida.
40. Siméonoff Stoyan, publicisté, de Vélès.
41. Snégaroff Ivan, professeur d'histoire religieuse au 1-er lycée de garçons à Sofia, publiciste, d'Ochrida.
42. Sprostranoff Eftime, ethnographe, homme de lettres, d'Ochrida.
43. D-r Stanicheff Alexandre, professeur de chirurgie à l'université de Sofia, de Koukouche.
44. D-r Stanicheff Constantin, médecin, publiciste, de Koukouche.
45. Stoïloff P. A., folkloriste et ethnographe, de Gorna Djoumaya.
46. Stoyanoff K. Valkanoff, professeur d'histoire au séminaire de Sofia, de Bitolia.
47. Stoyanoff Nicolas, mathématicien et financier, de Doïran.
48. Strezoff Guéorgui, juriste et publiciste, d'Ochrida.
49. Tomalevski Naoum, publiciste, de Krouchovo.
50. Trayanoff Todor, poète, de Scopié.
51. Tchileff P., publiciste, de Krouchovo.
52. Yaranoff Athanal, sociologue, de Koukouche.

*Поправка. На стр. стр. 15—20 вмѣсто И. А. Мушмовъ да се чете
Н. А. Мушмовъ.*

